

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Ingeborg Christmas-Møller
Minna Holm Kragelund

Dagligliv bag Dæmningen

Lammefjorden 1873-1973

Dagligliv bag dæmningen
Lammefjorden 1873-1973

INGEBORG CHRISTMAS-MØLLER
MINNA HOLM KRAGELUND

Dagligliv bag dæmningen
Lammefjorden 1873-1973

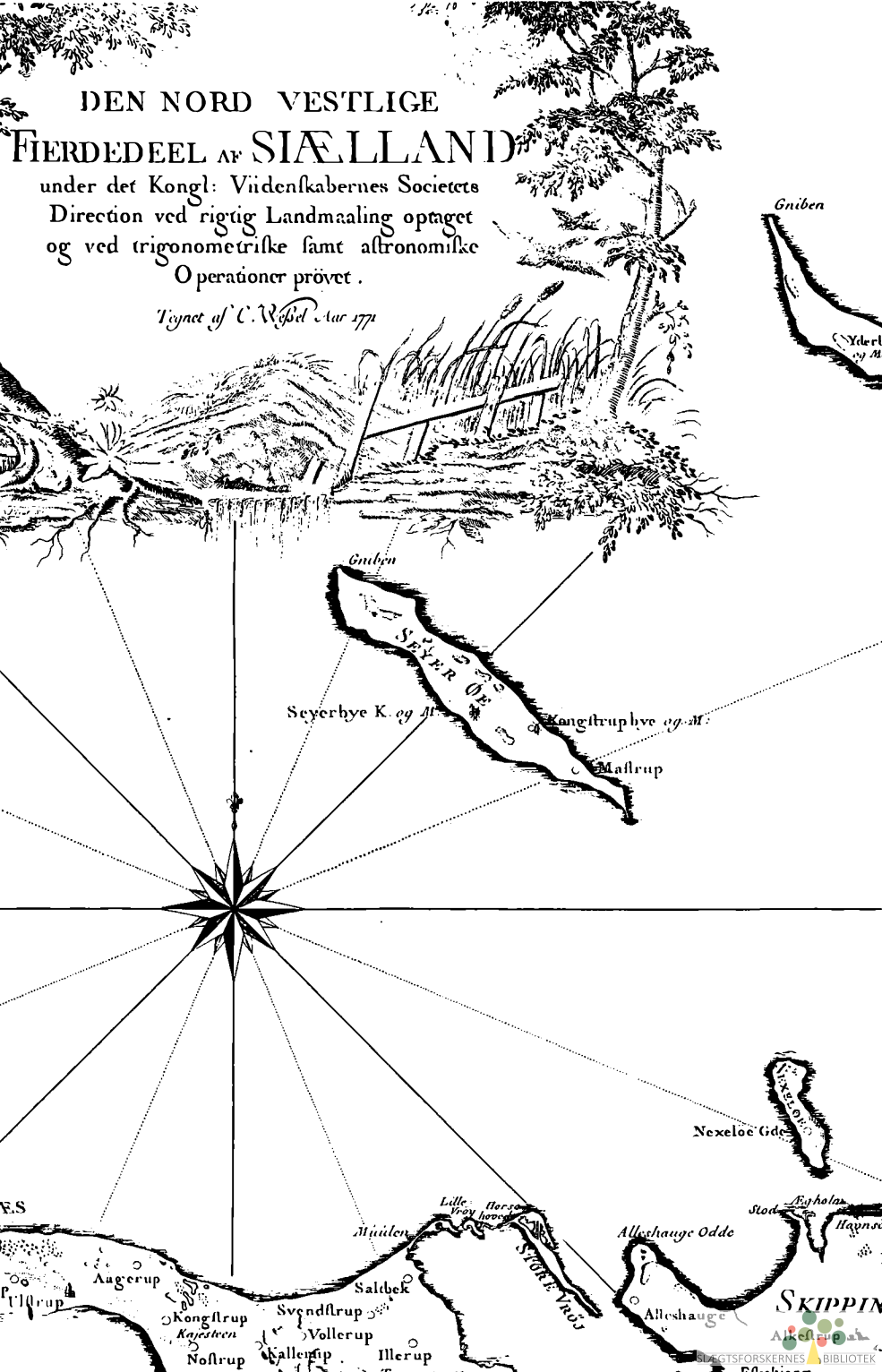
GYLDENDAL

DEN NORD VESTLIGE

FIERDEDEEL AF SJÆLLAND

under det Kongl: Videnskabernes Societets
Direction ved rigtig Landmaaling optaget
og ved trigonometriske samt astronomiske
Operationer prøvet .

Tegnet af C. Nebel Aar 1771

KATTEGAT

*Dagligliv bag dæmningen
Lammefjorden 1873–1973*
© Ingeborg Christmas-Møller og
Minna Holm Kragelund
2. oplag
Omslag: Suzanne Moffat
Tilrettelæggelse: Forfatterne
Bogen er sat med Linotype Baskerville
og trykt hos Nørhaven Bogtrykkeri a/s, Viborg
Printed in Denmark 1975
ISBN 87 00 82551 5

*Billedet på det foregående oplag viser et udsnit af Videnskaber-
nes Selskabs kort fra 1771. På det tidspunkt fremtrådte Odsherred
som landet mellem dybe fjorde, bugter og vige. Godt 100 år se-
nere var det særprægede landskab imidlertid helt forandret.
Fra 1840'erne tørlagdes den lille del af Lammefjorden, der mod
syd strækker sig mellem Vallekilde og Svinninge, samt fjorden
nord for Lammefjorden. Omkring Nykøbing fik man nyt land ved
Hou Vig og Ringholm, og Højby Sø samt Klint Sø blev tørlagt.
Men den største inddæmning var Lammefjorden, og denne bog
fortæller om de mennesker, der fra 1880'erne fristede tilværelsen
bag dæmningen på den udtørrede fjord mellem Holbæk og Sejro-
bugten.*

Kortet er reproduceret med tilladelse af Geodætisk Institut.

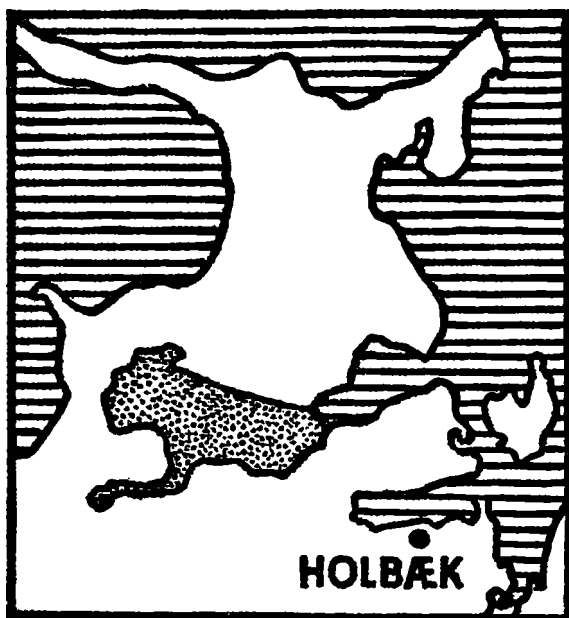
*Bogens forside viser en af de mange kritiske situationer i Lamme-
fjordens historie: kanaldigebrud med efterfølgende oversvømmel-
ser. Billedet er fra 1924, og side 44 til 51 i bogen sættes det ind i
en større sammenhæng.*

Indhold

<i>Lidt om bogens tilblivelse</i>	9
Søren Bay – Lammefjordens fotograf	15
Landskab og bebyggelse	25
<i>Naturens indflydelse på fjordboernes tilværelse</i>	
Økologi – hvad er det?	40
Naturen nedbryder	44
Veje og broer	52
Børn og leg	58
Navne og udtryk med lokalt tilsnit	62
Fjordens produkter	66
Gravning af østersskaller	81
<i>Nybyggere</i>	
Hvorfor valgte de Lammefjorden?	87
Arbejdere og husmænd	94
Jørgen Mikkelsen på Gislinge Lammefjord	109
Familien på Ingerøen	118
Johannes Olesen ved Fårevejle station	126
Nybyggerkøbmanden Valdemar Olsen	130
Fjordens børn i fjordens skoler	142
Fårevejle Højskole	147
Det stod i Hørve Avis	154

Ruth og Edmund Pedersen på Grevinge Lammefjord ..	162
<i>Vurderinger fra tid til anden</i>	171
<i>Historisk data-liste</i>	177
Anvendt kildemateriale	181
Fotoejere	182
Fotografer	183
Navne- og sagregister	184
Arbejdskort over Lammefjorden	186

I anvendte citater optræder nu og da skarpe parenteser [.....]. Det, der står i disse parenteser, er tilføjet af denne bogs forfattere.

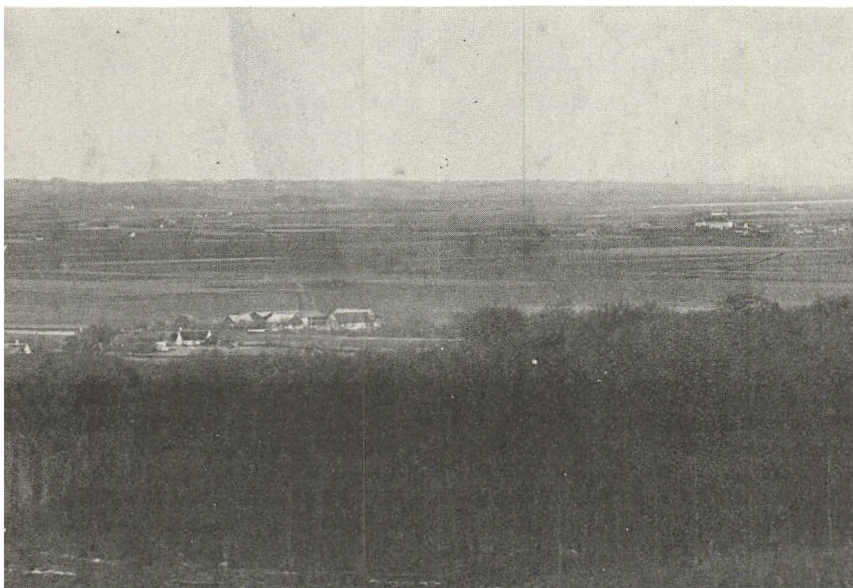
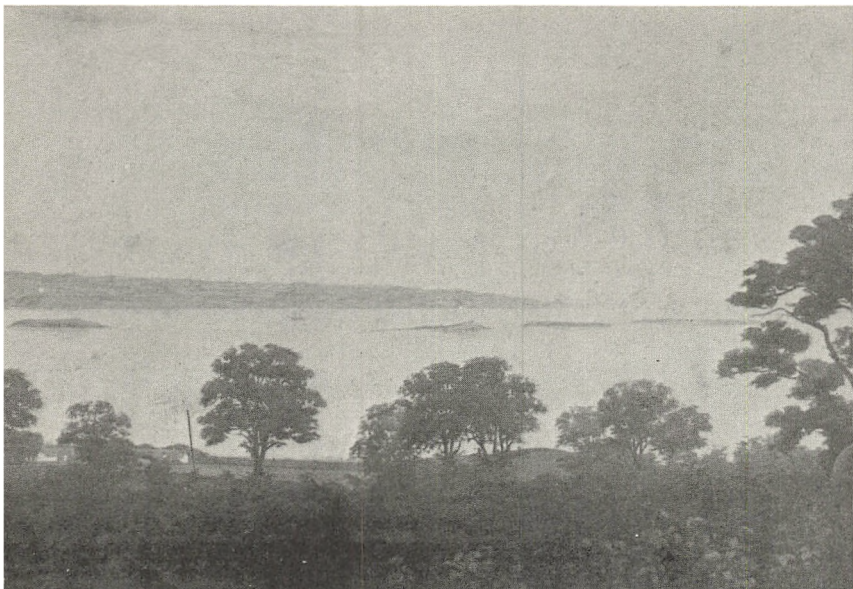
Her ses Odsherred i Nordvestsjælland. Det prikkede område er Lammefjorden, der indtil 1873 virkelig var en fjord. Derefter begyndte man at udtørre de ca. 11.000 tønder land. I 1874 blev dæmningen mod øst ved Audebo lukket, og i 1880'erne begyndte de første pionerer at opdyrke den tidligere fjordbund. Først i 1943 var alt vand forvandlet til land, og i dag bor omkring 3000 mennesker på fjordbunden, der ligger fra en til syv meter under dagligt vande. Kortet er fra Uffe Grosens Lammefjordsbog.

Lidt om bogens tilblivelse

Det var festlighederne omkring Lammefjordens 100 års jubilæum, der affødte de første tanker om denne bog. Interesse for egnen har vi så at sige haft fra barnsben, da både vore bedsteforældre, vore forældre og vi selv bor eller har boet på Lammefjorden.

Det er enestående at kunne undersøge et samfund, der kun er 100 år gammelt – sådan som dét vi finder på Lammefjorden. Andre steder – f. eks. ved hedens opdyrkning – er folk flyttet til områder, der i modsætning til den nyindvundne fjord havde gamle traditi-

oner. – På disse to panorama'er ser man udsigten fra Kulåsskoven ned mod Fårevejle kirke. Øverst er det landskabet omkring 1870 inden udtørringen, og nederst det samme landskab 50 år senere. Unægtelig en stor forandring.

Først var det vor tanke at lade bogen illustrere udelukkende med et udvalg af de hundreder af billeder, som afdøde fotograf Søren Bay har optaget. Disse fotografier giver et meget værdifuldt indtryk af udviklingen på Lammefjorden i de første årtier af dette århundrede. Imidlertid ville vi gerne dække alle 100 år, og derfor har vi også lånt fotografier hos mange private samt på institutioner.

Den hidtidige Lammefjordslitteratur beskæftiger sig fortrinsvis med de økonomiske, tekniske og organisatoriske forhold omkring de forskellige faser i udtørningsarbejdet. Menneskene på fjorden er derimod kun sporadisk omtalt.

I denne bog er der derfor lagt vægt på at fortælle, hvordan fjordboerne levede og lever. Og da en væsentlig forudsætning for at forstå tilværelsen på Lammefjorden var og er de specielle naturforhold, beskrives disse nærmere.

Vi forsøger bl.a. at besvare spørgsmål som: Hvorfor flyttede de første beboere ud på Lammefjorden? – Hvor kom de fra? – Overvandt de begyndervanskelighederne, eller måtte de give op? – Hvordan prægede naturen deres hverdag? og hvilke muligheder gav og giver Lammefjorden sine beboere?

Det har været os magtpåliggende at lade Lammefjordsboerne selv fortælle om deres egn og tilværelsen der. Derfor har vi interviewet et halvt hundrede mennesker, og nogle har yderligere gennemlæst vort manuskript og korrigeret det.

Ved enhver skriftlig fremstilling må der ske en udvælgelse af det indsamlede stof. Alt kan ikke komme med. Bogens billeder, beretninger og oplysninger er da også kun en del af et langt større materiale. Grundlaget for udvælgelsen har været ønsket om at belyse det karakteristiske ved tilværelsen på Lammefjorden. På den måde håber vi også at have besvaret dele af de spørgsmål, vi stillede ovenfor.

Det er klart, at bogens synspunkter og konklusioner er sagen set fra vor side. Anderledes kan det ikke være.

Som en af vore forudsætninger har vi regnet vor opvækst

på Lammefjorden. Vi har et godt kendskab til egnen og dens beboere, og vi har selv mærket forskellen mellem dem »ude på fjorden« og dem »oppe fra landjorden«. På den anden side kan den nære kontakt og veneration for egnen også være et minus, idet vi måske overser forhold, som en udenforstående lettere ville få øje på.

Bogen foregiver ikke at være en udtømmende skildring af fjordboernes historie fra de første pionerers ankomst til situationen i dag. Vi har udvalgt karakteristiske emner, der belyses i mindre afsnit, og ofte skildrer det enkelte afsnit kun nogle få årtier.

Dette billede fra Vejlekro – ved det nuværende Kronborg ved Fårevejle – viser køkkenmødding-udgravninger i 1897. Disse dynger af skaller, som mennesker har efterladt for 5-7000 år siden, ligger i kanten af den nu udtørrede Lammefjord. I baggrunden neden for brinken gik den gamle strandkant, dér hvor det lyse græs holder op.

Under arbejdet med indsamling af materiale til bogen blev vi omtalt som Lammefjords-kusinerne, og som sådan vil vi takke alle, der har hjulpet os. Ikke bare fordi det er skik og brug, men fordi vi har mødt en hjælpsomhed og forståelse langt ud over, hvad vi havde ventet. En særlig tak til vore forældre fra Hagesholm og Stubberupholm for støtte under arbejdet.

Endelig takker vi Lammefjordens Dige- og Pumpelag, samt Dragsholm kommune for økonomisk støtte til udgivelsen. Den enestående velvilje, vi har mødt overalt, har været en væsentlig forudsætning for bogens tilblivelse.

Lammefjords-kusinerne

Søren Bay

Lammefjordens fotograf

Et fotografi er ikke bare et fotografi. Det taler ikke altid sandt om den virkelighed, som det tilsyneladende gengiver, og det har sine vanskeligheder at bruge fotografiet som historisk kilde, sådan som det er gjort i denne bog.

Der må for det første ikke være tvivl om, hvad billedet viser, og helst skal man også vide hvor, hvornår og af hvem, det er taget. Først da kan man begynde at bygge sine teorier på de oplysninger, som fotografiet giver.

Da fotograf Søren Bay's billeder udgør en stor del af bogens illustrationer, er det nærliggende at fortælle dels om det særprægede menneske, Bay var, dels om de vanskeligheder, der ligger i at benytte hans fotografier som dokumentation for en historisk udvikling. Disse vanskeligheder gælder jo for alle fotografier som sådan.

Man kan med fuld ret kalde Søren Bay for Odsherreds og Lammefjordens fotograf. Med sin fine fornemmelse for det folkelige, menneskelige og landskabelige, og med sin sans for det aktuelle var han i en og samme person kulturfotograf og pressefotograf.

Fra ca. 1898 til 1968 har Bay fotograferet og filmet Odsherred. Næppe noget andet område er så længe blevet så systematisk og smukt dokumenteret samt billedmæssigt fastholdt af den samme person. Gennem hans utallige optagelser kan landskabets forandringer samt sognenes og Lammefjordens historie og udvikling studeres ganske nøje. Ja, begynder man først at gennemgå Bay's samling, er der ingen tvivl: hans billeder er en guldgrube.

Egentlig ville Bay have været kunstmaler, men i stedet for

Bay's hornorkester »Asnæs Musikkorps« foran Solbakken i 1912. Søren Bay står yderst til højre. Orkesteret spillede ved sammenkomster med et religiøst præg og underholdt ofte på Fårevejle Højskole. De fik intet for at spille, men dem, der ikke havde cykel, fik godtgjort togbilletten fra Asnæs til Fårevejle.

at male, blev det hans lod at gengive naturen i film og fotografier. – Drømmen om at blive kunstmaler og den faktiske livsbane som fotograf fortæller noget om Bay's livsindstilling, der var usædvanlig for en gårdmandssøn omkring år 1900. Det understreger blot særpræget ved Bay, og det viser, at der boede en kunstner i ham. Hans talenter kom til udtryk både gennem maleri, fotografi, film og musik.

Det, mange vil huske Bay for, er hans malerier af Lammefjorden før tørlægningen. Motivet er lånt fra et maleri malet omkring 1850. Det viser udsigten fra Kulåsskoven ovenfor Stubberup med Fårevejle kirke liggende på brinken ud mod fjorden. – Her ses Bay i 1963 foran sit største Lammefjordsmaleri, som han malede i 1908 til Fårevejle Højskole.

Søren Bay Hansen blev født på »Ørbækskilde« ved Veddinge i Fårevejle sogn i 1879. Hans far var mejerist Niels Hansen, født i Illerup ved Kalundborg. Moderen, Frederikke Bay, stammede fra Samsø. Efter et par år på Ørbækskilde, købte faderen »Risegård« i Ris ved Fårevejle, og på denne gård voksede Søren op. Faderen lod senere gårdens navn indgå i familienavnet, så det blev til Hansen Risegaard.

Da Søren Bay var 20 år, begyndte han som fotograf i Asnæs. Forinden havde han fået undervisning hos kunstmaler Hamre i København, og han havde været i lære et halvt år hos fotograf Anton Nielsen på Samsø. Hvorfor Bay ikke fortsatte ved lærredet, men uddannede sig til fotograf, har ikke nærmere kunnet klarlægges.

Bay indrettede sit første atelier på loftet i den bygning, der nu rummer Asnæs Boghandel. Men i 1905 lånte han 9.000 kr. af sin far og byggede villaen »Solbakken« i Asnæs. Herfra fungerede han, indtil han i 1944 overdrog atelieret til sin datter, Synøve Kølbæk. Han fortsatte dog med at fotografere og filme, til han i 1968 blev 89 år. To år efter døde han.

Umiddelbart fremtræder denne livsbane som ukompliceret, men det var den ikke. Omkring århundredskiftet var det luksus at lade sig fotografere, og det at slå sig ned som fotograf i en lille landsby som Asnæs var noget helt usædvanligt. En af Bay's venner, fabrikant Vald. Olsen, Tølløse, fortæller da også i 1973, at dét Bay forsøgte, nemlig at ville leve af at fotografere, var helt vanvittigt dengang.

På billedet ses Niels Hansen Risegaards 5 ældste børn i 1894. Søren Bay er nr. 2 fra højre. Orkesteret spillede og sang ved religiøse møder i 1890'erne. Et af formålene hermed var at indsamle penge til børn i Armenien. – Fra Bay var 10-13 år spillede han også i Frelsens Hærs orkester landet over.

Nu er det Tid

at bestille sine Fotografier og Postkort,
naar de skal være færdige til Jul.

Store Billeder.

Alm. Fotografier.

Moderne Gravuretryk.

Fotografipostkort m. m.

Alt i fineste Udførelse.

Tilkendt Dansk fotografisk Forenings
højeste Udmærkelse (Sølvmedaille).

Billeder indrammes. — Største Udvalg
i Rammelister.

Fotograf Bay,
Aasnæs.

Hørve Avis 6.12.1911.

I de første år efter 1899 skulle Bay både fotografere, sælge sine billeder, gøre sig kendt og helst leve af sit arbejde. Det sidste kunne være svært, så han måtte nu og da supplere sine indtægter med et par malerier bl.a. af Lammefjorden og ved at holde foredrag og vise lysbilleder.

Gennem mange år var det Bay's arbejdsform at starte tidligt om morgenen, køre rundt og fotografere hele dagen, og først vende hjem når det blev mørkt.

I de første år cyklede han. På bagagebæreren havde han

Nu er Sommeren snart forbi,

og derfor De ønsker Deres Hjem **fotograferet**, kan De endnu faa ekstra gode og smukke Billeder ved at henvende Dem hos

Telefon 16.

Fotograf Bay, Åsnæs.

Telefon 16.

Hørve Avis 31.8.1910.

sit trækamera og i ranselen en lille kasse med billeder. Ved hver købmand stoppede han op for at vise sit udvalg af prospektkort, og han håbede så, at købmanden ville aftage nogle til videresalg. Heldigvis for Bay blev det almindeligt omkring 1900 at sende lykønskninger – og da gerne på prospektkort. Et kort kostede 5 øre, og portoen var 2 øre. I annoncer i Hørve Avis kan vi se, at Bay virkelig fik afsat sine prospektkort til egnens købmænd.

Alle de mange hundrede postkort, Bay efterhånden fik optaget, blev spredt ud over Odsherreds grænser. Søren Bay indledte nemlig et samarbejde med Stenders Kunstforlag i København, og gennem årtier trykte forlaget hans prospektkort.

Men Bay fotograferede ikke alene smukke motiver, han mødte på sin vej. Han arbejdede også mere organiseret. Mange af hans billeder viser personer i bondedragter i færd med at udføre et gammelt arbejde, f.eks. tilberedning af hør. Sådanne optagelser krævede aftaler med personer, opstilling af gamle redskaber samt valg af indre eller ydre omgivelser.

Motiverne på Bay's billeder er naturen, mennesker i fest og i arbejde, og portrætter af udslidte, men særprægede ansigter.

Bay havde denne særlige evne til at finde smukke motiver i landskabet. Han havde også en fin sans for kulturhistorie, hvilket gav sig udslag i hundreder af billeder af

gamle arbejdsprocesser samt af andre kulturhistoriske situationer.

Hos private, på museer og i arkiver finder vi disse utallige optagelser. Alle fortæller de om egnen, om skik og brug og om menneskeskæbner.

Det er en ofte fremsat påstand, at fotografiet ikke lyver. Men er det nu også rigtigt? Kigger vi nærmere på fotografier, viser det sig, at de ikke altid er det, de giver sig ud for at være. Derfor må vi vide, hvor og hvornår et billede er taget, samt hvad eller hvem, det er, man ser på billedet. Vi må også kende fotografens hensigt med at tage billedet. Og endelig må vi kontrollere, om billedet viser en ægte situation, eller om der er tale om en opstilling – altså en rekonstruktion af virkeligheden.

Først herefter har vi mulighed for at vide, om fotografiet er dét, det giver sig ud for at være, og først da ved vi, hvordan billedet kan bruges som historisk kilde.

Ser vi på Søren Bay's billeder på baggrund af ovennævnte betragtninger, må vi inddele hans fotografier i 3 grupper:

1. de motiver, der *er* det, de giver sig ud for at være (f.eks. portrætter, landskabsbilleder, fotos af gårde og af store begivenheder).
2. de omhyggeligt opstillede (f.eks. billeder, der foregiver at vise arbejdsprocesser som lerklining og hørtilberedning, og hvor folk arbejder iført egnsdragter, herunder især billeder optaget på forskellige museer).
3. de mere tilfældigt opstillede.

I gruppe 1 kan det nu og da være svært at fastslå tid, sted og navne. En hjælp hertil kan være optegnelser af portør J. Peter Pedersen, Fårevejle Station. De findes i Slægtsgårdsarkivet sammen med en lang række af Bay's billeder.

Gruppe 2 er rene rekonstruktioner. Billederne, der foregiver at vise scener fra første halvdel af 1800-tallet, er for det

meste optaget i 1920'erne. Det er ikke svært at fastslå dette, idet folk på optagelsestidspunktet ikke mere gik i egnsdragter – som billederne viser. Ligeledes klinede man f.eks. heller ikke mere med ler. – Disse billeder kan derfor først og fremmest bruges til at fortælle noget om Bay's hensigter og mening med optagelserne. Bay ville med billederne fastholde sin opfattelse af den bortdøende bondekultur, og selv om fotografierne ikke viser en ægte historisk situation, ligger der et personligt engagement bag hvert billede.

Billederne i gruppe 3 er også opstillede, men det er ikke sket så omhyggeligt som i gruppe 2. I gruppe 3 er fotografierne nemlig ofte taget »i sidste sekund«, – forstået således, at når folk smed langbordet ud til fordel for et mere moder-

Kik engang nærmere på dette billede, der er optaget på Samsø omkring 1920 af Søren Bay. – Der må være tale om en opstilling, da bl. a. kvindernes og den ene mands tøj var almindeligt i forrige århundrede og ikke i 1920'erne. Og da gården bagved viser sig at være Samsø Museum, er der ingen tvivl. Billedet er et af Bays mange forsøg på at genskabe et kulturhistorisk miljø – altså en rekonstruktion.

Fra 1930'erne optog Bay adskillige film, både på eget initiativ og på opfordring. Skønne naturfilm har han vist i mange foreninger. En Lammefjordsfilm optog han omkring 1940. Høstudflugter, arbejdet i marken og familieliv har han filmet. Her er han »skudt« under optagelse af en film ved en familiefest i 1963.

ne spisebord, så dukkede Bay op lige før »udsmidningen«. Han fik sat folkene hen ved langbordet, og nåede således at forevige en værdifuld kulturhistorisk situation. Disse billeder er altså ikke 100 % rekonstruktioner, men giver et lidt forsinket tidsbillede af nogle familiers levevis.

Om baggrunden for Søren Bay's opstillede billeder skriver rigsbibliotekar Palle Birkelund i landbrugsbladet »Landet«

Et Fotografi

fra Fotograf Bay i Åsnæs er en
smuk og billig Julegave.

Hørve Avis 14.12.1910.

den 11.11.1954: »Drivkraften bag Bay's indsamlingsarbejde var en instinktiv følelse af, at man ved krigsudbruddet i 1914 stod overfor et tidsskifte, og at det derfor gjaldt om at redde alt, hvad reddes kunne«.

Om mennesket bag fotografen fortæller Vald. Olsen, Tølløse. Han beskriver Bay som et indadvendt, troende menneske, der ikke sagde meget, men havde et rigt tankeliv. Han var dog svær at lære nærmere at kende. Han glædede sig over alt skønt i naturen, og han havde en dyb forståelse af den svindende bondekultur, selv om han ikke havde læst meget om den. Han var »en mangesidig gudsbenådet kunstnersjæl«, konkluderer Vald. Olsen.

Kortet er tegnet af oberstløjtnant Mansa i 1853-55. Her ses tydeligt, hvordan Odsherred lå isoleret, idet det kun var forbundet med det øvrige Sjælland ved en smal tange ved Sejrøbugten. Vest og nord for Lammefjorden var der bakker og højedrag, mod syd især fladt land og engstrækninger.

LANDSKAB OG BEBYGGELSE

I 1820'erne rejste dr. J. H. Larsen rundt i Odsherred for at indsamle oplysninger til en bog om Nordvestsjælland. På sine rejser talte han med bl.a. præster og embedsmænd, og han lagde specielt mærke til naturen. Hjemme søgte han oplysninger i bøger og gamle papirer, og endelig i 1832 kom bogen. Om Lammefjorden skriver han s. 107, at den

»deler sig i den nordlige eller Siddinge – og den sydlige eller Lammefjorden, der indeslutter Lammeholmene . . . Fiske-riet er meget ringe, ligesom og Isefjorden i det hele ikke er fiskerig. Lammefjorden befares af enkelte Skibe, der fra Adlersborg Gods [Dragsholm] indtage Kornvare. Ankerpladsen er da ved Lammeholmene i Nærheden af Fårevejle Kirke . . . Lammeholmene i Lammefjorden = 160 Tdr. Land, høre til Adlersborg og bruges til Græsning. De ere 4 : Store Øe, Mellem Øe, Flintholm og Inderøe«.

Lammefjorden var altså i 1800-tallet så dyb, at den kunne besejles helt ind til Fårevejle. Mod nord havde den skrænter, der spejlede sig i fjorden ved vindstille. Mod vest

Her ses udsigten fra Asnæs ud over Lammefjorden malet i 1846. Asnæs Kirke ligger til venstre, og ude i fjorden dukker Ingerøen op. Desuden ses Fårevejle kirke til højre. Da J. H. Larsen på sin rundtur i Odsherred nåede Asnæs, har han sikkert stået her; han skriver nemlig: »I syd indeslutter Asnæs Sogn en lille Bugt med 6-7 Favne Vand, i hvis Munding ligger en lille Øe, Ingerøen, og dybere inde i Bugten endnu en mindre Øe, Horseøen«.

slikkede bølgerne engdragene neden for Vejrhøj, og mod syd var der atter skrænter ved Hørve og derfra flade engstrækninger helt ud til Audebo. I øst gik fjorden over i Isefjorden. Langs hele fjordbredden samt på småøerne var der et rigt fugleliv; smukt har der været, det er der ikke tvivl om.

Ville man i hine dage over landjorden fra Holbæk til Nykøbing Sjælland, var det nødvendigt at køre mod vest hele vejen rundt om Lammefjorden. Ved Dragsholm ude ved Sejrøbugten drejede man mod nord gennem landsbyen Vindekilde ved foden af Vejrhøj. Derefter gik vejen gennem Stubberup og Fårevejle, hvor kirken ligger på brinken ud mod Lammefjorden, og så videre nordpå de sidste 24 kilometer til Nykøbing.

Netop fra Stubberup og Fårevejle var udsigten over fjorden enestående smuk; også derfor var nogle imod Lammefjordens udtørring. Det gjaldt f.eks. provst Garde i Fårevejle.

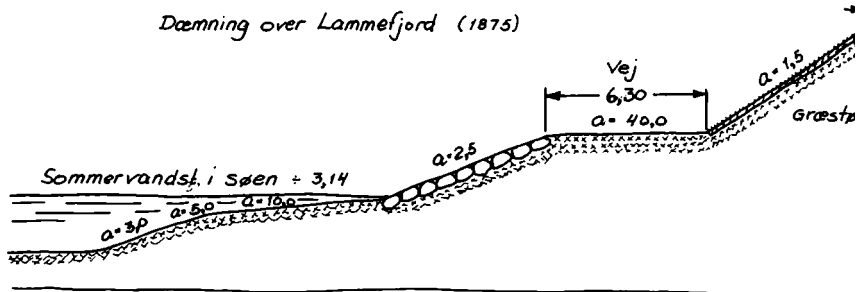
Da Garde engang drøftede tørlægningen med en af tilhængerne, der fortalte provsten om alle fordelene ved udtørringen, skal Garde have sagt: »Jamen, hvad vil I da give mig i stedet for dette dejlige syn, jeg daglig glæder mig over?«.

I 1842 påbegyndtes inddæmningen af Siddingefjorden nord for Lammefjorden, og det har måske sat tanker igang hos egnens folk. I hvert fald henvendte nogle beboere sig i 1850 til baron Zythpen Adeler på Dragsholm, for at opfordre ham til at tage initiativ til Lammefjordens inddæmning. Baronon var ikke uvillig, da han selv havde lignende tanker, men der skete ikke noget i denne omgang. Samtidig havde »digegreve« Grove fra Slesvig og ingeniør Hannemann ideer om at tørlægge fjorden, men heller ikke disse planer blev realiseret. Først i 1872 kom der gang i projektet. Fra april 1873 til september 1874 byggedes dæmningen mellem Aude-

Lammefjordssøen kaldtes den del af fjorden, der indtil 2. verdenskrig endnu ikke var tørlagt. Her har Søren Bay taget et billede fra Ris bakke oven for Fårevejle udover de udtørrede arealer. Vandet, der ses, er søen, som på det tidspunkt billedet er taget, nåede helt ind forbi Storøen. Det vil sige, at den var over 10 km lang.

På denne tegning fra 1875 af dæmningen ved Audebo får man en god oversigt over dæmningsens opbygning, der midt på kronen består af en græstørvsbeklædning. Desuden kan man se vandstandsforskellen i fjorden uden for dæmningen og i søen indenfor. – Tegningen er fra Aage og C. L. Feilbergs »Kortfattet Lærebog i kulturteknisk Vandbygning«, 1962.

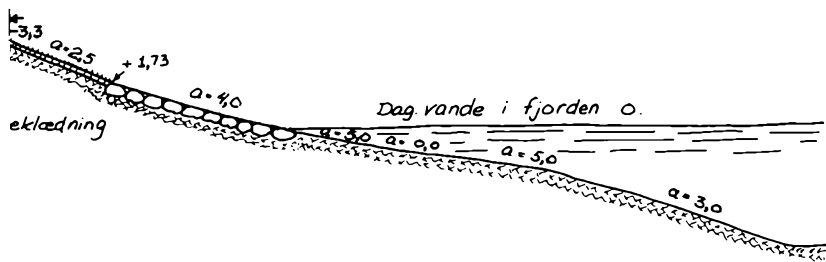

bo i syd og Gundestrup i nord, og derefter startede udpumpningen, der blotlagde de ca. 11.000 tønderland fjordbund.

Da vandet begyndte at forsvinde, dukkede strandkanten frem hele vejen rundt. Pludselig sås her mange steder sandjorden som en bræmme mellem det gamle land og vandet i fjorden. Derefter blev den inderste – vestlige – del tørlagt. Den kaldtes Stubberup Enge efter landsbyen »oppe på landjorden«. Også andre lavvandede områder kom til syne, f. eks. Ægholm og Sandbyhage (se kort bag i bogen), og Lammefjordens øer blev »større« og »større«. Efterhånden som vandet trak sig tilbage, blev fjorden – som det ses på kortet side 32 – til en sø. Den kaldtes Lammefjordssøen.

Da fjordbunden dukkede frem, virkede den rå, vanddrukken og gold. Blød var den selvfølgelig, især om vinteren, når vandet steg, bl.a. på grund af ekstra tilløb fra højlandet rundt om fjorden. Masser af sten var der mange steder, og gamle egestammer, der vidnede om tidligere tiders skove, lå spredt ud over fjordbunden.

Ingeniør Brummer, der før udtørringen foretog jordbundsundersøgelserne, skrev i sin kommentar hertil, at tørlægningen burde gennemføres så hurtigt som muligt, så udtørrin-

gen af jorden snarest blev fuldstændig. Hurtigt skulle kanaler graves, og arealet udgrøftes, beplantes og tilsås med græs. Man burde også sørge for, at området ikke blev sat under vand om vinteren.

Alt dette var efter Brummers mening forudsætning for, at det inddæmmede areal kunne tages under kultur. Men endnu i slutningen af 1870'erne var man på grund af økonomiske problemer ikke nået langt med opdyrkningen. Enkelte forsøg var dog gjort. Bl.a. havde man sået fiorin-græs på 200 tønder land dårlig jord, og forsøget var faldet godt ud, idet græsvæksten efter $\frac{1}{2}$ år var fuldstændig tæt flere steder.

I begyndelsen af 1880'erne fortsatte dyrkningsforsøgene, især inderst i fjorden på Stubberup Enge. Her pløjede man og såede havre på 20 tønder land dyndjord. Spændt fulgte alle udviklingen sommeren igennem, og da høsten kom, var resultatet en 1. klasses havre.

Ejerne, der havde foretaget forsøget, var glade, for nu havde de gode argumenter ved jordsalget, der så småt var begyndt i slutningen af 70'erne.

Enkelte steder sås herefter dyrkede marker, men endnu omkring 1890 lå størstedelen af det udtørrede område hen som enge eller uendelige græsarealer. Provst Chr. Mikkelsen, hvis forældre i 1892 købte en lille ejendom på Gislinge Lammefjord, fortæller om naturen dér: »Som foran nævnt fortsatte vejen [fra kanalen] forbi mit hjem et lille stykke frem, den førte nemlig ud til det store, uopdyrkede areal, som endnu ejedes af »Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning«. Dette areal var bevokset med græs. . . . Der var ingen veje på dette store areal, og der var heller ingen stier udover dem, som dyrene havde dannet. Der var heller ikke brug for veje. Man kunne gå og køre, hvor man ville, den kørende skulle dog passe på ikke at køre over for store sten, for dem var der mange af.«

Omkring 1900 var mere jord opdyrket, men stadig var det kun enklaver hist og her, græsarealerne dominerede. Om

sommeren var fjorden ét stort grønt område set fra højlandet ovenfor Fårevejle. Om vinteren så det mørkt, bart og trist ud – vånd og pløre var der mange steder.

I landsbyen Hørve syd for Lammefjorden fulgte man nøje udviklingen »derude«. Den 20. december 1907 skriver Hørve Avis ... »det er vel knapt saa tiltalende at være Lammefjordsbeboer ved Vintertid, som om Sommeren. Alle vegne staar der Vandpytter, hver en græstot er ved at sejle, og det er nok en blandet Fornøjelse, naar Folk dernede fra de spredte Hjem skal afsted til Byen. Særlig slemt maa det være for Skolebørnene, det er jo ikke alle, der har Raad til at blive forsynet med Træskostøvler. Vandtæt Fodtøj ville sikkert være en kærkommen Julegave i mange Hjem«.

Ifølge overleveringen skulle gården »Skovly« syd for Stubberup Enge eller »Brogården« ved Hørve Bro være det første selvstændige landbrug på Lammefjorden. Det er imidlertid vanskeligt at sige, hvem der kom først, for omtrent samtidig i 1880'erne blev en del gårde, eller snarere udlænger og huse bygget på det udtørrede areal.

Det første kort, der viser bebyggelsen på fjorden, er tegnet af landinspektør P. Benzon i 1887. Ser man på kortet, overraskes man af de mange bygninger; der er indtegnet i alt 34 huse og 11 bygningskomplekser bestående af 2 længer. Det fremgår imidlertid ikke af kortet, om der er tale om gårde, husmandssteder eller huse uden jord. Eventuelle halm- og bræddehytter til beboelse er sandsynligvis ikke markeret.

Da mange af pionererne startede med at bygge en stald eller lade, som så senere blev til en hel gård, er det svært at se, hvilke af de nuværende gårde, der var grundlagt i 1887 og dermed indtegnet på kortet. Det er heller ikke muligt at afgøre, om en bygning på kortet kun rummede beboelse, eller om der også var stald i bygningen. Derfor er det svært at fastslå nøjagtigt, hvor mange gårde der var på Lammefjorden i 1887.

Dette kort er tegnet i 1887 af P. Benzon. Desværre kan man ikke se de bygninger, Benzon har markeret, men vi får et klart billede af Lammefjordssøens størrelse. Derudover ses tydeligt, at fjorden mange steder er inddelt i lodder på 20 tønderland, og måske anes, at nogle af arealerne er trukket skarpt op med sort. Det er de stykker, der er matrikulerede, og det er altså her, at vi finder den første bosætning og opdyrkning. I løbet af 1880'erne var vandstanden sænket til $\div 4$ meter.

Dette er udsigten over Lammefjorden i 1910 set fra Drags Mølle. I forgrunden ved ringkanalen ses »Strandgården«. Den er et typisk eksempel på randbebyggelsen, der lægger sig tæt op mod det gamle land hele fjorden rundt. Ude på den flade fjordbund har en modig familie slået sig ned. Endnu er kun 1 hus opført, men hø har de da nok af. I baggrunden til venstre anes Fårevejle kirke, og til højre skimtes den begyndende Fårevejle stationsby med den hvide høj-skole.

Kortet viser derimod helt klart, hvor bebyggelsen startede. Sammenligner man med næste bebyggelseskort fra 1895–97 (målebordsblad) samt med Søren Bay's fotografier, har vi følgende billede af udviklingen.

Bebyggelsen skete i flere etaper. Først bosatte folk sig forsigtigt i strandkanten langs ringkanalen, hvor der var nogenlunde fast grund og nær til landjorden. »En kunne jo aldrig vide om Vandet en Dag kom løbende ind over igen«, sagde husmand Kresten Nielsen i et avisinterview i 1939. – Denne forsigtighed er bl.a. baggrunden for den randbebyggelse, vi i dag ser langs kanalvejen.

Næste etape viser, at folk blev modigere, nu begyndte de nemlig at flytte lidt ud på fjorden til de højereliggende steder, f.eks. Hørve, Vejleby og Gislinge Lammefjord. Disse betegnelser, der gang på gang bruges her i bogen, er opstået ved, at landsbyerne rundt om Lammefjorden har givet navn til den del af fjorden, der efter udtørringen blev indlemmet i de respektive kommuner.

Når vi op omkring 1905, er bebyggelsen langs ringkanalen yderligere taget til, og »øerne« er beboet, f.eks. Ingerøen, Melleløen og Flintholm. Der er endvidere begyndende bydannelse, hvor den nuværende Fårevejle stationsby ligger, samt i Ny Fårevejle, dvs. den del af Fårevejle kirkeby, der ligger på Lammefjorden.

En optælling på kortet fra 1897 viser for hele fjorden 28 steder med mere end 1 bygning og 41 enkeltliggende huse, altså en væsentlig stigning siden 1887. Går vi til selve Fårevejle stationsby, var der omkring 1908 ca. 20 husstande. I 1911 skriver købmanden i stationsbyen i et brev, at der de sidste 3 år er bygget mange nye hjem på egnen. Også artikler i Hørve Avis fortæller om jævn udvikling ved Fårevejle station.

»Der var så fladt og bart på Lammefjorden, at man kunne se en hare løbe i 8 dage«. Med disse ord beskriver Helga

Bentsen fra gården »Sølyst« både naturen på fjorden samt udsigten fra gården på Kundby Lammefjord. Fru Bentsen er vokset op i det bakkede land ved Silkeborg, og det var derfor en stor kontrast for hende, da hun i 1928 blev gift og bosat i Fårevejle stationsby. Fra 1928–32 cyklede hendes mand, Frede Bentsen, hver dag fra stationsbyen ad hjulsporene ud til deres jord. Disse hjulspor kaldes i dag Adellers Allé.

Hele denne østlige del af fjorden var endnu i begyndelsen af 30'rne ufremkommelig – især om vinteren. Herom vidner også navne som »Elendigheden« og »Ørkenen«. Sidste udtryk blev brugt om markerne på Sølyst.

Mellem 1938 og 1945 skete der store forandringer på Lammefjorden. Indtil da havde den sidste rest af den oprindelige fjord ligget tilbage som en ca. 1.000 tønder land stor sø inden for dæmningen.

Men mange lodsejere ville gerne have vandstanden sænket yderligere, og det ville bl.a. bevirke, at søen skulle pumpes ud. Især var det de landmænd, der havde jord ned til søen, der talte for projektet. Deres marker ville vinde ved en bedre afvanding, og engarealerne kunne måske så opdyrkes. Dog ville en vandstandssænkning blive til gavn for samtlige lodsejere på Lammefjorden.

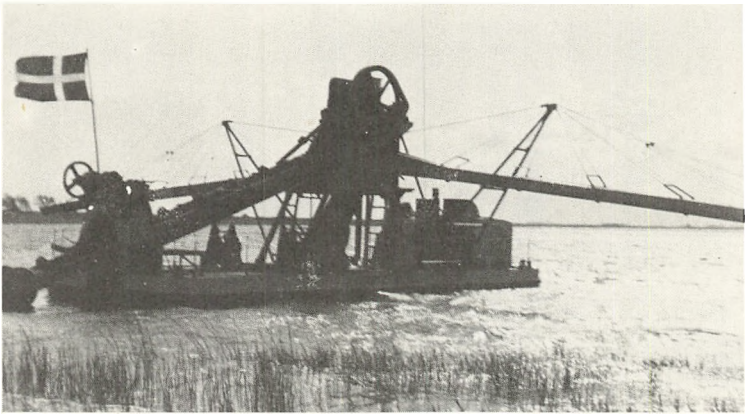
Problemet forårsagede stærke personlige brydninger mellem fjordens mænd, men det endte dog med, at man fik vedtaget en sænkning af grundvandets højde. Maskinerne ved Audebo pumpestation ville derefter få langt større mængder vand at løfte, så hele anlægget måtte ombygges og udvides. Dertil kom, at der gennem søarealet skulle graves kanaler og vandløb, som man tidligere havde gjort det på den øvrige Lammefjord. Disse første kanaler og vandløb måtte samtidig uddybes.

Allerede inden søen var pumpet ud, gik man igang med gravearbejdet til Midterkanalen, der skulle gennemskære søen. Forhenværende parcellist Harry Hansen, Grevinge Lammefjord, var med i et af de to sjak, der bemandede gravemaskinen »Lammefjorden«, og fra hans album har vi lånt billederne af maskinens besætning.

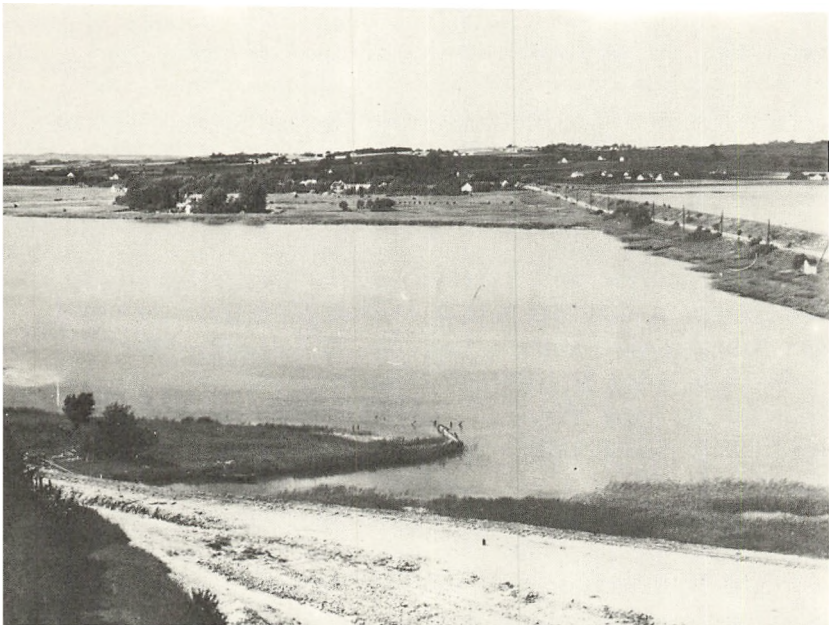
Da Lammefjordssøen i 1943 var helt udtørret, begyndte den sidste opdyrkningsfase. En del af jorden var dog ikke særlig frugtbar, det gælder f.eks. store områder ved Audebo, og de ligger stadig uopdyrket hen. De må nu nærmest betragtes som fugle- og plantereservater.

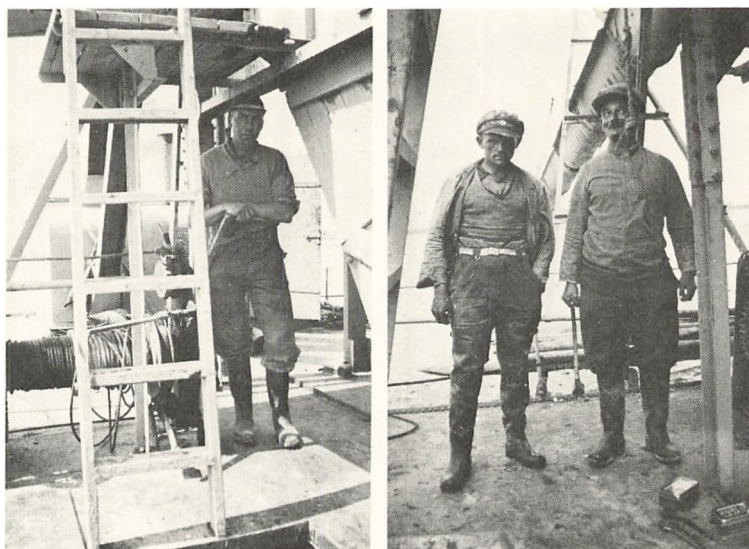
Udsigten omkring 1940 fra Audebo Pumpestation. I forgrunden ses en del af gravearbejdet i forbindelse med udvidelsen af kanalen og pumpestation. I baggrunden ligger Lammefjordssøen, der i løbet af de næste par år blevet pumpet ud, og midt i søen ses gravemaskinen. Til højre ses dæmningen.

Her står gravemaskinen »Lammefjorden« til søs – det vil sige ud på Lammefjordssøen – for at gå i gang med at grave midterkanalen gennem søen. Gravemaskinen flød på pontoner og kunne ved hjælp af ankre fastgjort i spil hales til siderne og fremad under det langsomme arbejde.

Der skulle fire mand ad gangen til at betjene gravemaskinen. På disse to billeder ses 3 fra et sjak. Harry Hansen støtter sig til et af sideankrenes spil, og Jonni Sørensen og Frederik Mortensen poserer for fotografen. De arbejdede i toholds skift med 12 timers vagt til hvert sjak. Det var hårdt og beskidt arbejde, men til gengæld gav det 140 kr. om ugen – en anelig løn, der ikke let kunne oppebæres på land.

Holbæk amtsråd købte i 1941 ca. 400 tønder land ved Audebo, som beplantedes med skov. Også Næsdalsskoven ind mod Asnæs ligger på dårlig jord. Den er i dag et udstykket sommerhusområde, ligesom også det østlige område på Grevinge Lammefjord. Denne nye udvikling giver den nordøstlige Lammefjord et helt specielt bebyggelsesmæssigt udseende.

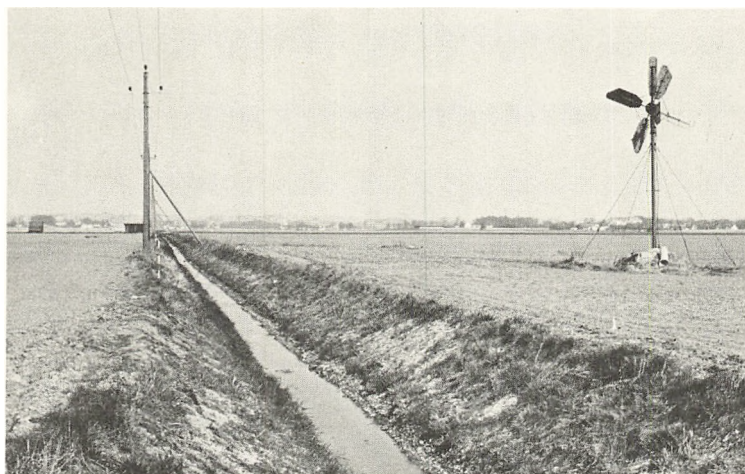
Kun 2 steder er der i dag koncentreret bymæssig bebyggelse, idet Fårevejle stationsby udgør én selvstændig by, hvorimod Ny Fårevejle er den del af Fårevejle kirkeby, der ligger på fjordsiden af ringkanalen og således på ny jord.

Det er vanskeligt at finde frem til fjordens indbyggertal, da området hører under flere kommuner. Men omkring 1944 lå det på ca. 2.000, og i dag er det på ca. 3.000, hvoraf de omkring 1.100 bor i stationsbyen. Der er nu rundt regnet 300 landbrug på Lammefjorden.

Tilsyneladende ser alt veldyrket og effektivt ud, når man i dag kører over området. Men en gammel fjordbund holder ikke op med at arbejde, og målinger på Fårevejle Lammefjord har vist, at jorden dér har sat sig omtrent 40 cm. Det betyder bl.a., at den er blevet mere vandlidende, således at en ny vandsænkning atter kan blive aktuel. Af samme grund har flere lodsejere stillet vindmøller op for at pumpe vandet bort.

Landskabet på Fårevejle Lammefjord har derfor igen fået et præg af fortiden over sig.

På Fårevejle Lammefjord kan man se følgende: vindmølle anno 1974, der nok kan lede tanken hen på gamle dage. Ikke desto mindre er vindmøllen nødvendig for at landmanden kan afvande sine jorder.

Her ses fra venstre Rasmus Jensen, Fårevejle station, Kristian Nielsen og Kristian E. Petersen. De pløjer med stude ved Storøen omkring 1914. På de mange områder med dyndjord sank heste simpelthen i, hvorimod stude klarede sig bedre.

Naturens indflydelse på fjordboernes tilværelse

ØKOLOGI, HVAD ER DET?

Mennesket har altid søgt at udnytte de muligheder, naturen gav, men menneskets udfoldelse er også altid blevet begrænset af naturen. Dette samspil mellem menneske og natur kaldes med et fagudtryk økologi, og når vi undersøger, hvordan mennesker lever og levede på en bestemt egn, er det oplagt at anlægge en økologisk synsvinkel på emnet. Det betyder, at grundlaget for denne undersøgelse af tilværelsen for Lammefjords-boerne har været en granskning af de muligheder og begrænsninger, som den specielle natur –

altså fjorden – stiller beboerne overfor. Dette har dannet baggrund for skildringen af deres hverdag, deres redskaber og huse og af landbruget året igennem.

Som eksempler på, hvordan tilværelsen præges af naturen, kan nævnes, at de første huse på Lammefjorden ofte var bygget af de sten, der lå på fjordbunden. Samtidig måtte beboerne også indrette deres husbygning efter den særlige bløde undergrund, der gav efter for bygningernes tyngde.

Den bløde jord betød endvidere, at stude mange steder måtte anvendes i stedet for heste. Mette Holm Clausen fortæller i Holbæk Amtstidende 10.9.1952, at da hun og hendes mand, Johs. Clausen, i 1903 købte Stubberupholm på Fårevejle Lammefjord, lå der studeseletøj på loftet til erindring om tiden, da heste ikke duede på fjorden. Sandflugten er også et specielt fænomen, som beboerne må indrette sig efter. Mange husmødre må om foråret gang på gang fjerne sand og dyndstøv fra vinduer og døre efter de store jordstorme. Og afgrøderne lider utroligt derunder.

Mangen en karl på Lammefjorden har også på nærmeste hold oplevet, hvordan han måtte indordne sig under den særlige natur. Herom fortæller forhenværende gårdejer Toke Nielsen, Atterup: »Efter konfirmationen [omkring 1921]

Dette er dyndski. Vald. Olsen, der fra 1907-17 var købmand i Fårevejle stationsby, fortæller, at ville man ud på dyndjorden, især ved forårstide når alt var pløre, var dyndski nødvendige. De var ca. 1 meter lange og lignede almindelige ski. Tegningen er fra »Landbrugets Ordbog«, 1937, s. 244.

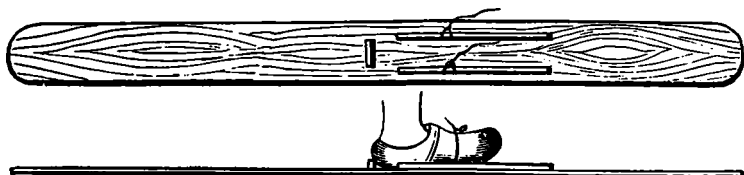

Fig. 1. Dyndsko som de anvendtes ved Tørlægningen af Søborg Sø.

Ufrudtsbarber,

specielt til Dynd- og Sandjord, laves
 paa Bestilling hurtigt, og billigt hos

Smed **S. Jensen,**
 Faarevejle St.

Som det ses har også smeden indrettet sig efter de specielle naturforhold. Annoncen er fra Hørve Avis den 13. marts 1912.

kom jeg ud at tjene på en gård på Lammefjorden [hos familien Mikkelsen, se side 109 ff.], der var 30 tønder land jord, af meget forskellig art, noget temmelig lavt, som var den bedste, men hvor der var åbne grøfter, andet rent, gult ler, og en del var sand, som til tider føg og jævnedes grøfterne helt. Vi kørte så sandet fra grøfterne ud på leret, som mildnede lidt på det. På det meste var der en hel masse sten. Da jeg havde pillet sten i fire år, var det et kæmpebjerg af sten. En del blev brugt til at lægge i de åbne grøfter som dræn, så kunne de da ikke fyge til med sand mere«.

Selv om naturen er en vigtig faktor i fjordboernes tilværelse, kan også andre forhold spille en rolle. F.eks. kan myndighederne vise større eller mindre velvilje til at give støtte til skoler og veje for fjordboerne. Det kan også have betydning, hvis der findes personer, der er villige til at starte arbejdspladser, og som har penge til at sætte gang i udviklingen i et sådant nybyggerisamfund, som Lammefjorden var gennem årtier.

I de følgende afsnit vil vi give eksempler på, hvordan den specielle natur har præget Lammefjordsboernes tilværelse, samt fortælle hvorledes beboerne har udnyttet de særlige muligheder, som fjordbunden gav og giver.

De første nybyggere måtte bruge stude som trækraft på grund af den bløde jord. I 1940'erne var der lignende problemer, hvilket dette billede fra Hagesholm viser. For at trække mejetærskeren må der to traktorer til. I dag løses problemet ved at udstyre traktorerne dels med meget store hjul, dels med en tung vægt foran.

I afsnittet om Jørgen Mikkelsen fortælles der om, hvordan stenrydning foregik på Gislinge Lammefjord i 1890'erne. Dette billede viser en situation fra praktisk taget samme sted blot 70 år senere. På traktoren sidder Torben Grodal – søn på Øgård – i færd med at rydde en mark for sten, så man kan begynde en af de sidste opdyrknings på Lammefjorden. Det var 1964, og ca. 25 tønderland lerjord blev taget under plov. Allerede i 1957 fik hans forældre Ingrid Grodal og Helge Larsen Det danske Hedeselskabs sølvbæger for deres pionerarbejde med jordopdyrkning.

I foråret 1924 blev store arealer på Lammefjorden dækket af vand. Det havde været en lang vinter med megen frost og snefald. Ringkanalen var frosset til, og da et voldsomt tøbrud satte ind, gik vandet over eller gennem kanalvolden. Især ved Fårevejle og Hørve-Svinninge, hvor volden fortrinsvis bestod af løst sand, blev oversvømmelser af større omfang.

NATUREN NEDBRYDER

I det foregående afsnit fortæller Toke Nielsen om, hvordan grøfterne blev fyldt ved sandflugt. Det var i begyndelsen af århundredet, men det er ikke meget bedre nu. Når sand eller fin dynd – såkaldt »flækdynd« – først bliver revet løs fra jordoverfladen, er der meget lidt, Lammefjordsbeboerne kan gøre, udover at håbe det bedste.

En sådan sandflugt kan have alvorlige følger, især for afgrøderne. Om gulerødder og sandflugt fortælles der i afsnittet om fjordens produkter. Her vil vi se lidt på, hvordan

I 1924, da ringkanalen gik over sine bredder, var Adeler's Allé mellem Fårevejle og stationsbyen på det nærmeste umulig at køre på. Måske ikke så meget på grund af vandet, der lå oven på vejen, som den bløde jord, der lå under vandet.

de mange vandløb på fjorden kan blive tilstoppede under en sandflugt. Da det oftest sker om foråret, bevirker det desuden, at der bliver oversvømmelser, fordi vandet ikke kan passere.

Pumpemester Finn Pedersen, der bl.a. har opsyn med kanalsystemet, fortæller:

– I marts 1969 havde der været barfrost – det vil sige frost uden sne, da det begyndte at blæse op fra sydøst, og en sandflugt var igang. I den inderste del af fjorden var det især dynd og sand, der blev flyttet af vinden og fyldte vandløbene.

Det såkaldte Skjoldsløb (i den vestlige del af fjorden), der er en af hovedkanalerne, blev fuldstændig jævnet med jor-

I 1950'erne rasede der flere gange voldsomme sandstorme. På Kundby og Gislunge Lammefjord skiftede en del sand og dynd ejermand. Dette billede er fra gården »Sølyst«, hvis markveje var så tilføjne, at man ikke turde køre ud på dem med en bil, før sandet var fjernet. Ved Aksel Nielsen på Gislunge Lammefjord var der så store sandbanker på vejene, at vejvæsenet måtte komme og fjerne dem. Billedet er fra A. R. Anderssons bog »Nyt land«.

den på omkring en halv kilometer. Fra jordoverfladen skærer vandløbet sig ca. 2¹/₂ meter ned, og fra kant til kant er der foroven 5–6 meter. Der er altså tale om kolossale jordflytninger. Lidt længere inde i fjorden på Stubberup Enge lå der 20 til 50 cm dynd i vandløbene.

Sandflugten i 1969 kom til at koste Pumpelaget og dermed også fjordens lodsejere et sted mellem 20 og 25.000 kroner. Opgravningen af vandløbene blev gjort af lokale firmaer, som vi entrettede med. Af regnskaberne kan jeg se, at det tog 12 dage.

Året efter gik det endnu værre. Vinteren 1970 bød på megen barfrost og kun lidt sne.

Også denne gang gik det værst ud over Skjoldsløbet, der blev totalt lukket på en ca. 2 kilometer lang strækning. Det, der var føjet sammen, var så hårdt, at man kunne køre hen over vandløbet.

I marts kom tøbruddet, og flere hundrede tønder land blev oversvømmet, fordi vandet ikke kunne passere i vandløbene. Nogle steder var der 50 cm vand over tulipanmarkerne. Vi kørte med gravemaskiner dag og nat for at åbne grøfter og kanaler igen, slutter Finn Pedersen.

Med forårsstormen i 1969 i frisk erindring vedtager Pumpelaget den følgende sommer at købe en gravemaskine. Den bruges til den stadige opgravning af dynd og andet bundfald i vandløbene. Hidtil var dette arbejde gjort manuelt, ligesom slåning foretoges med le.

Foruden den 40 kilometer lange ringkanal, er der på Lammefjorden 45 km åbne vandløb og 15 km, der er rørlagte. Siden 1963 har amtet og Pumpelaget delt vedligeholdelsen af ringkanalen, men de øvrige vandløb står under Pumpelaget, og udgifterne dækkes af lodsejerne. Der betales en årlig afgift, og i øjeblikket erlægges ca. 130 kroner pr. tønder land. Til gengæld sørger Pumpelaget så for, at vandløb er i orden, og at volde, dæmning og pumpestation fungerer efter hensigten.

Pumpelaget råder nu over yderligere to specialmaskiner og en traktor. Den ene er en ombygget gravemaskine, der i stedet for skovle har påmonteret knive. Disse sænkes ned i vandløbene og slår eller klipper plantevæksten over, og trækker derefter det afklippede med op.

Den anden maskine bruges til slåning af kanterne på vandløbene, samt kanalvoldene, og da vandløbene er yderst forskellige i dybde og bredde, må maskinen kunne klare mange forskellige indstillinger.

Det er således ikke alene ved sandflugt, at vandløbene kan blive tilstoppede. Hvis de ikke jævnlige – og det vil sige en eller to gange årligt – bliver rensede for grøde og bundfald, kan vandet ikke få tilstrækkeligt passage, men skaber i stedet oversvømmelser eller giver blød overflade på markerne. Alt sammen til gene for landmandens arbejde.

Maskinfører Jens Erik Carlsen foretager her med Pumpelagets gravemaskine en såkaldt grundig oprensning af et vandløb. Det vil sige, at han retter skråning og bund af, og maskinen jævner samtidig det opgravede materiale ud på marken. Oprensningen skete i forsommeren 1973 på Stubberupholms jorder på Fårevejle Lammefjord.

Men Lammefjordens ømmeste punkt er selvsagt dæmningen, da den udtørrede fjordbund lige indenfor ligger 7 meter under daglig vande. Gennembrydes dæmningen, vil vandet fosse ind over det lave areal, og ødelæggelserne kan man kun gisne om.

En gang – i 1921 – er der næsten gået hul på dæmningen, og adskillige gange har der været fare på færde. Så var der fjordboere, der flere gange daglig – og natten med – tog turen ud til dæmningen for at forvise sig om, at den kunne modstå presset fra det frådende hav.

Vedligeholdelse og forstærkning af dæmningen har fra tid til anden skabt spændinger imellem Lammefjordsboerne. I starten var det Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning, der havde ansvaret for den. Senere overgik det til Lammefjordens Lodsejerlag, der i 1945 afløstes af Lammefjordens Dige- og Pumpelag.

Efter skaden på dæmningen i 1921 vedtog Lodsejerlaget en række bestemmelser, der gik ud på årlig vedligeholdelse og styrkelse af dæmningen.

Alligevel blev situationen faretruende et par gange i 1940'erne. Det blev tydeligt, at hverken dæmningens højde eller bredde var tilstrækkelig, og en omfattende forstærkning blev afsluttet i 1953. Bl.a. blev hele ydersiden mod havet cementeret og fyldt op med store sten for at bryde bølgerne. Hvert forår gæes dæmningen grundigt efter, og der cementseres eventuelt på de nye steder, hvor naturen har nedbrudt for meget.

Dæmningen har nu en højde på 3,55 meter over daglig vandstand, og kronebredden er 3 meter.

Man regner med, at den skulle kunne modstå ethvert angreb fra havets side. Alligevel er ældre fjordboere stadig ængstelige, når en vestenstorm har presset store vandmasser ind i Kattegat og derefter pludselig springer over i nordøst. Da bliver Isefjorden fyldt med vand, og presset på dæmningen ved Audebo øges enormt.

En faretruende situation opstod den 20. november 1973,

da vandstanden steg til 1,70 meter over daglig vande – det højeste, den har været siden den store stormflod i 1921.

Dagen før var der slået katastrofealarm ved de sønderjyske kyster, fordi en orkanagtig storm fik vandstanden til at stige til 3,5 meter over daglig vande.

På pumpestationen i Audebo standsedes maskinerne, og alle sluseporte lukkedes, så havvandet ikke presseses ind i

Den 24. oktober 1921 er en rædselsdag i Lammefjordens historie. Havet var tæt ved at bryde gennem dæmningen, og hundreder af mennesker kæmpede i timevis en tilsyneladende håbløs kamp mod vandmasserne. Brådsøer åd sig ind i dæmningsvolden og bortskyllede stykke efter stykke. Med sandsække og halmballer forsøgte man at standse strømmen, men først da vinden løjede af, fik menneskene overtaget. Her ses huller i dæmnings yderside – flere steder var der kun fods bredde tilbage, inden dæmningen var skyllet væk.

Selve stormflodsnatten i 1921 kæmpede hundreder af fjordboere mod havet, mens deres familier gjorde klar til i hast at flygte op på land, HVIS vandet skulle bryde igennem. Men ikke så snart havde stormen lagt sig, før genopbygningen af dæmningen begyndte. På 14 dage kørtes ved frivillig indsats 6000 læs løs fyld på dæmningen, og efter yderligere 14 dages forløb var 4000 læs glacissten afleveret dér. 50 mand var i stadigt arbejde på dæmningen, mens 25 harpede sten i nærheden. Her ses nogle af arbejderne i færd med at placere de tusinder af sten på dæmningsens yderside.

ringkanalen. Vinden var i nord og piskede bølgerne på langs ad dæmningen. Heldigvis gik den ikke over i nordøst, så den kom mere vinkelret ind, for så havde bølgerne slået over dæmningen.

VEJE OG BROER

Når man ser på nyere kort over Lammefjorden, tegner vejene sig som et geometrisk mønster, hvor linierne går vinkelret på hinanden. Man kan tydeligt se, at her er tale om nyt land med rationelle vejanlæg.

Den kongelige bevilling 1873 (Kr. E. Jørgensen, side 39) indeholder en del konkrete bestemmelser om udtørningsarbejdet. Bl.a. hedder det i punkt 12 om vejene, at så snart tørlægningen er tilendebragt, skal amtsrådet og indenrigs-

Vejen på indersiden af dæmningen mellem Audebo og Gundestrup har været kastebold mellem de amtslige og kommunale instanser. Flere gange har vejen skiftet »ejer«, og der har stået en bitter strid mellem amt og kommunerne om, hvem der skulle betale, når der foretoges vedligeholdelser eller udvidelser. Nu er den en amtsvej. Dette billede viser en situation fra omkring 1910, og vindmøllerne i baggrunden er pumpestationens.

ministeriet beslutte, hvilke veje der skal anlægges samt deres retning og bredde. Bevillingshaverne – dvs. Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning – skal uden vederlag afgive det fornødne areal til vejene.

Da Lammefjorden blev opmålt og boniteret i 1879 inddelte man så vidt gørligt arealet i fenner (et plattysk ord, der betyder »indgrøftet stykke marskland«) på hver 20 tønderland. Mellem 2 fenner gravedes grøfter, og den opkastede jord blev en såkaldt »høvej«. Oppe fra landjorden blev der flere steder anlagt bredere veje/hjulspor ud på fjorden, og da de første afgrøder de fleste steder var hør, blev også disse kaldt »høveje«.

Men kommunerne ønskede ikke at gøre for meget ved disse bundløse veje. Dels var de meget bekostelige, dels boede der jo i begyndelsen ikke så mange på Lammefjorden, og på det tidspunkt var de heller ikke gode skatteydere.

Der var igennem mange år bitre stridigheder mellem

Indenfor ringkanalen blev der anlagt en vej, – den såkaldte kanalvej. Men i mange år var den pløret og blød med dybe hjulspor. Her ses en bid af kanalvejen ved Fårevejle kirke. Hvis folk fra de gårde, der lå langs vejen, skulle ind til byen, gik de hellere på stien oppe på kanalvolden. Sådan som børnene her på billedet.

kommunalbestyrelserne og beboerne på det nye land, og resultaterne blev ofte en fornedrelse af fjordboerne. De måtte finde sig i at lide store afsavn og have vanskeligheder med at komme til og fra deres hjem. Især forår og efterår var undergrunden så blød, at man ikke kunne færdes på vejene med køretøjer. Først i 1960'erne var alle veje af en sådan standard, at der nu ikke mere var grund til at klage.

Det var Lodsejerlagets mangeårige formand Chr. Hansen, Åvang, der op imod og under den anden verdenskrig slog det store slag for vejene. Han blev ved med at lægge pres på sognerådene, og i perioder var disse langt fra glade for ham, fordi han var god til denne pression.

*I 1965 dannedes »Skovlyvejens Lodsejerlag«, der bestod af lods-
ejere med jorder ud til nævnte vej, der indtil da var nærmest
ufremkommelig. Lodsejerlaget skulle sørge for, at vejen blev bragt
i en sådan stand, at den kunne optages som offentlig vej – hvilket
også skete. Laget havde medlemmer både i Vallekilde-Hørve og
Fårevejle kommuner, og på billedet ses vejudvalget fra Hørve-
siden: Fra venstre Aksel Madsen, Starreklinte, Eigil Petersen,
Hørve, Alfred Olsen (formand), Bjergesø, Poul Kryger, Hørve
Lammefjord, og Knud Jensen, Vindekilde.*

Under krigen blev f.eks. vejen fra Hagesholm til Audebo anlagt, og Adellers Allé fra Fårevejle til Gislinge istandsat, begge som nødhjælpsarbejde. Det var især af unge fra arbejdsløshedslejren i Audebo, at disse arbejder blev udført. I slutningen af 40'erne begyndte kommunerne at kunne få vejfondstilszkod til anlæggelse og vedligeholdelse af vejene. Først da kom der rigtig gang i arbejderne, og asfalten begyndte at brede sig.

Samtidig med kanalgravningen – og på samme udgiftspost på regnskabet – blev der bygget broer. Til at begynde med var det kun de allernødvendigste, men det blev alligevel til ret mange på den 40 kilometer lange ringkanal.

Over den del af kanalen, der går ud til Sejrbugten, blev der bygget en treløbet granitbro med overbygning af træ. Det var dog kun et par broer, der var så solide. De fleste

Efter Lammefjordssøens udtørring i 1943 kunne man begynde at tænke på en vej på tværs af fjordens østlige del. Den kom til at gå fra Lille Gislinge til Grevinge. Dette billede fra omkring 1950 er taget ved gården Hagesholm, hvor Gislinge-Grevinge-vejen krydses af vejen fra Audebo mod Adellers Allé.

var pælebroer helt i træ. Det var ikke altid, man følte sig lige sikker, når man krydsede disse broer med et større læs. Den kunne gungre slemt, og den hule lyd af hestehove mod træet generede især hestene. Det var ikke ualmindeligt, at man måtte stå af vognen og trække hesten over.

Nu har Lammefjords-beboerne ikke mere den slags problemer. Dels er der ikke flere heste i landbruget, dels er træbroerne en saga blot, for betonen har efterhånden helt taget billedet.

Ser man på et kort over Lammefjorden fra 1932, viser det 37 overkørsler af ringkanalen, og 5 steder er der angivet en spang, det vil sige en smal, spinkel bro uden rækværk.

Adelers Allé hed indtil 1917 Sandbyvejen. Den går i lige linie fra Fårevejle kirkeby til Gislinge, men endnu i 1930'erne var den i så ringe stand, at den kun blev brugt lokalt. Først efter at amtsrådet lagde pres på kommunerne, blev den i 1930 optaget som bivej – dog på betingelse af, at Lodsejerlaget istandsatte den. Under krigen og indtil 1956 blev den udbygget og er nu en af de bedste veje på Lammefjorden. Her ses stykket fra Fårevejle stationsby ind til kirkebyen.

Ved Gundestrup Fægekro førte i hvert fald i 1930'erne en såkaldt høsebro over ringkanalen. Den var spinkel, og det ser faretruede ud med så mange mennesker som her. Bagest ses forhenværende parcelist Harry Hansen, Grevinge Lammefjord.

Flere steder har beboerne nok lavet sig lignende smalle broer, blot for at kunne krydse kanalen, evt. til en eng på landsiden eller for lettere at komme op til købmanden.

Nu har broerne fortrinsvis navne efter lokaliteterne, f.eks. Sandby og Dragsmølle Bro, medens det tidligere var den nærmestboende, der i folkemunde gav navn til broen. Et eksempel herpå kan vi endnu finde syd for Asnæs med Krygers Bro.

Langs kanalerne og iøvrigt på lave steder er der ofte ved vinter- og forårstid en lokal oversvømmelse. Tidligere, da vandstanden var højere, var dette naturligvis endnu mere almindeligt. For børnene betyder det rige muligheder for at løbe på skøjter. Billedet viser en situation omkring 1950 fra engen neden for Stubberup.

BØRN OG LEG

At være barn på Lammefjorden er nok ikke så meget anderledes end andre steder i Danmark. Men vi er alligevel stødt på beretninger om lege, som vi synes er specielle netop for denne egn. Specielle i den forstand, at det er de særlige naturforekomster, der har betinget dem.

Chr. Mikkelsen, der var barn på Gislinge Lammefjord i 1890'erne fortæller om fødselsdagsudflugter og om bygning af græstørvshytter.

Om udflugterne hedder det:

»Den 25. marts var der stor fødselsdag hos vor nærmeste nabo, Hans Petersen, for tvillingerne Marie og Niels var født

på denne dato. De var 3 år ældre end jeg, men jeg var altid med til festen.

Det var en fast regel, at vi, når vi havde drukket chokolade, skulle en tur ud på Hejreøen. Om sommeren var den en langstrakt bakke beliggende ud til den daværende Lammefjordssø, og så var adgangen til den let nok, men i løbet af vinteren blev den til en virkelig ø. Vandet i søen skulle pumpes ud, og så længe det skete med dampmaskiner, foretoges denne udpumpning kun i forårstiden.

Ja, det var ikke nødvendigt at blive våd, blot man vidste, hvordan man skulle bære sig ad. Hejreøen lå i en fold, der var indhegnet med ståltrådshegn på træpæle. Pigtråd kendte man ikke til. Det kunne lade sig gøre at gå sidelæns på dette hegn. Man begyndte at træde på nederste ståltråd og holde sig fast i den øverste. Hvor vandet var dybere, måtte man op på den anden og måske på tredje nederste ståltråd, men så nåede man også tørskoet i land på øen. Her tilbragte man en kort tid, medens man vistnok mente at have udført noget af en bedrift. Tilbageturen foregik naturligvis på samme måde.«

I sin artikel »Fra grøftegraver til landmand på Lammefjorden« beskriver Chr. Mikkelsen bl.a., hvordan han som barn vogtede køer, der gik løse på de endnu uopdyrkede arealer i den østlige del af Lammefjorden. Og han kommer her ind på, hvordan vogterdrengene byggede græstørvshytter:

»Da der blev gravet en hel del grøfter i udkanten af græsarealet, var det muligt af og til at bygge en hytte af de græstørv, som grøftegraveren skar af, når han begyndte gravningen. Væggene fik man ved at stable græstørvene ovenpå hverandre, men for at få tag, måtte man have nogle rafter til at bære tørvene. Det lod sig i almindelighed gøre at få sådanne rafter, men da de sjældent var ret stærke, gik de gerne i stykker, når tørvene ved langvarig regn blev tunge. Det var jo heller ikke altid, at det passede kørerne at blive i nærheden af hytten, og drengen skulle jo være hos kø-

erne, så det var ikke så meget, man fik ud af en sådan hytte, men var man flere drenge om at bygge den, gik den tid godt, og man følte det som en bedrift, når det var lykkedes at få den nogenlunde god.«

En anden Gislinge-borger – gårdejer Jørgen Petersen, Thorsgård – har brugt en leg fra nogenlunde samme tid til at illustrere, at det nyindvundne land næsten var helt dækket af sten.

...»En leg, der bestod i at hoppe fra sten til sten hele Stenholmsbugten igennem, og hvor den, der berørte jorden »var væl« – (noget der sjældent hændte«). (Tidsskriftet »Husmanden« 1940, s. 489).

I forskellige sammenhænge bogen igennem tales der om mange sten på fjordbunden. På visse strækninger myldrer de stadig frem, især under pløjning. Dette billede fra Gislinge Lammefjord er en fin illustration til Jørgen Petersens fortælling om »sten-hoppe-legen«. Billedet er fra »Øgård's« mark »Prærien«, inden man begyndte opdyrkningen i 1964.

I mange år var der også en leg – måske nærmere en sport – for børn på fjorden at samle mågeæg. De smagte særlig godt hårdkogte. På de arealer, der endnu var usolgte, og som derfor stadig ejedes af »Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning«, gik der en opsynsmand, der skulle sørge for, at aktieselskabet selv fik lidt indtægt af ægsamlingen. Fra flere sider har vi fortællinger om, hvordan børnene på alle måder forsøgte at undgå eller narre denne vagt.

En af bogens forfattere – Minna Holm Kragelund – husker fra 1940'erne en leg, der nok kan få det til at gibbe i manganen en voksen, for det var en farlig leg. Fortællingen lyder:

»På Hagesholm boede der dengang seks familier, der havde en del børn, og i sommerferien forøgedes antallet betragteligt. Det var da en tilbagevendende begivenhed, at vi skul-

De mange vandløb har været yndede legepladser for børn, og mange har i årenes løb haft en robåd eller en tømmerflåde. Her ses søejer Poul Sehested Larsens to børn (forrest) sammen med to ferie børn i en robåd på pumpekanalen ved udsejlingen til Lammefjordssøen. Vindmøllen i baggrunden står ved pumpestationen. Billedet er fra 1931.

le ud til skallefabrikken ved Amtsplantagen. I terrænet inden gravepladsen var der stier med blød jord imellem.

Legen bestod så i at gå ud i det bløde. Selv om man stod stille, sank man ganske langsomt ned. Og det var nu om at være den, der turde blive stående længst. Hvis man gik i til knæene, kunne man ikke komme op ved egen hjælp, men der var jo også altid nogen til at hjælpe. Det siger sig selv, at der af og til forsvandt en gummistøvle.

At det var hængedynd, som vi af egen fri vilje gik ud i, vidste vi ikke. Men vi havde på fornemmelsen, at det var noget, vi ikke måtte, for der var aldrig nogen, der »sladrede« hjemme. Hvordan vi klarede os uden om det tabte fodtøj, husker jeg ikke«.

NAVNE OG UDTRYK MED LOKALT TILSNIT

»Min første Kunde d. 15. Decbr. 1897 var en af mine nærmeste Naboer gdr. Jens Peter Petersen, (Vestergård). Han havde i flere år boet »oppe paa Land« som man sagde. Han bød mig velkommen i »Udørkenen«.«

Sådan skriver den tidligere nybyggerkøbmand ved Fårevjle station Valdemar Olsen i sine erindringer. Det var i 1907. Men taler man i dag med folk på og ved Lammefjorden, vil man ofte høre lignende udtryk. F.eks.: »dem ude på fjorden«, »ude på Søen« (dvs. området for den tidligere Lammefjordssø), »dem fra højlandet«, »dem oppe fra land«. Disse udtryk fortæller om stedbetejnelser opstået på grund af den specielle natur: – den tidligere fjord og det flade land contra det »gamle« højere land.

Men derudover kan der ligge en vurdering bag. Det gælder f.eks. vendingen: »at bo på den rigtige side af kanalen«

Fra alle sogne førte høveje ud på Lammefjorden. Oprindelig brugtes disse veje til at bringe høståen »op på land« af de lodsejere, der boede på land, men havde græsarealer på fjorden. – I dag er navnet blevet »officielt«, som det ses af dette skilt fra Asnæs Lammefjord.

(udtryk fra Gislinge/Sandby). Meningen var, at dem, der boede på Lammefjorden var de fattige, der ikke havde råd til den gode jord oppe på den anden side af ringkanalen. Dem oppe på »landjorden« var bedre og mere velfunderede mennesker.

»Fjordboerne« eller »dem ude på fjorden« kunne ligeledes være nedsættende udtryk. I mange år var det vitterlig sådan, at »folk oppe på land« ikke regnede fjordboerne for noget. Det har vi fået bekræftet gentagne gange. Ved møder i Ris Forsamlingshus ved Fårevejle kunne en fjordboer – hvis han udtalte sig – f.eks. høre følgende kommentar: »Ham skal I ikke regne med, han er bare en af dem ude fra fjorden«.

Det har været svært for nybyggerne at blive accepteret i de gamle sogne omkring Lammefjorden. Først langsomt er det sket, og her har den økonomiske og tekniske udvikling hjulpet godt til.

På den anden side findes der også værdiladende udtryk, som fjordboerne anvender om sig selv. Det gælder f.eks. »fjordens børn«, der anvendes både om voksne og børn. Udtrykket rummer noget positivt, nemlig: Vi er noget særligt, os fra fjorden, vi har nemlig selv kæmpet os frem til det, vi nu har.

På Grevinge Lammefjord kan man finde vejnavne som Nylandsvej og Gennemløbet, der begge refererer til fjordens specielle forhold. Sommerhusene i baggrunden er dem, der omtales i afsnittet om Ruth og Edmund på Grevinge Lammefjord.

I Vald. Olsen's erindringer nævnes udtrykket »Udørkenen« om Fårevejle Station i 1907. Der findes en hel del lignende stedsbetegnelser, der alle beskriver naturen, som beboerne opfattede den, samt er udtryk for deres vurdering af Lammefjorden.

F.eks. »Elendigheden« (et område mellem Fårevejle Station og Gislinge), – »Ødet« og »Sibirien« (begge brugt om områderne omkring Fårevejle Station og Storøen) – og »Boerlandet«. Hermed forstod man området nord for Fårevejle Station ind mod Asnæs og Næsdal.

Navnet opstod omkring 1900, da Boerkrigen rasede i Syd-

Vejskiltet hentyder til den sidste udtørring i 1940'erne.

afrika. Dengang opfattede man Boerlandet som noget meget, meget fjernt – et sted langt nede i det mørke Afrika. Og ved at overføre denne betegnelse til Lammefjorden, får vi i dag indtryk af, at »folk oppe på landjorden« syntes, at dem, der boede ude bagved Fårevejle Station, boede langt, langt ude i det ukendte.

Går vi over til gård- og husnavne, behøver man blot at se på et kort eller slå op i telefonbogen. Så dukker det ene navn med forbindelse til den tidligere fjord op efter det andet. Her er nogle eksempler: Strandgården, Strandholm, Fjordvang, Fjordlyst, Fjordhvile, Sølyst, Brogården, Søbo og mange flere. Alle ligger de tørt og godt på det flade land, men fortiden har givet dem disse »våde« navne.

Endelig eksisterer endnu stednavne fra tiden før udtørringen. Det gælder navne som: Melleløen, Flintholm, Ingerløen (= Inderløen), Storløen og Ægholm. Disse navne fører os et kort øjeblik tilbage til den oprindelige fjord med dens småøer samt rige dyre- og fugleliv.

FJORDENS PRODUKTER

Nok voldte dæmningen, vandstanden, sandstorme og vejene problemer for befolkningen. Men på den anden side søgte beboerne at tilpasse sig naturens vilkår og at se sig om efter muligheder for at udnytte de specielle forhold.

Ser vi på, hvad fjorden har kastet af sig gennem de 100 år, træder et broget billede frem. Dels har fjordboerne udnyttet forekomster i jorden, såsom sten, ler og østersskaller, dels »høstede« de, hvad der naturligt var for hånden f.eks. tækkerør, fisk og hvad de store jagtarealer gav. Og endelig har fjorden givet mange forskellige dyrkede afgrøder – me-

Omkring Lammefjordssøen var der store arealer med tækkerør, der kunne høstes om vinteren. Her står Hagesholms daværende forpagter Holger Holm Clausen i den endnu forårsspæde »rør-skov«. I baggrunden ses søen og Grevinge-højderne. Gravemaskinen »Lammefjorden« fortæller os, at billedet er fra 1940-1942, da midterkanalen blev gravet gennem søen.

Hørve Avis 22.2.1911.

Bæsningen

af 2 Tdr. Vand Asparges kan faas i
Entreprise for Sommeren.

Spise-Gulerødder

er til Salg a 3 Kr. pr. Td.

Muslingestaller

1 a 2 Kr. pr. Læs.

Gartner **Fr. P. Larsen,**
Ny Faarevejle.

Som det fremgår af årsplanerne er frø en fast afgrøde på fjorden. Her høstes roefrø på Stubberupholms marker i 1907. Frøstænglerne blev forsigtigt skåret af med en krumkniv og sat til tørre på pyramideformede stativer. Det skulle så vejre i ca. 3 uger, hvorefter det tærskedes hjemme i laden. – Hvor mange mand krævede nu roefrøhøsten? – ja, tæl selv efter.

get afhængig af jordens kvalitet. Boniteten på Lammefjorden svinger meget – selv inden for få kilometer.

Af de afgrøder, der har været dyrket i de sidste 70 år, går nogle igen og igen f.eks. gulerødder. Andre derimod dyrkes kun i få år og opgives så af forskellige grunde, det gælder bl.a. hamp og tobak. Sluttelig ser vi, at helt nye afgrøder som blomsterløg dukker op i 1960'erne.

For at give et overblik over Lammefjordens mange produkter har vi tegnet to diagrammer, hvorpå læseren kan følge fjordbondens arbejde året rundt. Studeres de 2 planer fra 1907 og 1973 nøjere, kan man også få indtryk af, hvordan naturforholdene har speciel indflydelse på Lammefjordslandmandens arbejde.

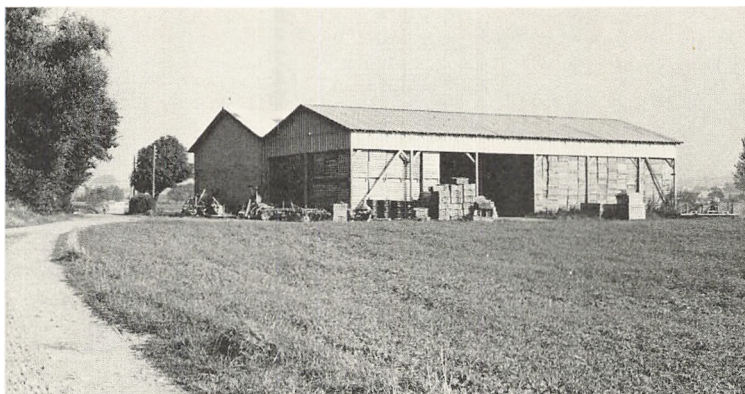
Dét landbrug, der fremtræder gennem disse årsplaner, er ikke landbruget på en bestemt gård eller et gennemsnitslammefjordsbrug. Tegningerne giver først og fremmest et billede af, hvad der de pågældende år dyrkedes på hele Lammefjorden – og af gode grunde kan der ikke oplyses noget om arealstørrelsen for de enkelte afgrøder.

Arbejdsplan for 1907

	JAN	FEB	MAR	APR	MAJ	JUN	JUL	AUG	SEP	OKT	NOV	DEC
Hugge brænde												
Vejarbejde												
Dræne. Rense vandløb												
Tærse korn og frø												
Gå på jagt												
Bjærge hø												
Skære tækkerør												
Samle sten												
Grave skaller												
Fiske												
Rense vandløb												
Pløje, harve, så og plante*												
Samle sten efter harvning												
Udbedre skader												
efter sandstorme												
Klippe får												
Hakke roer												
Mulde aspargesbede												
Bekæmpe skadedyr												
Bekæmpe ukrudt, luge												
Stikke asparges												
Slå hø												
Slå og tørre græsfrø												
Høste korn												
Tage gulerødder op												
Høste frø												
Tage kartofler op												
Pløje. Så vinterså												
Høste rodfrugter												
Tørre frø												
Samle sten												
Slagte												

* Afgrøder: Korn, hvidkål, peberrod, roer, kartofler, tobak, kålrabi, gulerødder, grønrøtter, turnipsfrø, græsfrø, gulerodsfrø og roefrø.

Om »at dyrke« på Lammefjorden – »Min far havde set nogle enorme roer på Lammefjorden, og derfor tænkte han, at når de kan blive så store, så kan alt gro dér«. Sådan fortæller Tage Kristensen, tidligere Brogården ved Fårevejle, om sin fars første møde med fjorden. Og mange er beretningerne om kæmpestore afgrøder på Lammefjorden.

En staklade eller en udlænge til store kasser, såkaldte containere, og et kølehus er i 1960'erne blevet karakteristiske bygninger ved mange landbrug på fjorden. Containerne, der rummer 500 kg, har mange steder afløst kasser med et rumindhold på 25 kg. Containerne bruges til opbevaring af alle slags grøntsager i kølehusene indtil det mest gunstige salgstidspunkt. Billedet er fra Asnæs Lammebjerg oktober 1973.

Arbejdsplan for 1973

	JAN	FEB	MAR	APR	MAJ	JUN	JUL	AUG	SEP	OKT	NOV	DEC
Passe afgrøder på lager												
Sortere, vaske og afsætte grøntsager												
Ordne maskiner												
Fremstille containere												
Samle sten												
Pløje, harve, så og plante*												
Samle sten efter harvning												
Give kunstgødning												
Sprøjte tulipaner												
Udbedre skader efter sandstorme												
Vande blomsterløg												
Mulde aspargesbede												
Sprøjte afgrøder												
Afskære tulipanhoveder												
Stikke asparges												
Høste frø												
Tage tulipaner op												
Tage kartofler op												
Høste korn												
Tage spiseløg op												
Sortere tulipanløg												
Lægge tulipanløg												
Tørre spiseløg på marken												
Pløje. Så vintersæd												
Høste rodfrugter												
Indsamle spiseløg												
Lægge halm på tulipanmarker												

* Afgrøder: Korn, frø, gulerødder, hvidkål, blomkål, kartofler, stikløg, porrer, rodpersille og knoldselleri.

Siden 1960 dyrker nogle landbrug spiseløg. Her er det Bente og Knud Larsen, Øvangsvej ved Fårevejle station, der er igang med indsamling af løgene i oktober 1973. Hele familien hjælper til, hvorved store lønudgifter spares. Spiseløgene aftages af en grossist på Lammefjorden. – I baggrunden ses, at familien også dyrker hvidkål. (Billedet på forrige side).

Som det ses, groede hamp vældig godt på fjorden – denne er næsten 3 meter høj. Her bliver den slået i september for derefter at stå til tørring i 1-2 måneder og sluttelig tærskes på en langhalm-maskine i laden. Billedet er fra 1921 og møllen er Stubberupholms, så fotografiet er fra Fårevejle Lammefjord.

Før 2. verdenskrig – det vil sige før sprøjtemidlerne rigtigt kom frem – brugtes megen tid på lugning, især på Lammefjorden, hvor ukrudtet groede, så det var en lyst! Dette billede er fra Fårevejle Lammefjord i 1930'erne, og de 3 piger er igang med at luge hør. Hør har ikke været dyrket i stor udstrækning på fjorden, og denne var da også til hjemmefremstilling af tekstiler.

Denne høstscene fra 1930'erne er fra Ægholm midt på fjorden. Lammefjordens første kornafgrøde var havre, og senere kom de tre andre kornsorter til. Det viste sig, at hvede fra Lammefjorden havde et meget stort glutenindhold, og derfor kunne sælges til højere priser end hvede fra landjorden. Dette har været en stor hjælp for fjordboerne i år, hvor asparges, gulerødder og tulipaner slog fejl.

Vi hører omkring 1900 om havre, der var 2 meter høj, om hamp i 1921, der var ca. 3 meter og om kartofler i 1930'erne, hvor toppen var over 1 meter. Er det nu bare »lystfiskerhistorier« omset til Lammefjorden, eller er der noget om snakken?

Allerførst må gentages, at fjordbunden var og er af meget forskellig kvalitet, og når vi ovenfor hører om kæmpestore afgrøder, er disse fra dyndjorden. Den er særdeles frugtbar, idet der er så stort et kvælstofindhold, at man i de første år ikke behøvede at gøde. Ja, nogle solgte endog jorden som gødning.

Men den frugtbare jord gav også gode vækstbetingelser for ukrudt, f.eks. svinemelde, tidsler og agerkål, som indtil 1950'erne var en stor plage. Ukrudtet groede fortrinligt,

og det medførte en masse lugearbejde samt spekulationer over, hvordan man kunne blive det kvit. En god metode til at blive af med de kraftige og sejlivede kvikrødder var hampedyrkning. Hampen groede så hurtigt op, at den ganske enkelt kvalte kvikken, og derved rensedes jorden.

På trods af den frugtbare jord er alle dog enige om, at Lammefjorden først virkelig gav overskud efter 2. verdenskrig. Dels fik man da sprøjtemidler til at bekæmpe sygdomme og ukrudt, dels blev vandstanden yderligere sænket, og grundforbedringsloven gav tilskud til dræning, så jorden blev mindre vandlidende.

Fra 1950'erne kom der gode år, hvor det stadig gik fremad for mange. Men det at dyrke jord på Lammefjorden er ikke bare ligetil. Den gamle søbund arbejder, og de sidste målinger har som nævnt vist, at fjordbunden har sat sig 40 cm på den inderste del ved Fårevejle, så nogle lodsejere i dag må anskaffe anlæg til ekstra afvanding. På Hørve og Fårevejle Lammefjord findes således to vindmøller og ét anlæg drevet ved el. På Grevinge Lammefjord er der 2 møller og 2 el-anlæg. Godt 200 tønder land bliver afvandet ekstra på denne måde.

Den stedlige landbrugskonsulent, Harald Jensen, Asnæs, forudser, at med en sætning af jorden på omkring 1 cm om året, vil visse lavtliggende arealer blive uegnede til specialafgrøder i løbet af meget få år. Og han stiller spørgsmålet: Skal vi have bygget en ny pumpestation om 100 år?

Når jorden sætter sig, betyder det også, at der bliver mindre plads til drænrør, ligesom den tidligere dræning kan ødelægges bl.a. ved pløjning.

Den højere vandstand giver således landmanden mange problemer, der kan være yderst forskellige fra afgrøde til afgrøde. Her vil vi nævne gulerødderne og desuden lade dette være et eksempel på, hvor følsomme specialafgrøderne kan være. Dels er de fleste gartneriplanter højtforædlede, dels er mange tokimsplanter til forskel fra f.eks. korn, der

har et kimblad. De tokimede planter er meget sårbare i vækstfasen – og det er netop i denne periode om foråret, at man på Lammefjorden oplever jordstorme, der kan anrette total-skade på markerne.

Men en for høj vandstand i undergrunden kan også betyde ødelæggelse af en gulerodsmark. I de senere år er der således bl.a. på Fårevejle Lammefjord og ved Audebo set en violet rodsvamp i guleroden. Denne svamp kan kun bekæmpes ved afvanding og ved nedsat dyrkning af rodurten. Både selve guleroden og toppen er lette ofre for snyltere, og derfor må landmanden gå om ikke daglig så i hvert fald meget ofte en tur gennem sin mark. De mindste tegn på angreb af svamp kræver sprøjtning med f.eks. kvælstof. Bl.a. af den grund er der et nært samarbejde mellem mange Lammefjordslandmænd og landbrugskonsulenten.

Omkring Lammefjordssøen og på de store flade arealer var der et rigt fugleliv. På egnen verserer mange jagthistorier, og dette billede fra 1932 godtgør, at noget har der været om snakken. Fuglene i forgrunden er udbyttet fra årets første andejagt, og selskabet er fotograferet foran inspektør Krebs' hus i Audebo.

Omkring 1966 fik Statens Forsøgslaboratorium, Roskilde, forsøgsarealer på Stubberupholm og Aspagården. Erfaringerne fra disse marker har medvirket til løsning af nogle af de mange dyrkningsproblemer, som opstår på inddæmmede arealer med nye kulturer.

Som nævnt kan en gulerodsmark blive fuldstændig ødelagt af en sand- eller dyndstorm. Planterne bliver simpelt hen skåret i stykker af de små, skarpe jordpartikler. Spørger man konsulent Jensen, hvad der kan gøres og er gjort for at beskytte avlen, får man nogle meget spændende svar. Spændende på grund af den tekniske løsning af problemerne, men også interessante fordi det viser en masse om netop de problemer, som en Lammefjordslandmand løber ind i.

Harald Jensen mener, at mange skader kan undgås eller mildnes ved en fornuftig læhegnsplantning og en gennemarbejdet markplan. I marker, der støder op til gulerodsmarken, skal der altid være overvintrende afgrøder, fordi disse kan holde på jorden i forårsmånederne, hvor chancen for sandstorm er størst. Evt. kan der sås korn i et eller flere bæltter ned gennem gulerodsmarken, hvilket kan virke som små lokale læhegn.

Men en hensigtsmæssig tilsætningsplan kan alligevel ikke ordne alt. Flytbare læhegn enten af træ eller plastic bruges af mange. Siden 1972 har Hedeselskabet gjort forsøg på Lammefjorden med plasticlæhegn. I første og andet år var der imidlertid ingen forårsstorme, og man ved således ikke, om hegnene er bedre end de tidligere brugte af træ.

Tidligere har man forsøgt at beskytte gulerødderne ved at lægge halm og grisemøg ud på de nysåede marker, men da det vanskeliggjorde mekanisk rensning mellem rækkerne, blev metoden opgivet igen.

Efter at blomsterløg-avlen kom igang, og mange gårde rådede over et anlæg til kunstig vanding, blev disse taget i brug for at standse sandstorme. Det havde imidlertid den uheldige virkning, at sandet blev ført med vandstrålen og slået sammen på jorden i volde.

Gulerødder, Slikpurrer, Lætræer, Frugtbuske, Ceneraria, Gyldenlaf, Asparges osv.

fælges billigt fra Faarevejle Højskole.

Hansen.

Hørve Avis 8.11.1911.

Lige fra århundredskiftet har man dyrket arsparges på sandjorden, og i krisituationer f. eks. i 30'erne var det asparges, der hjalp mange småbrugere over terminen. Aspargesene stikkes i juni, og det gav tidligere en del kvinder en god indtægt. I dag må familien klare stikningen, ellers kan afgrøden ikke betale sig. – Aspargesbedene skal regelmæssigt muldes for at udjævne hullerne fra stikningen.

På gården Ingersholm ved Fårevejle har man med held beskyttet de nye gulerodsplanter med en slags asfalt, fortæller gårdejer Robert Risegaard. Asfaltlaget binder sandpartiklerne og hindrer derved sandflugt.

– Der er således ingen patenløsning, som kan bruges af alle Lammefjords-landmænd, siger konsulent Jensen. Man må snakke om problemerne fra sted til sted. Dog må det understreges, at vi ikke har sandstorme hvert år. Og det forekommer heller ikke på hele fjorden på én gang. Visse år har vi vel set, at omkring 100 tønder land ud af omkring 1200 har måttet sås om. Enkelte mindre arealer skulle måske sås 3 gange.

I de senere år har angreb af knoporme på gulerødderne været af større økonomisk betydning. I 1973 blev 10–15 % af avlen skadet på grund af ormeangreb. Denne skade er mere ligeligt fordelt ud over fjorden, mens sandstorme ødelægger lokalt.

I årene omkring 1960 var der store tulipanmarker på gården Hagesholm, og i perioder kunne ca. 100 mennesker finde beskæftigelse her. Det var bl. a., som dette billede viser, når de nyudsprungne blomsterhoveder skulle skæres af med hånden. Hovederne blev smidt i mergelgraven, for det var blomsterløget, avlen drejede sig om.

Den voksende gulerods- og tulipanavl i 1960'erne gav stigende arbejdstilbud især til kvinder, børn og unge. Gulerødderne skulle tages op og sorteres med håndkraft, og tulipanhovederne blev skåret af med en kniv, og senere skulle tulipanløgene pilles op og sorteres. Der var brug for mange hænder til de forskellige sæsonarbejder.

Nu har maskinerne de fleste steder overtaget håndens arbejde, og det er sket for at sænke udgifterne og derved gøre dyrkningen mere rentabel. Men samtidig har mekaniseringen medført stigende sociale og økonomiske problemer, for-

Meget af arbejdet med specialafgrøderne er i dag mekaniseret, og ofte er det helt specielt byggede maskiner, der bruges. På billedet ses optagning af tulipanløg. Tidligere var mange hænder i gang hermed, nu klarer 2 traktorer og 1 mand ved optagningsmaskinen arbejdet. Løgene nærmest skovles op af jorden og føres derefter på et bånd op i vognen til venstre. Harry Andersen kører traktoren på Stubberupholms marker i juli 1973.

tæller Anni Søborg Jørgensen, der er familievejleder i Dragsholm kommune. De mange kvinder, som byggede deres tilværelse på og gradvist vænnede sig til fast sæsonarbejde, mister nu deres indtægter, da egnen ikke kan tilbyde erstatningsarbejde. Noget lignende gælder de mange store børn, som nu ikke ved, hvad de skal lave i sommerferien og i efterårsferien, og som også mister en indtægt. Socialkontoret på Dragsholm Rådhus mærker følgerne af mekaniseringen, slutter fru Søborg Jørgensen. Ganske vist har landbrugsindustrien – vaskerier, pakkerier, konserves osv. – opslugt megen arbejdskraft, men en del står tilbage uden mulighed for sæson-indtjening.

I september-oktober tages der gulerødder op på Lammefjorden. De steder, hvor det gøres med hånden, er det fortrinsvis kvindearbejde. Normalt er vejret koldt og regnfuldt, så arbejdet giver gigt og underlivssygdomme trods beskyttelsestøj. – Kasserne rummer 25 kg gulerødder, og kvinderne får 4 kr. pr. kasse for optagning og sortering. En dags akkordarbejde kan give op imod 200 kr. Stedet er Asnæs Lammefjord i oktober 1973.

GRAVNING AF ØSTERSKALLER

En høne af i dag skal have et årligt tilskud på ca. 2 kilo kalk for at kunne producere omkring 200 æggeskaller om året og i øvrigt bevare sin sundhedstilstand. Dette kalktilskud har mange høns fået fra Lammefjorden, i hvert fald før 1964. På det tidspunkt holdt man nemlig op med at grave østersskaller på det udtørrede område.

1939 var et af de sidste år, man endnu kunne se Lammefjordssøen. Da den i 1943 var helt tørlagt, kom der millioner af østersskaller for dagens lys. Allerede her får man en fornemmelse af bankernes rigelighed, og de kunne være op til flere meters tykkelse. Dette billede er taget lidt nordvest for Hagesholm om mod Grevinge, og stammebåden i forgrunden er nok sine 1000 år.

2 Mand kan faa stadigt Arbejde

i 4—6 Uger med Opgravning af
Staller, paa Lammefjorden. (Akkord-
arbejde). Henvendelse til

B. Overgaard,
Grevinge.

Hørve Avis 13.7.1910.

Traditionen fortæller, at 150-200 mand har været beskæftiget ved skallegravning hver sommer i flere årtier. Det er umuligt at kontrollere tallet, fordi det meste af gravningen foregik rundt om på gårdene og blev organiseret af den enkelte landmand. Denne private udnyttelse af jorden var størst i den inderste del af fjorden. Her ses en graveplads fra begyndelsen af dette århundrede. Den lå ved Melleløen, som Fårevejle stationsby dengang kaldtes.

Østersskallerne stammer fra oldtiden, og der har været umådelige mængder i Lammefjorden. I andre danske farvande, f.eks. Horsens og Roskilde Fjord findes der lignende banker, hvorimod man ingen andre steder i Europa kommer ud for store skalleforekomster, der udnyttes industrielt. Derfor har de danske skaller fundet vej til mange europæiske og oversøiske lande.

I Hørve Avis fra 1910 og 1911 ser man flere annoncer, der dels tilbyder arbejde ved skallegravning, dels taler om afsætning af knuste skaller. Mange steder i den vestlige del af Lammefjorden startede man tidligt på privat initiativ at grave skaller op af jorden.

Efter at Odsherreds Jernbane åbnede i 1899, kunne østersskallerne fragtes fra fjorden for en rimelig penge. Mange husmænd og arbejdsmænd skaffede sig derefter en hårdt tiltrængt ekstraindtægt ved om sommeren at grave skaller. Disse blev spredt ud på marken, så solen kunne tørre dem. For at hjælpe lidt til rev man i skallerne engang imellem. Derefter kunne de enten på marken eller hjemme blive knust i særligt konstruerede knusetromler. Var det et større brug kunne en eller to heste gå rundt i hestegang for at trække disse tromler.

I 1908 anbefaler gårdejer Jens Hansen, Ingersholm, sig med østersskaller til to øre pundet, dog 15 kroner for 1.000 pund. I prisen var inkluderet fri emballage og fri levering til Fårevejle station.

Lige overfor stationspladsen havde stationsforstander J.V. Nielsen og gårdejer Hans Weinrich, Østergård, i flere år en skallefabrik. Disse to og Ingersholm's skaleksport gik en overgang i samarbejde med købmand Valdemar Olsen om distributionen af skallerne. Vald. Olsen var vant til gennem annoncer at afsætte varer, og desuden kom der i hans forretning og på hans hotel en del handelsreisende, som kunne sørge for salget ud over Sjælland.

Vald. Olsen var også interesseret i at aftage skaller fra

Østersfaller.

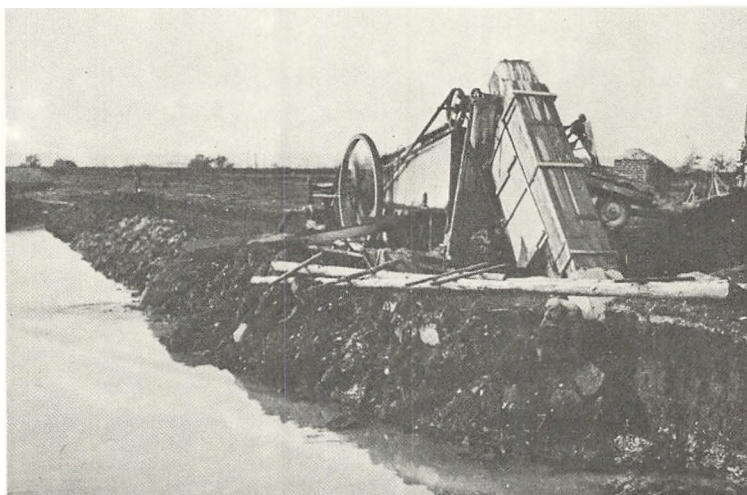
Afharpning, bestaaende af knuste Østersfaller, kan afhentes a 2 Kr. pr. Læs.

A. Hansen,
Fjordvang, Faarevejle St.

Hørve Avis 25.1.1911.

småkårsfolk, idet de knuste østers delvis kunne indgå som betaling for varer, vedkommende fik i købmandsforretningen. Skallegravning var desuden i visse perioder med til at afhjælpe arbejdsløsheden.

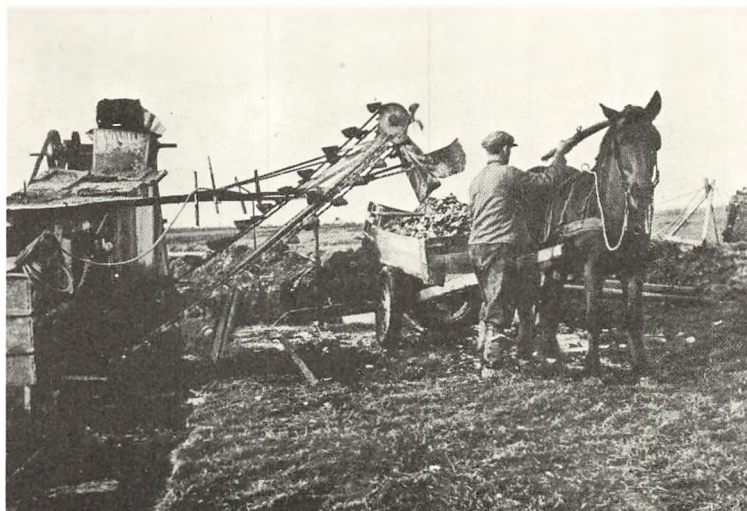
Gravningen af østersskaller på Lammefjorden har aldrig været særlig mekaniseret. Gravemaskiner på tipvognsskinner afløste spader, og kunstigt opvarmede tørretromler overtog solens arbejde. Men beskidt og vådt var det under alle omstændigheder, hvad billederne på denne og næste side fra begyndelsen af 1940'erne viser. De er begge fra Øta's graveplads ved Fårevejle.

Under den første verdenskrig begyndte Holbæk Tagpap- og Cementvarefabrikker A/S (senere A/S Hotaco) at grave hjertemuslinger i Svinninge Vejle, der er en sydlig gren af Lammefjorden. De knuste muslinger brugtes til bestrøning af tjærepap i stedet for skifersten, der var vanskelige at få på grund af krigen.

Men muslingerne kunne desuden bruges som tilskudsforer til fjerkræ. Endnu bedre blev det, da man omkring 1920 fandt ud af, at østersskallerne på Lammefjorden indeholdt helt op til 98 procent kalk. De resterende to procent var bl.a. mangan, jod og fosfor, der også er af største betydning for hønsene. Der var altså god grund til, at fabrikken flyttede sin hovedaktivitet til Lammefjorden.

Navnet »A/S Holbæk Øta-Kompagni« blev registreret, og hermed var østersgravningen på Lammefjorden industrialiseret. Der blev etableret en fabrik i Fårevejle gamle teglværk, og indtil 1954 gravedes der forskellige steder i den inderste del af Lammefjorden. Men allerede under den anden verdenskrig var Øta begyndt at grave skaller på den

sidst udtørrede del af Lammefjorden. Her blev produktionen ved til 1964, da skallebankerne så var udtømte.

Til fabrikken i Fårevejle skaffedes skaller fra private marker. Øta betalte ejeren en afgift for at få lov til at grave. Til at begynde med lod man skallerne ligge på jorden og soltørre, men senere fik fabrikken en tørretromle drevet af et oliefyr. På fabrikken har man altid knust, sorteret og pakket skallerne. Dette arbejde kunne udføres hele året, hvorimod selve opgravningen af skallerne var sæsonarbejde, som frosten satte en stopper for.

Der var flere sorteringer af skaller alt efter om foderet skulle bruges til f.eks. kyllinger eller høns. I 1927 var der ni kvaliteter at vælge imellem, og disse blev solgt i sække med 50 kg i hver. 56.418 sække var blevet solgt for 115.098 kroner. I 1945 blev der solgt det dobbelte antal sække, men nu var kronerne steget til 361.331. I alt havde Øta indtil da omsat for ca. 4 millioner kroner skaller på Lammefjorden.

Oplysningerne om Øta er givet 1973 af direktør Helge Larsen, A/S Hotaco.

Nybyggere

HVORFOR VALGTE DE LAMMEFJORDEN?

Søren og Maren Andreasen, som ses på billedet på de næste sider, var én af nybyggerfamilierne, og vel nok den mest kendte, fordi deres billede går igen og igen i litteraturen om Lammefjorden samt i skolebøger. Men var den måde, de levede på, typisk for pioniererne? Boede de andre nybyggere også i halmhytter? Det er spørgsmål, man må stille for at få et generelt indtryk af nybyggertiden, det vil sige de første 50–60 år af den tørlagte Lammefjords historie.

I bøger om Lammefjorden står der ofte, at de første pionerer boede i jordhytter, ligesom hedens opdyrkere eller nybyggerne i Nordamerika, og dette illustreres med billedet af Søren Andreasens halmhytte.

Vi har imidlertid tidligere (s. 31) omtalt, at der allerede på kortet over Lammefjorden fra 1887 var aftegnet en hel del faste bygninger. Lægger vi dertil de oplysninger, som fotografierne giver os, viser det sig, at de mennesker, der havde slået sig ned på Lammefjorden omkring 1900–1905 (altså samtidig med at familien Andreasen boede i halmhytten), boede i mere eller mindre solide huse. Så når litteraturen fortæller, at pioniererne levede i jordhytter, må vi afvise dette som noget almindeligt forekommende og sige, at vi – bogens forfattere – kun har 2 konkrete eksempler herpå. Det ene er familien Andreasens sommerbolig i årene 1900–1904. Det andet er Jens Hansen og Ane Larsen, som i 1882 byggede en bræddehytte på Ingerøen – en hytte, som i 90'erne blev til gården Ingersholm.

Billedet af Søren Andreasen med familie er således ikke typisk for livet på Lammefjorden omkring 1900. Det viser kun, hvordan en enkelt familie levede.

Men *hvorfor* flyttede de to familier ud på fjorden, når de vidste, at primitive forhold og kæmpeslid lå forude? – Og hvorfor bosatte alle de andre nybyggere sig i området, som blev kaldt Udørkenen, Sibirien eller Elendigheden.

I 1900 flyttede Maren og Søren Andreasen fra Gislinge ud på den uopdyrkede jord mellem Storøen og Lammefjordssøen. I 4 år levede familien om sommeren i halmhytten med køkken i græstørus-huset til højre. Ved enormt, slid fik de langsomt opdyrket jorden og samtidig bygget en gård, der stod færdig i 1917. Søren Bay har her fotograferet familien omkring 1903.

Det er nok værd at spørge om, for alle måtte de gennem mange års opslidende arbejde og afsavn – og en del bukke-
de da også under.

I alle historiske perioder er der mennesker, der af forskellige grunde flytter fra ét sted til et andet, men i nogle tidsrum ses det, at folk flytter særlig meget – der er næsten tale om folkevandringer. En sådan periode var sidste halvdel af forrige århundrede, da store befolkningsgrupper i Europa vandrede fra land til by, og millioner udvandrede til Nordamerika.

I 1971 udkom en bog af folketingsbibliotekar Kristian Hvidt netop om den store emigration til USA. Hvidt prøver

her at finde ud af, hvad der lokkede tusinder af europæere til Nordamerika, og hvad der gav stødet til, at så mange forlod deres hjemegn for at tage over Atlanten. Han undersøger det, han kalder »pull«, det vil sige de motiver, der »trak« folk til det nye, og »push« – de motiver, der »skubbede« folk bort fra hjemstedet.

Og det samme vil vi forsøge at gøre med hensyn til Lammefjorden for på den måde at kaste lys over, hvorfor folk kunne finde på at »udvandre« til den tørlagte fjord.

Uffe Grosen skriver i sin Lammefjordsbog side 68 om Maren og Søren Andreasen: »Ægtefolkene følte sig chikaneret og forfulgt [bl.a. fordi de selv ville undervise deres børn] og dette Forhold var medvirkende til, at de besluttede at bryde op med deres store Børneflokk på syv for at finde en mere fri og uafhængig Tilværelse« [på Lammefjorden].

Også i andre tilfælde ved vi, at folk kom til fjorden, fordi de hjemme havde problemer. Det kunne være sociale eller økonomiske vanskeligheder, f.eks. gæld. Det kunne også være, fordi man havde forsøgt på en gård eller et husmands-

Fårevejle stationsby er her fotograferet oppe fra Melleløv omkring 1905. – Tillokkende ser det jo ikke ud, så man spørger uvægerligt sig selv, hvorfor i alverden folk flyttede til dette sted. I teksten er der forsøgt at svare på dette og lignende spørgsmål.

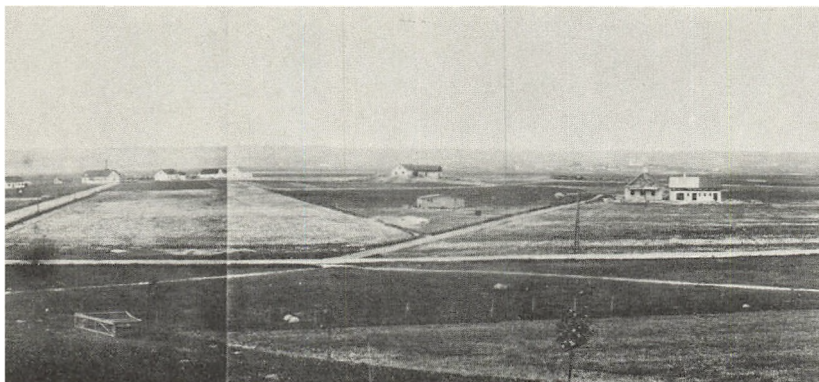

sted, men måtte opgive, og så flyttede man til Lammefjorden for ligesom at begynde på en frisk. Valget havde måske endda i tankerne stået mellem Amerika og Lammefjorden, men da det kom til stykket, var der alligevel kun penge til en »udvandring« til de tørlagte arealer.

Der var også en del Lammefjordsboere, som tog fra hjemegnen hidlokket af det kulturelle og religiøse miljø omkring Fårevejle og Vallekilde Højskoler. Begge skoler havde i nogle landsdele og i nogle befolkningsgrupper et særligt godt ry. Et sådant højskoleophold blev af stor betydning for nogles fremtidige tilværelse, idet de enten selv blev grebet af den specielle egn, eller fordi de af lærerne blev anbefalet at slå sig ned på selve Lammefjorden. Dette forhold er en af flere forklaringer på, at fjordens folk stammer fra mange forskellige egne i Danmark.

Følgende udpluk af citater fra litteratur og interviews viser, at der var ret forskellige grunde til, at folk bosatte sig på fjorden:

»Hendes Far havde ofte talt om, at der inde paa Lammefjorden var rige Muligheder for unge Mennesker ... Han mindede ogsaa om, at det havde Betydning at komme i Nærheden af Vallekilde ...« [1903] – »Min far fortalte, at havren var næsten 2 meter høj på Lammefjorden, og enor-

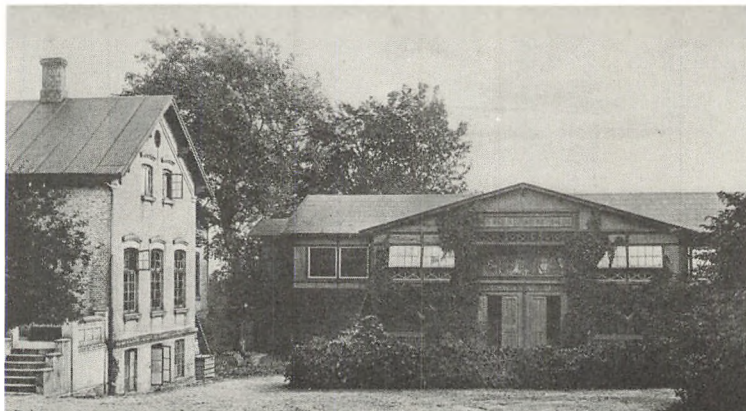

me roer havde han også set dér, [1901] – »En del ubemidlede blev lokket til at købe billig, men dårlig Lammefjordsjord« – »Det siger noget om, hvor svært det dengang [i slutningen af forrige århundrede] var for en landarbejder at blive selvstændig landmand. Det var nok det, der gjorde, at så mange drog til Amerika for at prøve lykken der. – På Lammefjorden blev der en mulighed for nogle af dem, der var blevet hjemme, til at nå frem til selvstændighed«. (Chr. Mikkelsen, side 27).

Grundene var altså ret så forskellige. Men inden vi trækker motiverne yderligere frem, skal der en forklaring til den tilsyneladende modsætning i citaterne: de fortæller nemlig dels om 2 meter høj havre, dels om dårlig jord. Forklaringen er, som tidligere omtalt, at Lammefjorden har både ler, sand og dyndjord.

Der er ingen tvivl om, at følgende forhold har spillet en rolle for folk, der ville slå sig ned på fjorden:

Vallekilde Højskole, der ligger et par kilometer sydvest for Lammefjorden, har et vist ansvar for fjordens bebyggelse og opdyrkning. Både forstander og lærere fulgte udviklingen på de nyindvundne arealer, ja en af lærerne købte selv gård dér. Nogle af højskolens elever slog sig senere ned på fjorden, fordi skolens lærere havde anbefalet det.

1. Muligheden for at være i nærheden af Fårevejle og Vallekilde Højskoler, 2. samt for regelmæssigt at kunne komme i valgmenighedskirken i Vallekilde. 3. Den frugtbare jord har tiltrukket folk, der kunne betale den, og 4. den billige jord har hidkaldt mindre bemidlede, der gerne ville være selvstændige. 5. Mange enlige og hele familier flyttede til fjorden simpelt hen for at få arbejde til livets opretholdelse. 6. Chancen for at tjene penge ved at opkøbe billig jord og derefter sælge eller forpagte den ud, har virket tillokken-de på nogle. 7. Endelig har Lammefjordens jomfruelige jord – ligesom man også så det i Nordamerika – tiltrukket folk med eventyrlyst, – folk, der ville eksperimentere og ikke var bange for at gøre vovestykker eller løbe en risiko.

Spørgsmålet »Hvor kom nybyggerne fra?« kan besvares ganske kort: de kom fra nær og fjern! Optrævles nemlig Lammefjordsbeboernes herkomst, ses det, at nogle kom fra Jylland, andre fra Fyn, nogle fra Samsø og andre igen fra Bornholm, og nogle kom såmænd fra Gislinge 2 kilometer syd for fjorden. Højskolerne har som nævnt haft stor betydning for den geografiske spredning, men som vi senere skal se har også enkeltpersoner haft indflydelse herpå.

Endelig var der nogle oppe fra landjorden – såkaldte højlændere – der bosatte sig på den udtørrede fjordbund. Det var som regel folk, der i flere år havde haft parceller med græs på de tørlagte arealer, der enten selv tog mod til sig og flyttede derud eller overlod jorden til deres børn.

Det var folk fra mange sociale grupper, der indvandrede til Lammefjorden, om end hovedvægten lå på husmænd, landarbejdere, håndværkere og arbejdsmænd. Enkelte familier arbejdede sig op og tjente mange penge på fjorden, men de fleste opnåede ikke at få noget solidt økonomisk grundlag. Skal man derfor sige noget generelt om beboerne i nybyggertiden, må vi tilslutte os Chr. Mikkelsen, når han skriver:

»De fleste var småkårsfolk.«

ARBEJDERE OG HUSMÆND

– Min bedstefar, Jens Kr. Sørensen, arbejdede på Audebodæmningen i 1873, fortæller borgmester Herman Jensen, Svinninge. Bedstefar var 26 år og i 1½ år var han med derude. Mandag morgen kl. 4 gik han hjemme fra Trønninge, syd for Lammefjorden, og hele ugen boede han sammen med de andre arbejdere ved dæmningen. Først lørdag aften kl. 7 gik han hjem »på weekend«. Arbejdet var hårdt, men Jens Kr. Sørensen, der var jordløs husmand, kunne tjene flere penge her end ved almindeligt daglejerarbejde.

I april 1873 tog man det første spadestik til den ca. 2300 meter lange dæmning, og fra da af skulle tonsvis af jord løsnes, fyldes i tipvogne, køres ud på dæmningen og planeres dér. I alt blev 535.000 m³ jord, hvoraf en stor del var tungt, klægt ler, flyttet ud som dæmningsfyld. Desuden skulle tusinder af sten løftes, transporteres og placeres korrekt, så de beskyttede mod havets angreb.

Men før anlægget var færdigt skulle der yderligere graves mange, mange græstørv til belægning på begge skrånninger. Om dette arbejde fortæller Jørgen Pedersen, Svinninge (f. 1866) til Nationalmuseet, at han fra sin vogtertid på Svinninge Vejle husker, at der gik mange kvinder dér under ledelse af en mand kaldet Amtmanden. De gravede græstørv af, som kørtes ind til dæmningen, hvor de skulle lægges på volden, for at den hurtigere kunne gro sammen og blive stærk. (NEU 8473). En del af græstørvene blev således hentet ca. 12 km fra Audebo, og både gravningen, men også kørslen har i perioder givet mulighed for arbejde for mænd og kvinder fra fjordens opland.

Endvidere skulle der anlægges en solid vej langs dæmningsens inderside, en forholdsvis stor skibsbro ved dens yderside, en pumpestation samt sluser. Først herefter kunne en landvæsenkommission i oktober 1877 erklære dæmningsprojektet for tilfredsstillende.

Men ikke alene dæmningen var en forudsætning for fjordens udtørring. Det var også den 40 km lange ringkanal, der blev gravet med hånden, og i forbindelse hermed anlagdes volden langs kanalen. Der var endvidere planlagt en ca. 4 meter bred vej langs ringkanalen. Men af et foredrag gengivet i Den tekniske Forenings Tidsskrift i 1879 (s. 145 ff.) fremgår det, at vejen endnu ikke på dette tidspunkt var helt færdig. Derudover byggedes i 1870'erne en del broer samt den første vej ud over det tørlagte areal: Skovlyvejen.

Fra ovennævnte foredrag ved vi yderligere, at der i slutningen af 70'erne var gravet ca. 9 km almindelige grøfter og ca. 4 km store, dybe grøfter.

Alle de nævnte arbejder blev udført fortrinsvis i årene 1873–1878, og for størstedelen i sommerhalvåret. At det kunne lade sig gøre at gennemføre så betydelige anlægsarbejder inden for mindre end 6 år, må ganske enkelt forklares ved, at meget betydelige arbejdsstyrker har været sat ind på flere arbejdspladser.

Samtidig må det understreges, at forudsætningen for at få fuldført det store projekt dels var, at den fornødne kapital og ekspertise var til stede. Dels at der var mange mennesker både ude i landet og lokalt, som kun kunne få beskæftigelse, der tillod dem at leve på et eksistensminimum. De var derfor tvunget til at påtage sig hårdt arbejde samt leve under meget primitive vilkår, som det var tilfældet ved Lammebjergsprojektet.

I indledningen til dette afsnit fortælles lidt om Jens Kr. Sørensen, men ellers er det uhyre vanskeligt at få oplysninger om jordarbejderne på fjorden. Vi kender ikke deres

De to billeder af arbejdere har vi fundet blandt afdøde portør J. P. Petersens papirer i Slægtgårdsarkivet. »Peter Portør«, som han blev kaldt, boede i Fårevejle stationsby, og hele livet igennem samlede han historisk materiale om sin hjemegn. Han har ladet Søren Bay affotografere de to gamle billeder, og i sin tekst dertil skriver han, at de viser dæmningsarbejdere ca. 1873. (Se også side 98).

navne, vi ved kun lidt om, hvorfra de kom, og der er også problemer med f.eks. at kortlægge deres arbejdsdag og boligforhold. Men da de var så mange, og da deres indsats var en af forudsætningerne for gennemførelsen af tørlægningen, vil vi i det følgende forsøge at kaste lys over disse menneskers baggrund og arbejdsforhold.

I 1870'erne og 80'erne udgjordes arbejdsstyrken dels af løsarbejdere, som kom langvejs fra, dels af lokale husmænd med og uden jord. Senere da nybyggerne i 1890'erne begyndte at indvandre i større tal, fandt nogle af disse også beskæftigelse ved grøftegravning samt ved drænings- og vejarbejde på fjorden.

At finde nøjagtige opgørelser over hvor stor denne arbejdsstyrke var, er ikke muligt. Men i 1870'erne har den i perioder været oppe på adskillige hundrede. En stor del af disse var løsarbejdere, der kom fra hele Danmark. Nogle af dem havde været med ved anlæggelsen af landets jernbaner. Andre kom fra de jyske brunkulslejer, fortæller Herman Jensen, Svinninge.

Løsarbejderne, der i hvert fald i 1870'erne var den største gruppe arbejdere på fjorden, var mennesker fra alle

Vi ved ikke meget om de mange mennesker, der arbejdede på dæmningen i 1870'erne. Men for mange var det en forudsætning for at kunne klare det hårde og opslidende arbejde, at de daglig drak en del spiritus.

samfundslag – dog med en overvægt på de socialt dårligst stillede grupper. Ofte betegnes disse mennesker som »børster«, hvorved forstås personer, der har hårdt legemligt arbejde, og som ofte ingen fast bopæl har, men går fra arbejdsplads til arbejdsplads. Det var som regel økonomiske, familiære og sociale problemer, der lå til grund for, at mange af dem var blevet løsarbejdere.

Herman Jensen fortæller, at hans bedstefar boede i barak sammen med de øvrige arbejdere ved Audebo-dæmningen. Dette er den eneste oplysning vi har om dæmningsarbejdernes boligforhold. Muligvis har kanal- og grøftegraverne også boet i barakker. Eller boede de i skure, sov de på hølofter eller lejede små værelser hos folk – således som det var tilfældet blandt løsarbejdere i det øvrige Danmark? Lavede de selv deres mad på primitive ildsteder, eller havde Aktieselskabet organiseret madlavning i barakkerne? Vi har ingen sikre udsagn herom.

Her anlægges Odsherredsbanen ved Fårevejle station i 1897-98. Arbejderne måtte grave et stort stykke af Mellemøen, der ses både til højre og venstre, for at stationen kunne ligge på fast grund. Til højre ses endvidere et træskur. Har det været sove- og opholdssted for nogle af arbejderne, mens jernbanen blev lagt ud over Lamme-fjorden? Sandsynligvis, men vi ved det ikke med sikkerhed.

Gælder det derimod forholdene på arbejdspladsen samt lønnen er der bedre oplysninger.

I bevillingen af 18.3.1873 om tilladelse til at udtørre Lammefjorden (Kr. E. Jørgensen, s. 36 ff.) står der bl.a., at Aktieselskabet skulle sørge for »... Ordens Haandhævelse blandt de med Inddæmningsarbejdet beskjæftigede Arbejdere, ...«. Blev det nødvendigt med polititilsyn for at opretholde denne orden, skulle selskabet selv betale udgifterne dertil. Dog kunne polititilsynet udføres af en af anlægsarbejdets bestillingsmænd, så arbejdsgiverne på denne måde sparede penge, og tilmed altid havde en politimyndighed ved hånden.

Det sidste kunne være en fordel for arbejdsgiveren, fordi det var ham, der fastsatte lønnen. Søgte arbejderne at få lønforhøjelse ved at nedlægge arbejdet – deres eneste middel – kunne »politimyndigheden« straks skride ind for at »opretholde ordenen«. Strejker var nemlig ikke tilladt, og arbejderne blev tilmed idømt bøder herfor.

Som ved andre store anlægsarbejder på denne tid var der tale om akkordarbejde. Af beregningerne offentliggjort i Den tekniske Forenings Tidsskrift, 1879, s. 150, fremgår det, at 3 kr. for at flytte ca. 6 m³ var lige i overkanten af, hvad selskabet ville byde. Det var mere rentabelt med 2 kr. Normal-lønnen for daglejerarbejde var 1–2 kr. om dagen, så det kunne jo nok knibe for en del at komme op over en daglejers dagløn.

Arbejdsdagen var på mellem 13 og 15 timer, sandsynligvis mindre om søndagen. Heri var dog iberegnet 3–4 spisepauser.

I det foregående er fortalt om vilkårene for jordarbejderne på Lammefjorden. Resten af dette afsnit vil derfor være helliget en belysning af forholdene blandt de husmænd, der indvandrede i de første årtier, efter at kultiveringen var begyndt.

Omkring 1900 var der mange småkårsfolk, der slog sig

ned på Lammefjorden. Det skyldtes bl.a. gårdejer Niels Hansen Risegård, der bevidst opfordrede folk til at flytte ud på fjorden. På baggrund heraf opstod der omkring Fårevejle station 3-4 nybyggerkolonier – fortrinsvis beboet af mennesker fra Risegårds fødeegn ved Kalundborg.

Niels Hansen Risegaards skærvfabrik og teglværk ved Fårevejle station omkring 1910. På billedet ses 9 arbejdere, hvoraf nogle kører materialer til stationen. Vald. Olsen fortæller, at Risegaard på flere måder forsøgte at få arbejderne til at holde op med at drikke. F. eks. lovede han dem en fedegrís til jul. I nogle tilfælde skulle det have hjulpet.

Valdemar Olsen fortæller, at »kolonierne« lå omkring den nuværende Skjoldsvej og Tuborgvej, samt i den senere Ingerby. Endvidere bosatte nogle Kalundborg-familier sig i Boerlandet, hvor også 4–5 bornholmske stenhuggerfamilier slog sig ned omkring 1907.

En af de familier, der kom fra Kalundborg-egnen var Christiane og Hans Peter Larsen. Ægteparret, der var stærkt troende, havde en god lille ejendom på 3 tønderland. Det var selvfølgelig ikke meget, og da Niels Hansen Risegård i slutningen af 1890'erne dukkede op hos dem og tilbød dem 10 tønderland på Lammefjorden, lod de sig overtale til købet.

Risegård havde forkøbsret til arealerne omkring Boerlan-

Dette billede fra 1899 viser, at Odsherredsbanen nu er næsten færdig på den eneste station på Lammefjorden. Skinnerne er lagt, og til højre ses et hjørne af stationsbygningen på Mellemøen. Det var meget vanskeligt at lægge skinnerne ud over fjorden, idet der både mellem Hørve og Mellemøen, samt mellem denne og Asnæs var strækninger med blød dyndjord. – I baggrunden til højre ses nybyggerkolonien Ingerbyen. Havde mon nogle af arbejderne på billedet deres hjem dér?

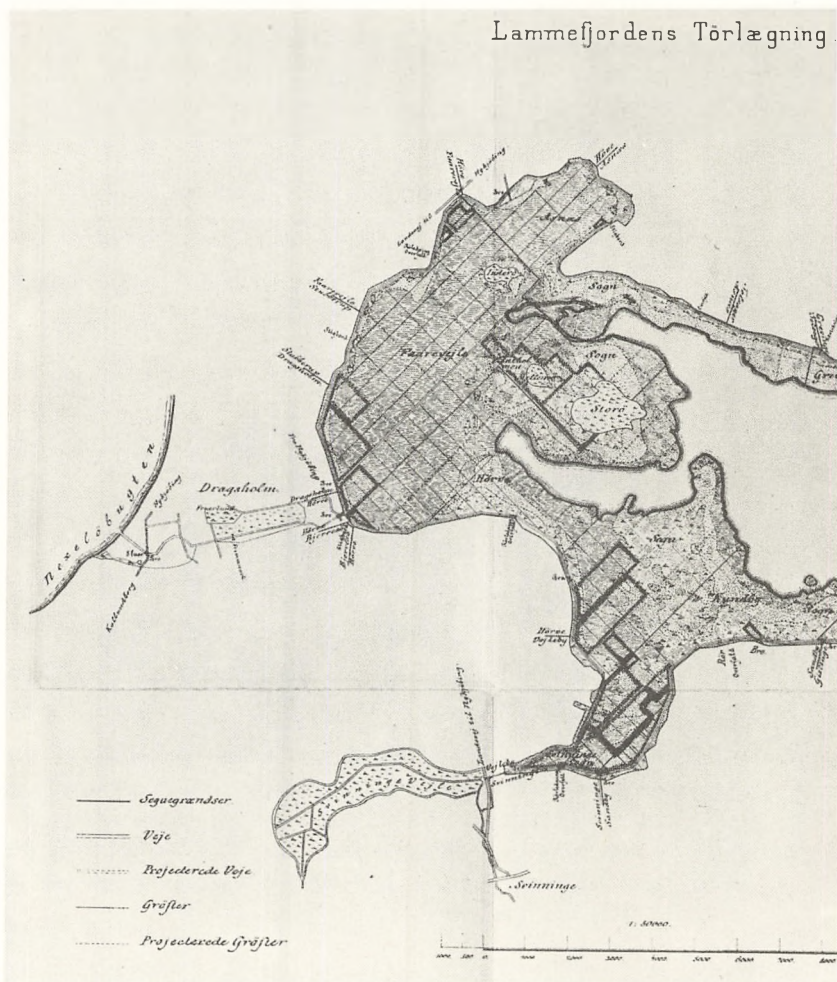

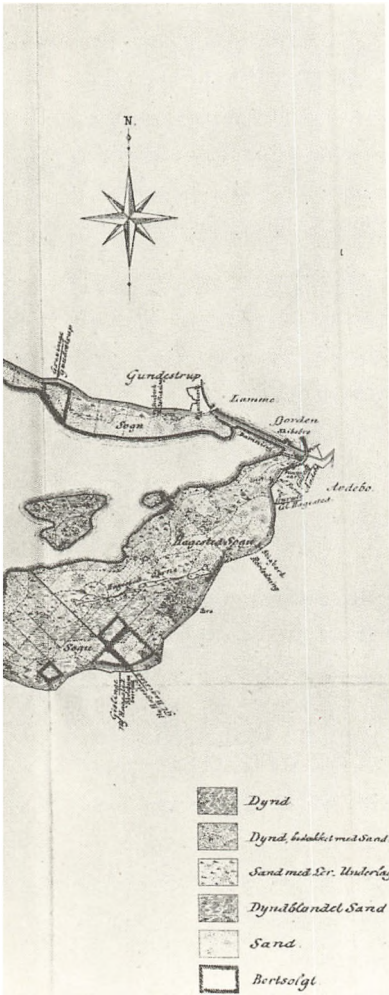
Christiane Larsen var blandt dem, der indvandrede til Lammefjorden. Da hun og hendes familie steg af toget på Fårevejle station, skal hun have sagt: »Havde jeg vidst, der så sådan ud, var jeg aldrig taget herind«. Familien kom fra 3 frugtbare tønderland til 10 tønderland sand og sten på Lammefjorden.

det, og her havde han udstykket ejendomme på 10–12 tønderland. En af disse ejendomme købte Christiane og Hans Peter. Som for andre småkårsfolk var det tillokkende at gå fra 3 til 10 tønderland for således at blive mere uafhængig af at arbejde for fremmede, og så behøvede man heller ikke at sende børnene ud at tjene så tidligt.

En dag i året 1900 kom familien da til Fårevejle station. Da de var stået af toget og skuede ud mod deres fremtidige

Dette kort – tegnet af landinspektør L. Petersen – viser hvor langt Lammefjordsprojektet var nået i 1878. Man får her klart indtryk af, at grøftegraverne især har arbejdet i den vestlige del af fjorden. Endvidere ses, hvor tæt husmandskolonien i Boerlandet (sydøst for navnet Asnæs) lå ved Lammefjordssøen. Når vandet steg ved vintertide, var mange af markerne oversvømmede. Kortet gives i W. Benzons artikel, se litteraturlisten.

hjem i Boerlandet, skal Christiane Larsen have sagt: »Havde jeg vidst, der så sådan ud, var jeg aldrig taget herud«.

Det viste sig, at de 10 tønderland, de havde købt, lå uopdyrket hen med det bare sand samt store mængder sten. Stenene var så store, at de lignede en stor flok får, når man så dem på afstand, skal Christiane have fortalt. Yderligere lå deres jord så nær Lammefjordssøen, at en væsentlig del af den var oversvømmet om vinteren.

Bygninger var der ingen af, så familien måtte i begyndelsen bo til leje i et lille endnu ikke færdigbygget hus på Ingerøen. Hans Peter Larsen måtte derfor hver dag gå et par kilometer for at komme hen til sin nyerhvervede jord.

Det tog år at opdyrke de 10 tønderland, og udbyttet forblev ringe. At denne familie derfor kunne blive på ejendommen, skyldtes kun sælgerens overbærenhed. De øvrige familier i Boerlandet måtte opgive – en efter en.

Mange er historierne om den fattige udvandrer, der i Nordamerika blev rig. Men graver man dybere ned i emigranternes livsløb, er beretninger om ussel levned og fattigdom langt, langt flere.

Det samme gælder for indvandringen til Lammefjorden. Her var der også enkelte, der blev rige på fjorden, men hverdagen så for de fleste anderledes ud i de første 50–60 år.

En væsentlig årsag hertil var den varierede jordbunds-kvalitet, som f.eks. ses af landinspektør Petersens kort fra 1907. Kortet viser ca. 45 % dyndjord, ca. 20 % lerjord og omtrent 30 % sandjord, resten er blandingsjord. Undersøges derefter hvor de første gårde og husmandssteder lå, bliver det klart, at den dårligste jord meget ofte var den, der blev udstykket i husmandslodder på 10–12 tønderland.

Dette medførte, at småkårsfolk, der troede, de havde købt sig til en mere uafhængig tilværelse på en større ejendom, end den de havde haft, år efter år måtte leve på et eksistensminimum. Det samme gjaldt jordløse, der troede, de

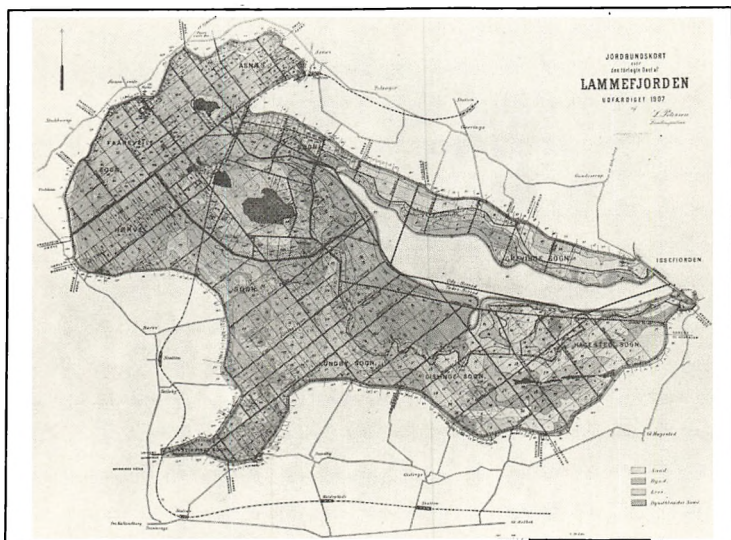
kunne blive selvstændige på Lammefjorden. Begge grupper sled med at opdyrke den jord, som de få år senere måtte lade gå tilbage til sælgeren.

På Lammefjorden hørte veksler til dagens orden, og tvangsauktioner var man ikke fremmed overfor.

Dette kan bl.a. belyses med fhv. gårdejer Toke Niensens ord. Hans beretning er karakteristisk for de oplysninger vi har fået om fjordboerne i de første årtier af dette århundrede. Den lyder:

»Jeg er født på Gislinge Lammefjord i 1906. Men mine forældre måtte, da jeg var to år flytte fra det sted, som de havde bygget på en jordlod derude . . . Der var ren lerjord, og den kunne i begyndelsen ikke give ret meget udbytte, og

Landinspektør L. Petersen har i 1907 lavet dette jordbundskort. Den mørke farve angiver dyndjorden, resten er sand og ler. På grund af jordens stærkt varierede kvalitet opstod der 2 opfattelser af Lammefjorden. 1) at det var et frugtbart sted. 2) at der var meget dårlig jord. Mange småkårsfolk blev tillokket af den gode jord, men i praksis kom de fleste til at friste tilværelsen på den fattige sand- og lerjord.

derfor gik mange af de første begyndere ned, og sandjorden var heller ikke god. . . . Som nævnt var der mange af de første, der som vi siger gik ned på Lammefjorden, før den rigtig kom i kultur. Mange betalte hvad de havde for at overtage en mindre ejendom, og ejeren fik så et pantebrev efter hvad der ellers stod af lån i ejendommen. Efter to til tre år overtog ejeren så igen ejendommen og en anden kunne så få samme omgang. De der klarede sig måtte prøve at få indtægter på anden måde, nogle kørte mælketur, andre brødtur eller fragttur eller tog arbejde oppe på land. Det var et enormt arbejde der blev gjort af de første generationer, der boede på Lammefjorden. Bedringen kom først efter at vandstanden blev sænket til det nuværende.«

Denne annonce fra Hørve Avis 14.12.1910 viser, hvordan Lammefjords-boere har forsøgt at opretholde livet ved at udnytte de givne muligheder for ekstraintjening.

Høftbaand leveres

paa Bestilling. Halm modtages til
 Snoning. Østerskaller til Høns-
 foder leveres efter Ordre og knuses a
 25 Øre pr. 100 Pd. En Schæfer-
 hund (Han) er til Salg.

Barcellist N. Jensen,
 Faarevejle St.

JØRGEN MIKKELSEN PÅ GISLINGE LAMMEFJORD

»Når man som gammel tænker tilbage på sin barndom, myldrer det med minder om det, som ikke er mere. Det er nemlig ikke alene barndomstiden, der for længst er forbi, nej, det er næsten alt. Kommer man til sin barndomsegn, genfinder man ikke det, man mindes.

Næsten alt er forandret. I hvert fald gælder det landsbyen Gislinge, vest for Holbæk, hvor jeg er født . . .«

Sådan indledte Chr. Mikkelsen et radioforedrag i 1961. Trods sine 76 år kunne han huske en mængde detaljer fra tilværelsen omkring århundredskiftet, og det er disse han giver videre i foredraget.

Det følgende er samlet dels fra foredraget, dels fra hvad Chr. Mikkelsen ellers har fortalt og skrevet bl.a. til Nationalmuseet.

I 1892, da Christian var syv år og netop begyndte i friskolen i Gislinge, flyttede han med sine forældre ud på den nyerhvervede landejendom på Gislinge Lammefjord. De to ældre børn var fløjet fra reden og ude at tjene, men Christians 6 år ældre søster Marie fulgte med ud på den anden side af kanalen – skillelinien mellem landjorden og den nyindvundne fjordbund.

De fire måtte her friste en tilværelse med megen slid og et lille udkomme. Men det var ikke noget nyt for forældrene. Som andre småkårsfolk på den tid, måtte de arbejde fra morgen til aften for at skaffe de allernødvendigste midler til livets opretholdelse.

Faderen, Jørgen Mikkelsen, var født i 1844 og voksede

op i Sandby Lundemark ikke så langt fra Gislinge. Modern, Karen Pedersdatter, var to år ældre. Hendes forældre havde et husmandssted i Hørve Lillevang, der ligger ud mod Lammefjorden et stykke vest for Gislinge. Hjemmefra var hun vant til at tage fat, og tidligt lærte hun at væve, så hun som nygift kunne tjene en ekstra skilling ved at væve for fremmede. Hun havde en overgang tænkt på at udvandre til Amerika, hvor hun havde en søster og et par brødre. Men det var blevet ved tanken.

I stedet fik hun chancen for at være blandt de første opdyrkere på den udtørrede Lammefjord. Og det krævede nok ligeså meget gå-på-mod og stædighed som en bosætning i det fjerne land hinsides Atlanten.

I 1872 blev Jørgen Mikkelsen og Karen Pedersdatter gift og efter at have boet forskellige steder, slog de sig ned i Gislinge. Jørgen Mikkelsen arbejdede mest ved jordarbejder, f.eks. anlæggelsen af Kalundborgjernbanen, Audebodæmningen samt ved grøftegravning på Lammefjorden. Dette var som regel akkordarbejde, og derved kunne han tjene ikke så lidt mere end ved almindelig daglejerarbejde.

I begyndelsen af 1890'erne blev en lille landejendom på Gislinge Lammefjord udbudt til salg. Men der var ikke mange købere. I Gislinge vurderede man ikke Lammefjorden højt på det tidspunkt. De, der havde råd til at købe noget andet, ville ikke ud på Lammefjorden. Det medførte naturligvis, at ejendommene dér var lavere i pris end de tilsvarende andetsteds.

Trods advarsler besluttede familien Mikkelsen sig alligevel til Lammefjorden. Prisen for ti tønderland samt en bygning var 1600 kroner, og det har nok været afgørende, for at en handel kom i stand. Her havde Mikkelsen chance for at blive selvstændig for en sum penge, som han håbede på at kunne afdrage.

Den første sommer vogtede Jørgen Mikkelsen ungkreaturer på det store uopdyrkede område, der nordøst for ejen-

dommen strakte sig næsten ud til dæmningen. Dette areal ejedes af »Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning«, og her kunne de omkringboende mod betaling sende deres kreaturer på græs. Det var nødvendigt for ham at påtage sig dette arbejde for at klare udgifterne i starten. Efter den første sommer arbejdede han imidlertid kun undtagelsesvis for fremmede, men tog alvorligt fat på opdyrkningen af sin jord.

Da Lammefjorden blev tørlagt, blev jorden som nævnt inddelt i lodder af 20 tønderland. I første omgang havde Mikkelsen imidlertid kun købt halvdelen, hvoraf ikke engang alt var taget under plov.

For at eksistere måtte familien have nogle husdyr. Først anskaffedes en kvie, der var lige ved at kælte. Senere blev

Fotograf Chr. Ganderup i Holbæk har taget dette billede af familien Mikkelsen omkring 1900. Den stramme opstilling var almindelig ved den slags lejligheder, hvor alle er i stiveste puds. Forrest i midten troner forældrene. Ved deres side døtrene Marie og Karen. Bag faderen ses sønnen Jens Peter, bag moderen Christian.

der råd til en ko, ligesom man fik et par får. På de 10 tønderland, var der imidlertid ikke plads til græsning, så Mikkelsen lejede ret hurtigt græsningsretten til de 10 tønderland, der var den anden halvdel af den lod, som huset var bygget på.

Halvdelen af dette areal var bevokset med græs af ringe kvalitet, hvor dog fårene kunne finde føde. På den bedste halvdel kunne der derimod høstes godt enghø.

Forskellige steder på fjorden var der desuden mulighed for at leje smålodder, hvor man kunne høste hø, der blev brugt til kreaturfoder. Derved kunne man holde flere køer på en ejendom, end det ellers ville have været muligt.

Omkring Sandby Hage 3-4 kilometer vest for ejendommen lejede Mikkelsen en ekstra parcel til dette formål. Til

En af Chr. Mikkelsen's højskolekammerater har i 1908 taget dette billede af Jørgen Mikkelsen i arbejdstøjet.

at slå høet havde han en aftale med en mand, der gjorde det med en maskine. Den efterfølgende sammenrivning ordnede familien derimod selv. De kørte ud til marken og havde mad med til mindst ét måltid. Al høet blev kørt hjem til gården og sat i firkantede stakke. Efterhånden som man fik brug for høet, blev det taget ind og stukket op på loftet over kostalden. Herfra var det nemt at få fat i, når dyrene skulle fodres.

Uden en hest kunne man næsten ikke klare høsten og kørslen til de fjernere liggende marker. Nok lånte Mikkelsen sig ofte frem hos sine naboer, men han ville gerne have sin egen. Kontanter var der bare ikke så mange af, så Mikkelsen nøjedes med en hest, der var halt. Det viste sig dog senere at være et godt køb, for hesten kom sig og blev en udmærket hjælp i landbruget.

Den jord, der lå i umiddelbar nærhed af ejendommen, var overvejende sand, og det egnede sig bedst til kartofler og lignende. Foruden de 20 tønderland forpagtede Mikkelsen endnu ti, som han opdyrkede og senere købte. Herved havde ejendommen den størrelse, der passede familien. Dette sidst tilkøbte jord var lerblandet og af en bedre beskaffenhed, hvorpå der bl.a. kunne dyrkes korn.

Der blev drevet helt traditionelt landbrug i de første mange år. Det vil sige, man dyrkede rug, byg og havre samt ærter til foderbrug. Af rodfrugter havde man roer, kartofler og fodergulerødder. I roemarken havde husmoderen gerne et stykke med kål, gulerødder og lignende, som blev brugt i den hjemlige husholdning. I haven omkring huset blev der dyrket andre urter, ligesom der efterhånden kom en del bærfrugt til, f.eks. blommer og kirsebær og senere tillige æbler.

Sønnen Christian var som nævnt 7 år, da familien flyttede ud på fjorden i 1892. Han blev hjemme til 1904 og hjalp forældrene med bedriften, bl.a. opdyrkning af jorden. Nogle år senere forlod han landbruget og begyndte at studere.

Han blev teolog, og hans sidste embede var som provst i Højby nord for Lammefjorden.

I tilknytning til festligholdelsen af Lammefjordens 100-års jubilæum i 1973 havde vi forbindelse med den da 88-årige Chr. Mikkelsen.

Da vi bad ham fortælle om, hvordan man opdyrkede jorden og om problemerne derved, pointerede han, at man først og fremmest skulle have to ting:

1. megen tid og mange kræfter til at rydde markerne for sten og 2. rolige heste til at trække ploven.

Om denne første tilberedning af markerne fortæller Chr. Mikkelsen:

»Vi kørte med en vogn, som vi kunne kaste stenene op i. . . . Det var mest far og mig, som tog os af dette arbejde. På nyopdyrket jord kunne stenene ligge meget tæt, så der næsten ikke kunne køres imellem dem. Det var især, hvor jordbunden ændredes, f.eks. fra sand til ler, så blev der et stenrigt bælte.

Til pløjning skulle man helst have et par heste, som var villige til at standse, når ploven stødte mod en sten, der var stor nok til at yde modstand. Ploven måtte så rykkes tilbage, og plovmanden måtte forsøge enten at komme under stenen med plovskæret, så hestene kunne trække den op, eller han måtte lade ploven gå oven over eller ved siden af stenen. En anden mand gik efter med en hakke og tog de sten op, han kunne overkomme.

Var stenene for store til, at han kunne magte dem, blev de liggende foreløbig. Når man fik tid, forsøgte man at få den op ved hjælp af lange brækstænger. Lykkedes det ikke, måtte man grave et dybt hul ved siden af stenen og vælte den ned i det og dække den godt med jord. De sten, man ikke kunne læsse på en vogn, blev slæbt til stembunken på en stenslæde. . . .

Stenene var lette at sælge, da der ikke var mange sten på landjorden i Gislinge, og der er jo altid brug for sten til f.eks. stenbro og husbygning. De, der købte dem, måtte selv

hente dem. I den første tid kostede de vist 50 øre pr. læs, men senere steg de lidt i pris.«

Mange af stenene, der blev samlet på markerne, blev som Chr. Mikkelsen fortæller, anvendt til husbygning, både til beboelseshuse og til udlænger. Det var en simpel fremgangsmåde, man brugte. Den var ikke speciel for egnen som sådan, men særlig udbredt her, fordi man havde så let og rigelig adgang til sten. Chr. Mikkelsen beskriver byggearbejdet således:

»I min barndom var vist næsten alle bygninger på den del af Lammefjorden, som jeg kendte, opført med mure af sten, grus og cement. De var støbt ved, at man anbragte træflager, hvor muren skulle være, i den afstand fra hinanden, som skulle være murens tykkelse. I dette hulrum fyldte man et lag sten, hældte derover mørtel af grus og cement, derover igen sten og mørtel osv. Det fik lov at stå, til muren var fast. Så blev flagerne flyttet op, og det samme gentog sig.

Det var ikke strengt nødvendigt med en murer til at forestå dette arbejde. En murerarbejdsmand eller en, der havde lidt erfaring og håndelag kunne klare det. Muren skulle helst pudses både indvendig og udvendig, men havde man dårlig råd til at få det gjort, kunne man opsætte det, og det skete ikke sjældent. Så var huset gråt og ikke pænt.

Cementvægge var kolde om vinteren og varme om sommeren, så det var nødvendigt i hvert fald i beboelsesrummene med en isolationsmur af mursten indvendig. Men havde man ikke råd til at bruge brændte sten hertil, kunne man klare sig med ubrændte sten, som man selv kunne stryge og tørre . . .«

Om sit barndomshjem fortæller Chr. Mikkelsen, at det ved familiens ankomst var lille, misligholdt og vist aldrig gjort færdigt. Der var kun én bygning på jorden, og den tjente som beboelse for familien og som stald og lo i den første tid. Alt dette rummedes inden for bygningens 6 fag.

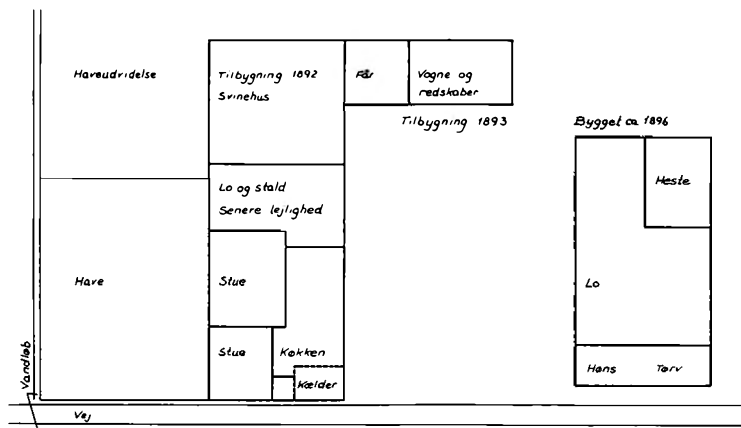
Huset lå med gavlen mod vejen, og indgangsdøren var i denne gavl. Huset lå helt ud til vejen, hvad senere blev en ulempe på grund af trafikken. De fire fag nærmest vejen var indrettet til beboelse, dvs. en lille kælder, et køkken, en fin stue og en opholdsstue.

De resterende to fag skulle så være lo og stald m.m., men det var selvfølgelig alt for småt. Allerede den første sommer forlængedes huset, og her indrettedes kostald og svinehus. Vinkelret herpå blev der ikke længe efter føjet en smal bygning, der kom til at huse får, vogne og redskaber. Omkring 1897 byggedes på den anden side af gårdspladsen en selvstændig lo, hvori der også blev plads til tørv, høns og heste.

Man sørgede således først for at få tålelige forhold med hensyn til udbygningerne, hvorimod familien måtte klare sig en tid uden større forbedringer i deres bolig. I den ene af de to stuer var der lergulv, hvad der tidligere var almindeligt på landet. I dette tilfælde var det nu af pengemangel, at der ikke blev lagt bræddegulv, og Karen Pedersdatter måtte tage til takke med lergulvet de første år. Værre for hende var nok det dårlige komfur, som jo skulle bruges dagligt. Efter nogle år blev det dog udskiftet med et bedre.

Som et lille kuriosum kan til sidst nævnes, hvad Chr. Mikelsen beretter om postgangen, eller nærmere mangel på samme. Det er endnu et eksempel på, at Lammefjorden »lå langt ude«.

»... indtil 1899, da Odsherredsbanen blev åbnet, og vi fik postekspedition i Gislinge, gik landposten ikke ud på fjorden, men lagde posten til beboerne på Lammefjorden i brugsforeningen eller i skolen, hvis der var børn derudefra. Havde man ikke det, måtte man selv hente posten i brugsforeningen. Posten gik ud fra Svinninge.«

Tegning af forældrenes ejendom efter Chr. Mikkelsens skitse fra 1973.

I begyndelsen af århundredet blev Chr. Mikkelsen's barndomshjem fotograferet. Når man sammenholder billedet med tegningen af ejendommen ses det, at der ikke er sket store ændringer.

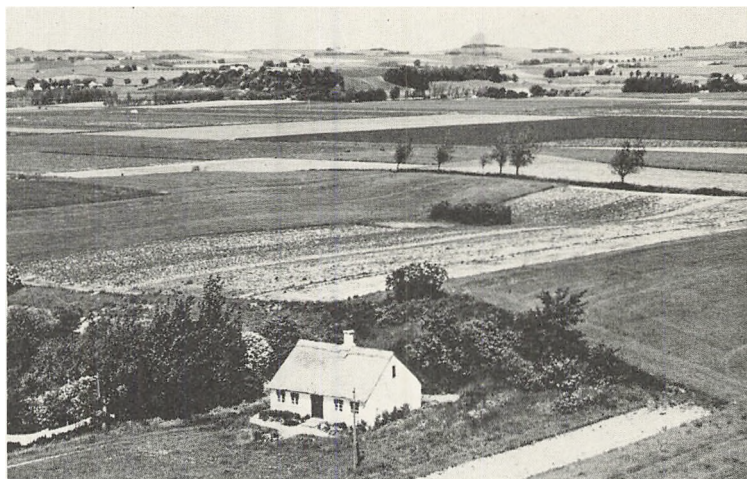

FAMILIEN PÅ INGERØEN

– Alle græd, da vi måtte flytte fra ejendommen på Ellinge Lyng nord for Lammefjorden, fortæller Louise Larsen, Asnæs. Der var 23 tønderland sandjord til stedet, og det kunne mine forældre, Niels og Marie Andersen, samt vi 4 børn ikke leve af.

Tidligere havde vi boet i Veddinge Bakker nord for Fårevejle, men også her var jorden så fattig, at en familie ikke

Dette billede lader ane, hvordan Louise Larsens barndomshjem lå på strandkanten af den tidligere ø, Ingerøen. Bagved huset, der er bygget i år 1900, er der en forholdsvis stejl skrænt op mod selve øen, og midt i billedet ses en del af Ingerøens svagt kuperede terræn. Derefter fanges blikket af Lammefjordens flade, rektangulære marker, som i baggrunden støder op til det gamle højland. Billedet er fra 1950'erne.

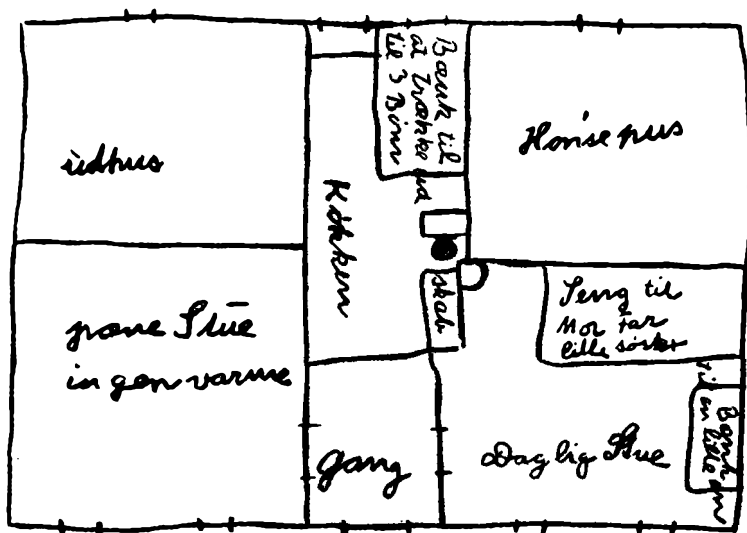
kunne eksistere deraf. Lige fra far og mor blev gift i 1889, måtte de derfor arbejde for fremmede foruden at passe deres egen jord.

Fra Ellinge Lyng flyttede vi i 1901 til landsbyen Stubberup ved Fårevejle. Vi boede her til leje i et 2-familiers hus, hvorfra man kunne se ud over Lammefjorden, og det var da også her både far og mor søgte arbejde. Fra 1901–03 arbejdede begge nemlig på gården Stubberupholm, der ligger ved ringkanalen lige ud for Stubberup.

I 1903 flyttede Niels Andersen med familie imidlertid et par kilometer mod øst ud på selve Lammefjorden. Her købtes for 700 kr. et hus med en lille have.

Som det ses af grundplanen over huset, var der ca. 70 m², hvoraf man til daglig kun brugte 25–30 m² til bebo-

Louise Larsen (f. 1896) har i 1974 tegnet denne skitse af sit barn-domshjem på Ingerøen, således som det var indrettet fra 1903–08, hvorefter hun ikke mere boede hjemme. – Huset var 10 meter × 7 meter. Det havde en pæn stue på ca. 15 m². En dagligstue på ca. 15 m², hvor forældrene og 2 børn sov, samt et køkken på ca. 8 m², hvor de 3 børn sov på en bæk, der var til at trække ud.

Uanset hvor fattig befolkningen i by og på land var omkring århundredskiftet, havde de fleste et sæt pænt søndagstøj. Det gælder også Louise Larsens familie, der her er fotograferet af Søren Bay i 1901 i Veddinge. Louise, hendes forældre samt 3 søskende ses

Samlet yderst til højre. Hun læner sig svagt hen mod sin bedstemor, der har bedstefaderen – skrædderen fra mosen i Veddinge – ved sin side. Louise's far, yderst til højre, var født i Fårevejle.

else. Der var kakkelovn i stuen og komfur i køkkenet, men den fine stue kunne ikke opvarmes.

– Om vinteren lavede mor mad på kakkelovnen i stuen, fortæller Louise Larsen, og så fyrede vi med kul, for det var billigere end brænde. Jeg husker tydeligt, hvordan min far hver uge bar en skæppe kul hjem på ryggen.

Vi havde ingen brønd på grunden, så vi måtte hente drikkevand i et vandhul oppe på selve Ingerøen eller ved en brønd til kreaturer et stykke fra huset. Elektricitet var der naturligvis heller ikke, det fik mor først i 1951.

Der var ingen jord til huset, så Niels Andersen var helt afhængig af at sælge sin arbejdskraft til andre. Han måtte tage, hvad der var at få, og ofte *var* der ikke noget at få.

– I perioder havde far arbejde på teglværket ved Fårevejle station, fortsætter fru Larsen. Til andre tider arbejdede han på Storøgården et par km øst for Fårevejle station, eller han gravede østersskaller om sommeren. En overgang plantede han træer i Boerlandet. Her var noget af jorden så dårlig, at den ikke kunne sælges, derfor plantedes det, der nu kaldes Næsdalsskoven. Men om vinteren kneb det med at få beskæftigelse, og derfor slog far ofte skærver for kommunen. Sten var der jo nok af på fjorden, og vejene trængte svært til fyld, – men arbejdet var hårdt og opslidende.

Om arbejdslønnen fortæller Louise Larsen følgende: Far fik 1 kr. om dagen om vinteren og 2–3 pr. dag om sommeren, og arbejdede han på en gård fik han desuden kost 3–4 gange daglig. Men arbejdsdagen var også på 12–14 timer.

Mor derimod fik kun 1 kr. om dagen hele året rundt, og så når hun på gårdene udførte samme arbejde som mændene. Men som regel arbejdede hun med lapning, vask, strygning samt andet husarbejde. Også hun fik kost på arbejdspladsen. Hendes arbejdsdag begyndte ved 6-tiden om morgenen og sluttede ved 6-tiden om aftenen, men hjemme ventede så en stor børneflokk. For at vi kunne klare det, var det nødvendigt, at mor gik på arbejde næsten hver dag.

I 1914 døde far, 63 år og helt udslidt, og tilbage stod mor som 44-årig enke med 8 børn. Flere af os var dog kommet tidligt ud at tjene, men alligevel betød dødsfaldet, at familien nu helt skulle overleve på de indtægter mor kunne bringe til hjemmet.

Da hun var 11–12 år omkring 1908, kom Louise ud at tjene på en gård ved Vig nord for Lammefjorden. »Det var alt for tidligt«, siger Louise Larsen, »så er man aldrig mere barn. Der er altid noget man skal«. Men senere vendte hun igen tilbage til fjorden, da hun i 1914 blev gift med Søren Larsen fra Boerlandet.

Parret bosatte sig også i Boerlandet på en ejendom med 12 tønderland, hvoraf 10 tønderland var næsten ren sandjord med en mængde sten. De 2 tønderland, der lå op mod ringkanalen, var hård lerjord.

En del af jorden var lagt ud med græs, men ellers forsøgte de at dyrke korn. Resultatet var langt fra overvældende, og derfor måtte Søren Larsen regelmæssigt gå på arbejde, dels som daglejer, dels slog han om vinteren skærver og kørte dem ud på vejene.

Som andre steder på Lammefjorden havde Søren og Louise Larsen problemer med drikkevandet. Der var ingen brønd på ejendommen – kun et gravet vandhul. Derfor måtte Søren Larsen grave en brønd, men vandet var gulligt og smagte af salt. Mine svigerforældre i Boerlandet havde vænnet sig til smagen, siger Louise Larsen, men for os knob det, og mange steder på fjorden var vandet ubrugeligt til madlavning.

Den beskrivelse, der ovenfor er givet af de 12 tønderland, gælder generelt for den dårligste jord på Lammefjorden. Mange steder sled folk sig selv til ruin i et forsøg på at opdyrke ler- og sandjorden. Også Søren og Louise Larsen gav op efter 6 års arbejde. Jorden var simpelt hen for ringe, siger Louise Larsen, derfor flyttede vi op på landjorden.

Men efter 3–4 år oppe på land blev en ejendom til salg på Asnæs Lammefjord. Begge ægtefæller havde stadig deres

familie på fjorden og syntes derfor, at de hørte hjemme dér. Da der tilmed var tale om en dyndjordsejendom, købte de stedet.

Ejendommen ligger ved ringkanalen tæt ved gården »Søholm«. Den bestod af et lille stråtægt beboelseshus samt en udlænge, og her slog familien sig ned i 1924 og boede der de næste årtier.

Der var 6 tønderland frugtbar jord til stedet. Kun op mod ringkanalen – i den gamle strandkant – var der lidt sandjord. Men denne udnyttedes under krisen i 30'rne, idet der kunne graves østersskaller her, og det gav lidt ekstra penge i en ellers vanskelig tid.

Som andre på Lammefjorden dyrkede familien Larsen også specialafgrøder. Det førte til, at Søren og Louise Larsen samt deres søn i 1930'rne oprettede et egentligt gartneri: Fjordens Gartneri, der – selv om ejendommen ikke mere

En lille del af jorden på familien Larsens ejendom på Asnæs Lammefjord var sandjord. Her dyrkedes bl. a. asparges. Billedet viser, hvordan sprøjtning af disse foregik i 1930'erne. Forrest ses Søren Larsen med tømmerne i hånd. I vognen sønnen Hans Peter og til højre en yngre medhjælper.

er i familiens besiddelse – stadig eksisterer som gartnerforretning i Asnæs.

*I begyndelsen af 1930'erne besluttede familien at forsøge sig med gartnerivirksomhed på Asnæs Lammefjord. Det medførte bl. a., at sønnen Hans Peter kørte rundt og solgte grøntsager til egnens befolkning. På siden af vognen skimtes navnet »Fjordens Gartneri«.
Billedet er fra 1930'erne.*

JOHANNES OLESEN VED FÅREVEJLE STATION

Johannes Olesen var en af dem, der kom til Lammefjorden via Vallekilde Højskole. Efter sit ophold på skolen i 1906 spurgte han en af sine lærere, Niels Buch, hvor han skulle søge tjeneste. Buch, der var gårdejer på Hørve Lammefjord, foreslog Thorvald Kristensen, Brogården på Fårevejle Lammefjord, – og sådan blev det. – Johannes Olesen er typisk for Lammefjordens første beboere. Som mange af disse kom han langvejs fra, og som adskillige gik vejen til

Johs. Olesens første møde med Lammefjordens dynd skete på Brogården ved Fårevejle. På billedet ses forrest til højre gårdens ejer, Thorvald Kristensen og hans kone. Bagved med skovlen: Johannes Olesen. På gården tjente også Maren Jeppesen Søe fra Tim i Vestjylland, hun står yderst til venstre. Denne Maren blev senere gift med Johannes.

fjorden over en højskole, – det kunne være Vallekilde eller Fårevejle Højskole.

Johannes Balle Olesen er født i Mygdal sogn i Vendsyssel i 1884. Hans far var håndværker, og som sine ældre søskende tog Johannes på Vallekilde Højskole. Navnet Vallekilde havde en god klang i Vendsyssel, og det var ret almindeligt, at vendelboerne søgte denne skole.

Efter højskoleopholdet tjente Johannes som nævnt på Brogården, én af de første gårde på Lammefjorden. Den ligger mellem Stubberup og Fårevejle lige ved kanalvejen, der følger ringkanalen. Der var ca. 40 tønderland til gården i 1906, og her lærte Johs. Olesen for første gang Lammefjordsjord at kende. På Brogården dyrkedes i disse år korn, asparges og f.eks. peberrod. Peberrodsplanten skaffede Johs. Olesen fra Vendsyssel.

I 1910 købte Olesen Skjoldsholm ved Fårevejle Station af Peder Petersen. Denne var gennem sit kendskab til Niels

Maren og Johannes Olesen fotograferet med deres 5 børn omkring 1920. Børnene er fra venstre: Ejvind, Ellen, Dagny, Gudrun og lille Karen. I baggrunden ses stuehuset på Skjoldsholm. Det er opført omkring 1900. – Gården, der ligger for enden af Skjoldvej, Fårevejle station, er nu ikke mere i familiens besiddelse.

Hansen Risegaard, kommet til Lammefjorden og havde købt jord af Risegaard. Der var 15 tønderland til gården, og Johannes Olesen gav 1000 kroner pr. tønderland. Inden købet havde han dog rådført sig med Thorvald Kristensen på Brogården. – Senere udvidedes gårdens areal med 10 tønderland, som Olesen købte af Risegaard for 1000 kroner pr. tønderland.

Skjoldsholms størrelse, og de afgroder, Johannes Olesen dyrkede her, samt de ofte hårde vilkår og det ringe udbytte, giver et billede af træk, der var almindelige for de fleste af Lammefjordens første beboere.

Jorden var dynd- og skallejord, hvilket betød, at Johs. Olesen kunne grave østersskaller. Disse solgtes til købmand Rasmussen i Asnæs og senere til Anthon Knudsen i stationsbyen. Ellers dyrkedes gennem årene asparges, peberrod, gulerødder, sukker- og foderroer, rødbeder, de 4 kornsorter og rødkløverfrø. Senere i 1940'erne var der 10 tønderland med tobak på Skjoldsholm.

Johs. Olesen fortæller i 1973, at han i begyndelsen kastede aspargesbedene op med en skovl. Senere lavede han et redskab til at mulde, det vil sige forme de høje bed med. Dette redskab bestod af 2 kraftige brædder, der var sat sammen i en vinkel på 90°. Hesten blev spændt for, og når den trak, dannede brædderne så det store trekant-formede bed.

Peberroden afsattes til gartner Sørensen, Emdruplund, og gulerødderne til Nielsen i Hørve. Nielsen sendte hver uge en jernbanevogn med afgroder til København. Han tog gulerødderne i kommission, og Johs. Olesen fik først afregning efter, at grøntsagerne var solgt i København.

Olesen havde heste og køer, og indtil mejeriet »Fjordlyst« i 1913 blev oprettet ved Fårevejle Station, måtte mælken køres til Asnæs mejeri. Det var meget vanskeligt og besværligt på den lange og dårlige vej.

Johs. Olesen havde en dreng til at hjælpe sig, men efterhånden som de 6 børn voksede op, hjalp de også til. Maren og Johannes Olesen fik 6 børn, der alle gik i friskolen i

stationsbyen. Skolen var grundtvigsk præget, og ægteparret var da også tilknyttet Vallekilde Valgmenighed. Nu og da mødte de dog op ved arrangementer på den indre missionsske højskole ved Fårevejle Station.

Vejene på Lammefjorden var meget dårlige. Johs. Olesen fortæller, at de var så ujævne og fyldt med store huller, at man skulle have et knæk på vognstjærten, for at den ikke

Dette billede er taget på et pressemøde i anledning af Lammefjordens 100-års jubilæum i 1973. Forrest til venstre ses den 89-årige Johs. Olesen, der på mødet fortalte om pionertiden. De øvrige er de 3 hovedarrangører af Dige- og Pumpelagets Lammefjordsjubilæum. Forrest til højre Frede Kristensen, Fårevejle. Bagest til højre Robert Risegaard, Fårevejle, og til venstre H. Holm Clausen, Holbæk, tidligere Hagesholm.

skulle slå hestene i hovedet, når man kørte. – Også vandforsyningen voldte problemer. Vandet var for saltholdigt, og det var derfor en stor hjælp, da man senere fik vand fra Fårevejle Vandværk oppe på landjorden.

Efter at have været lammefjords-landmand i 33 år, bortforpagtede Johs. Olesen i 1943 Skjoldsholm til sin søn Ejvind. Foruden landbrugsarbejdet blev Johs. Olesen også engageret i organisationsarbejde, idet han fra 1940 – 52 bestyrede Aspargescentralen i stationsbyen.

NYBYGGERKØBMANDEN VALDEMAR OLSEN

En sommerdag i 1906 stod et ungt par af Odsherredsbanen på stationen »Mellemøen«. Foran dem lå én stor åben flade, hvorhen de end så. Kun mod nordvest ophørte det flade land brat, for her omkranser højderyggen med Vejrhøj den udtørrede Lammefjord. De to fulgte nu hjulsporene mod Fårevejle kirke, men ud for gården Skovly drejede de mod sydvest. Der var egentlig ingen vej; kun et par hjulspor viste, at man om sommeren forsøgte at køre her. Fra Skovly gik vejen videre mod Vejrhøj, hvor mange unge netop denne dag var samlet til et religiøst møde. Hen mod aften gik turen tilbage til stationen på den øde og træløse fjordbund.

De 2 unge var Ingeborg og Valdemar Olsen, og denne tur var deres første møde med den udtørrede Lammefjord. Dengang vidste de ikke, at området omkring stationen Mellemøen – senere kaldet Fårevejle station – fra 1907 til 1917 skulle blive rammen om deres liv.

Vald. Olsen blev født den 3.10.1883 på Langholmgård i Nr. Vallingrød ved Tølløse. I 1890'erne gik der en religiøs bevægelse gennem egnen, og Vald. Olsen blev stærkt

grebet af dens indre missionske tanker. Dette forhold var en væsentlig årsag til, at han i december 1907 søgte stillingen som bestyrer af afholdshjemmet ved Fårevejle station. Genbo til afholdshjemmet var nemlig den indre missionske højskole, der blev bygget 1907–08. Det kulturelle og religiøse

Ingeborg og Vald. Olsen blev gift i Søstrup kirke den 29.4.1905. Indtil 1907 bestyrede de Rosinebjerggård i Holløse ved Holbæk. Derefter gik vejen til den lille købmandshandel på Lammefjorden, og de rolige dage på gården blev afløst af dage med hektisk travlhed i butik og køkken. Børnene er fra venstre Henry, født 1909, og Poul, født 1911, samt lille Volmer, født 1916.

miljø omkring højskolen tiltrak både Vald. Olsen og hans hustru. Fra 1907–11 drev de da afholds- og gæstehjem samt købmandsforretning i den bygning, der ses på flere af billederne.

I 1910–11 byggede Valdemar Olsen imidlertid en stor forretning ved stationspladsen. Der var tale om en »stationsforretning« med kolonial og isenkram m.m. samt missions- og afholdshotel og rejsestald. Lignende forretninger blev bygget i andre stationsbyer på denne tid, da stationen var det naturlige centrum.

Med bilernes fremtrængen mistede jernbanerne langsomt deres betydning; og da en stærk brugsforeningsbevægelse opstod ved Fårevejle station, måtte Vald. Olsen i 1917 sælge sin forretning. Siden har han boet i Tølløse, men har ikke mistet forbindelsen til Fårevejle, idet han i mange år var medlem af bestyrelsen for Fårevejle Højskole.

Vald. Olsens historie er også Fårevejle stationsbys historie. Han var en helt central skikkelse i det lille nybyggersamfund, engageret og virksom. Hans stilling som købmand i byen medførte, at han vidste alt, kendte alle og havde manges fortrolighed. Og da han – trods sine 90 år – husker selv de mindste detaljer, har bogens forfattere fået en mængde oplysninger fra ham. Derudover er kendsgerninger og vurderinger blevet afkræftet eller yderligere bekræftet i samtaler med ham. Han er derfor en central kilde til denne bog.

Møder man Vald. Olsen i dag, bekræftes indtrykket af et meget aktivt menneske. I 1968 opfordrede Rigsarkivet ham til at skrive Fårevejle Højskoles historie. Det blev til ca. 5100 maskinskrivne sider samt lige så mange bilag. Derudover har Vald. Olsen i 1960'erne skrevet nogle meget detaljerede erindringer, bl.a. på grundlag af papirer, han har gemt lige fra sin ungdom. Gennem hele sit liv har han skrevet meget, og han har en sjælden evne til at formulere sig.

Afholdshjemmet ligger ved Adellers Allé næsten over for indkørslen til Fårevejle Højskole. I 1907 lå huset ensomt, – i dag ligger det i den voksende stationsby. I dette hus begyndte Vald. Olsen som nybyggerkøbmand – en betegnelse han gerne bruger om sig selv.

I sin bog »Fårevejle Højskole gennem 50 år« (s. 10) beretter han følgende om begivenhederne i december 1907: »Højskoleforstander Andreassen havde klart blik for den betydning, det ville have, at anlægget af denne by [Fårevejle stationsby] blev præget af højskolens venner, og han købte straks den ejendom, hvori der hidtil havde været drevet detailhandel og (af navn) afholdshjem for omegnens arbejdere, når disse var beskæftiget med grøftegravning, jordarbejde, høbjergning etc. ude på fjorden. Andreassen over-

Man skulle tro, at dette var 2 huse ude i ødemarken. Øde var det, men alligevel kun 2 kilometer fra »civilisationen« oppe på land. Billedet er fra år 1900. I baggrunden ses stationen »Mellemøen« – senere kaldet Fårevejle station. I forgrunden har vi Afholdshjemmet »Lammefjorden«, hvor Vald. Olsen fra 1907 havde butik yderst til venstre og kaffestue i rummet til højre for døren. Vejen til venstre er den senere Adellers Allé.

drog opgaven med at omlægge denne forretning og bedst mulig værne byen mod spiritus til en ung mand [Vald. Olsen], som efter at have overtaget og betalt varelageret, der væsentligst bestod af spillekort og spiritus, straks puttede lageret af spillekort i kakkelovnen og hældte lageret af spiritus i rendestenen – det var før man havde kloak i Fårevejle. Derefter blev den lille virksomhed lovet død og undergang af mange tidligere kunder, og kampen mod spiritus og kortspil stod hårdt på i adskillige år i Fårevejle.»

Overtagelsen af forretningen skete den 14. december 1907, og dagen efter var det, at Vald. Olsen gjorde det af med kort, spiritus og bajersk øl.

I 1973 fortæller han, at der i huset var en lille butik, en spise- og kaffestue til arbejderne på Lammefjorden og et køkken samt to små stuer til bestyreren. Denne havde sove-

Dette billede viser en situation fra omkring 1910 ved afholdshjemmet ved Fårevejle station. Vald. Olsen og hans kone står yderst til venstre. Derefter lærer C. M. Julin og elever fra Fårevejle Højskole. I forgrunden håndværkere. Det ses, at der til det gamle afholdshjem (gavlen til venstre) er bygget en tværlænge langs vejen. Det skete i 1908.

Afholdshjemmet

ved Faarevejle St.

bringes i velvillig Frindring for Besøgende og Rejsende.

Hørve Avis 22.1.1908.

værelse på loftet, hvor der også var et gæsteværelse. I gavlen mod syd (se foto fra 1900) var der hestestald og svinesti. Der var hverken kloak eller afløb fra vejgrøfterne, og derfor stod der altid ca. 1 meter vand i kælderen om vinteren.

Vald. Olsen og hans hustru begyndte i det små, men hurtigt blev både forretningen og varelageret udvidet. I 1908 byggedes en længe til huset, og forretningen blev derved 3 gange så stor, samtidig med at købmanden fik sig et lille kontor. På loftet indrettedes pensionatsværelser bl.a. til håndværkere, der stadig arbejdede på Fårevejle Højskole.

Man førte nu brændsel samt hønse- og svinefoder. Rugbrød samt sigte- og fintbrød videresolgtes fra bagerier oppe på landjorden. Disse varer måtte lammefjordsboerne tidlige hente i Asnæs, Fårevejle eller Hørve.

Vald. Olsen havde omkring 1909 opkøbt hele trekantområdet mellem Adellers Allé og stationspladsen. På grunden nærmest stationen byggede han i 1910–11 sin store nye forretning samt hotel »Lammefjord«. Af billederne ses, at det var en imponerende bygning i datidens stationsby. Højskolen og hotellet har virkelig domineret i det flade område.

Der var flere specielle problemer ved bygningen af huset. Vald. Olsen fortæller, at især kloakarbejdet voldte vanskeligheder, »Der fandtes ingen anden Vandafledning i Byen end de åbne Vejgrøfter. Byggepladsen måtte derfor opfyldes så meget, at Kældergulvene kom til at ligge højere end Grøfterne.« Han beretter videre, at sognerådet i Fårevejle kirkeby – altså oppe på landjorden – var aldeles afvisende

over for henvendelser om rørlægning i grøfterne eller anden kloakering. »Man anså nemlig ikke Bebyggelsen i Stationsområdet for at blive af varig Betydning i kommunal Henseende.«

Vald. Olsen står her sammen med sin hustru (til venstre) samt personale og håndværkere foran Hotel Lammefjord ved stationspladsen. Bygningen rummede: kolonial- og isenkram, brændsel-, korn-, foderstof- og tømmerhandel samt hotel og pensionat. Dertil en rejsestald og vognmandsforretning samt en lille tricotageforretning og endelig privatboligen. Billedet er fra 1912.

=== Vald. Olsen flytter ===

Forretningen

til Stationen, og fra Dato til Flyttedag realiseres derfor en Del Varer, som er vanskelige at flytte med, til nedsatte Priser, specielt **Legetøj, Platter, Galanteri, Rips, Hammer, Glas, Tøllerkens, Kopper, Lamper, Tobak og Cigaretter.**

Hørve Avis 22.3.1911.

Faste kunder i Vald. Olsens forretning var dels elever og lærere fra Fårevejle Højskole, dels en række mennesker, der efterhånden havde bosat sig ved stationen. Omkring 1908 var der ca. 20 husstande, og måske var de ca. 15 smågårde

En Lydførstærker til Telefonen,

som man selv kan påsætte Høretøret og som forstærker Lyden ganske betydeligt selv paa lange Afstande, er under Navnet:

—* Lyrofonen *—

bragt i Handelen. Den er anbefalet af kendte Autoriteter; kommer ikke i Uorden og koster sin en Gang for alle Kr. 4,50. Telefonabonnenterne indbydes til at tage den i Ojsyn i min Forretning.

Købmand Vald. Olsen,
Fårevejle St.

Hørve Avis 30.8.1911.

og huse, der lå lidt mere øde på denne del af fjorden, også hans kunder.

En stor del af kunderne var imidlertid mere eller mindre faste. Det drejede sig om arbejdsmænd, husmænd og håndværkere, der havde svært ved at få indtægten til at slå til. I perioder skiftede de derfor købmand.

I sine erindringer omtaler Vald. Olsen gang på gang, at folk kom for at bede om kredit eller vekslers. 3 måneder senere blev vekslerne ofte fornyet.

Det fortælles også, at konerne undertiden skammede sig over at komme ind i forretningen uden penge. De ventede derfor, til de andre kunder var gået. Først da kom de ind, fik varer – og bad om henstand med betalingen.

De omtalte forhold gjorde, at Vald. Olsen fik indblik i mange nybyggerfamiliers tilværelse og fik et fortrolighedsforhold til dem. Samtidig opstod der et økonomisk afhængighedsforhold familierne og købmanden imellem.

Når man studerer Vald. Olsens aktivitet i årene 1907–17, fremtræder billedet af en uhyre nuanceret personlighed. Der skete ikke mange ting ved Fårevejle station i de år, som han ikke enten tog initiativ til eller i hvert fald var impliceret i. Det gælder både det religiøse, skolemæssige og økonomiske område, og det er derfor velmotiveret at betegne ham som igangsætter. De ting, han havde med at gøre –

udover købmandshandel, pensionat, hotel og højskolen – var f.eks. privatskolen, bageri og mejeri.

Privatskolen – I 1909 købte bestyrelsen for privatskolen en grund af Vald. Olsen lige nordøst for højskolen. Her byggedes »den lille privatskole«, og fra 1909 til 1922 var Vald. Olsen formand for bestyrelsen. Han fik derved indflydelse på skolens linje og på den undervisning, som børnene fik. – Selve skolens historie fortælles der om i et senere afsnit.

Bageriet – Som købmand sørgede Vald. Olsen hurtigt for, at beboerne kunne købe brød i hans butik. Da den nye stationsforretning blev bygget i 1910, planlagdes her også et bageri, men det blev imidlertid aldrig en realitet. I stedet indrettedes bageri i huset over for hotel Lammefjord, – der hvor nu bageriet »Virkelyst« ligger. Dette hus tilhørte Vald. Olsen, og det fungerede som bageri og brødudsalg fra 1911.

Mejeriet Fjordlyst – I 1913 oprettede Vald. Olsen mejeriet Fjordlyst i Fårevejle stationsby. Herom fortæller han i sine erindringer: »Det var ikke alene Brødforsyningen til Nybyggerne paa Faarevejle Lammefjord der var omstændelig da vi i 1907 kom til Faarevejle... Noget tilsvarende gjorde sig gældende med Mælk til Husholdningerne, efterhaanden som nogen bosatte sig, der ikke havde Jord eller Køer. Og ikke mindre vanskeligt var det for de faa Beboere ude på Fjorden, som kun havde enkelte Køer, og som selv skulle bringe deres Mælk enten til Hørve, Faarevejle eller Asnæs Mejerier, hvortil man havde 3 à 6 km ad daarligere Dyndveje.

Da vi kom til Faarevejle i 1907, klarede vi os ved at hente Mælk ved Stalddøren ved Masketiderne hos et Par elskelige gamle Mennesker, som havde et lille Husmandssted i Nærheden.

Vi maatte imidlertid som Nødhjælp for de ny Tilflyttere ogsaa oprette et Mælkeudsalg. Vi hentede Mælken paa Faarevejle Andelsmejeri hver Morgen, hvorefter Beboerne ved Stationsbyen kunne faa den udleveret i Butikken...

Tanken om at faa oprettet et Mejeri laa da ogsaa meget nær. Det blev imidlertid hurtigt klart, at det vilde i uoverskuelig Fremtid blive umuligt, at et Andelsmejeri kunde oprettes, dels fordi Tanken herom blev stærkt imødegaaet fra de fire omkringliggende gamle Mejerier, og dels fordi Lammefjordens Beboere alle var fattige og ikke magtede en saadan Fællesopgave.«

Udover ovennævnte initiativer satte Vald. Olsen gang i erhvervslivet som sådan i stationsbyen. Hans grunde mellem Adellers Allé og stationen solgtes bl.a. til håndværkere og erhvervsdrivende. Endvidere påtog han sig – som omtalt i afsnittet om skallegravning – at tilrettelægge og varetage salget af østersskaller for en del husmænd og gårdejere.

Vald. Olsens kontor i hotel Lammefjord var hjertet i Fårevejle stationsby. Her blev taget vigtige beslutninger, og

På dette billede fra 1910 ses magasinbygningen ved Fårevejle station i forgrunden, og selve stationsvejen går midt gennem billedet. På begge sider af denne vej erhvervede Vald. Olsen sig jord i årene 1908-10. Arealet til venstre for vejen og helt ned til husrækken blev senere kaldt »trekantområdet«. Det er nu helt udstykket, og det samme gælder arealet til højre for stationsvejen. Alle disse grunde er endnu i dag belagt med den side 151 omtalte spiritusklausul.

her var vekselblanketter på lager; her blev skrevet skadesløsbreve i parceller for kunder, som kom i betalingsvanskeligheder, og her bistod Vald. Olsen ved køb, salg og leje af parceller. Derfor havde købmanden også et stort kort over Lammefjorden med parcellernes matrikelnumre hængende i sit kontor.

Brevhoved fra Valdemar Olsens brevpapir.

HOTEL - VOGNMANDSFORRETNING

TRÆLAST

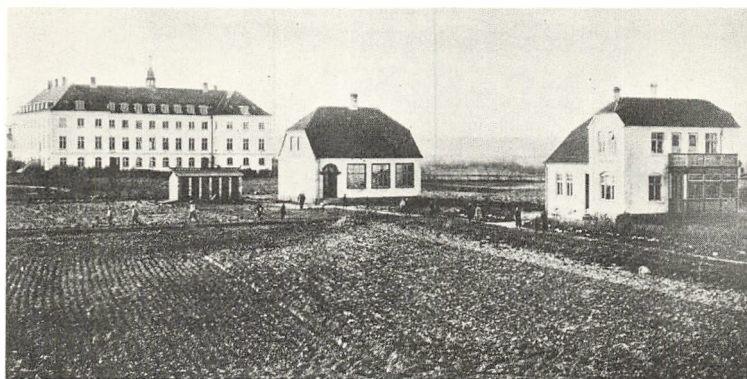
FJORDENS BØRN I FJORDENS SKOLER

I 1903 oprettedes den første skole på Lammefjorden. 7 familier ved Fårevejle station enedes om at betale en lærerinde og købe et hus. Nok var der en kommuneskole i Fårevejle kirkeby, – altså oppe på landjorden; men dels var fjordboerne utilfredse med undervisningen dér, dels var vejen fra stationen til kirkebyen vanskelig at færdes på. Endelig lagde forældrene vægt på at have en vis indflydelse på undervisningen, og det fik de, når de selv ansatte læreren.

De syv familier købte et lille stråtægt hus på den nuværende Skjoldsvej, og skolen begyndte med 15 elever. Men lige fra starten var der problemer. Alle forældrene – på nær én familie – var meget fattige, og det kneb med at lønne lærerinden samt klare afdragene på huset. I et forsøg på at løse problemet samledes man én gang om måneden for at betale. Som »betalingsdag« valgte man den dag, hvor alle havde fået mejeripenge. Alligevel var der konstant vanskeligheder.

Da skolen i 1908 nåede op på 40 elever, blev pladsen for trang, og noget måtte ske. Man modtog derfor med glæde et tilbud fra forstander Andreassen om midlertidig at give børnene husly og undervisning på Fårevejle Højskole. Fra april 1908 til november 1909 foregik undervisningen da på højskolen. Men i dette år skete der en splittelse blandt forældrene. Resultatet blev, at der dannedes 2 forældregrupper, en grundtvigsk og én præget af Indre Missions tanker. Begge grupper byggede i 1909 hver sin skole.

Den gruppe, der var indre missionsk, købte en grund af købmand Vald. Olsen og opførte her »den lille privatskole«.

Her ses »den lille privatskole« flankeret af Fårevejle Højskole og villa »Solglimt« til højre. Villaen er bygget af højskolelærer C. M. Julin i 1910, men fra 1914-1962 fungerede den som børnehjem. – Eleverne i privatskolen kom fra indre missionske familier samt fra børnehjemmet, men da der blev stadig færre elever, lukkede skolen i 1950'erne. Billedet er taget af Søren Bay 1914, og som det ses, hører der en lille retivadebygning til skolen.

Undervisningen blev præget af forældrenes religiøse holdning, og skolen fik i det hele taget nær tilknytning til Fårevejle Højskole.

I de første år var højskolelærer C. M. Julin også lærer på privatskolen. I annoncer i Hørve Avis ses det, at Julin derudover arrangerede undervisning for voksne. Det foregik om aftenen hele vinteren igennem, og der blev undervist i regning, dansk og musik.

Hørve Avis 26.10.1910.

Aftenstolen
i Faarevejle Privatskole
 begynder **Tirsdag den 8. Novbr.**
Kl. 7. Hovedfag: **Dansk og Reg-**
ning (Meterstykket).
 Indmeldelse til Lærer Julin.

Faarevejle Sogns Husflidsforening

begynder sin Virksomhed i Privat-
skolen ved Faarevejle St. Fredagen
den 10. November Kl. 7 Aften
saavel for Voksne som Børn. Ved
Indmeldelsen erlægges 1 Kr.

B. F. B.
Chr. Olsen.

Hørve Avis 8.11.1911.

Den anden forældregruppe købte en grund af Niels Hansen Risegaard syd for Sandbyvejen, – den senere Adellers Allé. Inden købet havde man dog fået støtte fra fjordboere, der ikke før havde været tilknyttet skolen.

Men pengene var stadig små, og da man fik mulighed for at købe en nedlagt skole ved Forsinge, slog man hurtigt til. Bygningen blev revet ned, og i hestevogn transporteredes den til Fårevejle station. Snart derefter stod den 2-etages bygning ene på den flade jord, således som billedet fra 1912 viser.

Lærer Søren Jensen blev ansat, og den 1.11.1909 begyndte skolen med 38 børn fra 29 familier. Et år senere åbnedes friskolens efterskole.

Skolen havde mange vanskeligheder, og i 1917 prøvede man at klare sagerne ved, at lærer Jensen selv overtog friskolen. Efter hans død i 1921 købte Ingeborg og Mathias Knudsen skolen i 1922, og de ledede den dygtigt til 1953, da Mathias Knudsen døde.

Skolen blev drevet som en fri skole uden eksamen; undervisningsformen var fortællende, og det er helt klart, at skolen var præget af Grundtvigs og Christen Kolds tanker. Mange af forældrene var da også tilknyttet valgmenigheden i Vallekilde.

Forstanderparret Knudsen forsøgte at klare de vedvarende økonomiske problemer, idet skolen kun fik et lille stats-tilskud pr. barn, og forældrene måtte betale resten. I 1930'erne forringedes økonomien yderligere på grund af landbrugskrisen. Ingeborg Knudsen fortæller i 1973, at de fleste forældre i 1920'erne og 30'erne var meget fattige. Kun et mindretal kunne betale i rede penge. En del »betalte« 1 eller 2 gange om året med en gås, nogle æg eller med slagtemad. Andre *kunne* simpelthen ikke betale. Nu og da hændte det, at et par større børn i en periode boede på Friskolen. Så slap forældrene for at skaffe dem føden, og på skolen hjalp de med forefaldende arbejde til gengæld for den kost, de fik. Fru Knudsen fortæller også, at man tydeligt kunne se på børnenes tøj, at hjemmene var forarmede.

Det at undersøge skoleforhold på en egn kan give oplysninger om mange ting. Man kan dels få indtryk af, hvilken undervisning børnene fik, dels viden om forældrenes

På billedet fra 1912 ses lærer Søren Jensen med kone og børn. Til højre bag den lille udhus ligger ejendommen »Pilely« – en af de første bygninger ved Fårevejle station.

religiøse og åndelige indstilling; og endelig kan man få indblik i befolkningens levestandard. Når vi her skal prøve at finde ud af, hvordan nybyggerne ude på fjorden klarede sig, giver bl.a. en undersøgelse af skoleforholdene os viden herom.

Af beskrivelsen af skolerne ved Fårevejle station fremgår det klart, at de fleste nybyggere i denne del af Lammefjorden i mange år levede i trange kår; kun få havde et økonomisk overskud.

Det er typisk for skolerne i Lammefjordens eneste by – Fårevejle stationsby – at der er en religiøs/åndelig og politisk baggrund for deres oprettelse. Forældrenes indre missionske eller grundtvigske holdning overførtes til skolerne og prægede deres udvikling.

Ligeledes må det fremhæves, at nybyggernes skoler blev

Dette billede viser elever fra Lammefjordsskolen på Hørve Lammefjord. Johs. Brøns Petersen fra Hørve fortæller, at skolen blev oprettet af Hørve kommune omkring 1910 for børn, der boede på den del af fjorden, der hørte under Hørve sogn. Skolen kom også til at fungere som samlingssted for beboere på Hørve og Vejleby Lammefjord, indtil den blev nedlagt i 1958.

oprettet på privat basis. I 1909 henvendte fjordboerne sig til Fårevejle sogneråd angående økonomisk støtte. Men fra flere sider bekræftes det, at sognerådet ikke ville investere i stationsbyen og i det hele taget ikke regnede med folk ude på fjorden. Først sent ændrede sognerådet holdning. Nybyggerne måtte derfor i mange år klare sig selv, – og det gjorde de.

FÅREVEJLE HØJSKOLE

Hvis vi fremkalder billedet af Lammefjorden, som den så ud omkring 1905, vækker det stor forundring, at nogle kunne finde på at placere en skole for unge her. Men det var netop det, der skete i 1907, da Fårevejle Højskole blev bygget nogle 100 meter fra stationen på Mellemøen.

Baggrunden for skolen var det stærke religiøse røre, der gik gennem mange egne i sidste halvdel af forrige århundrede, og som også greb adskillige i Odsherred. Hos nogle af disse indre missionske familier opstod da tanken om at oprette en højskole specielt for deres unge. Dels følte de det som et regulært behov, dels ønskede de at danne modvægt mod de mange grundtvigske højskoler. Omkring 1906–07 tog planerne fastere form, og en gruppe under ledelse af pastor Dyekjær, Fårevejle, opfordrede forstander Janus Andreassen, Nr. Nissum, til at blive forstander. Efter kort betænkningstid sagde Andreassen ja.

Valget af byggegrund til den ny højskole stod mellem flere velbeliggende grunde oppe på land samt nogle arealer ude på Lammefjorden. Loddet faldt på fjorden, og dette skyldtes især den nyudnævnte forstander, for da Andreassen under besigtigelsen af grundene kom op på den tidligere ø Flintholm, lige vest for Fårevejle Station, var sagen afgjort.

Ved indvielsesfesten den 3.11.1907 var højskolens 3 fløje ikke færdige. Dette var imidlertid tilfældet, da sommerholdet begyndte den 3.5.1908, og derfor holdtes en ny indvielsesfest. Billedet er fra denne dag, og man ser, hvordan folk strømmer til skolen. Vald. Olsen fortæller, at flere tusinde samledes på skolen i det gode vejr.

Derefter købtes grunden, og fra juni 1907 og flere år frem udførtes det store gravnings-, planerings- og bygningsarbejde. Lige fra starten var mange hænder i sving, og man kunne derfor allerede den 3. november indvie det hvide slot, som skolen hurtigt blev døbt.

Adskillige strømmede til festen, heriblandt den kommende nybyggerkøbmand Valdemar Olsen og hans hustru. Fotograf Søren Bays hornorkester bød gæsterne velkommen med fanfarer fra højskolens tårn, og taler, sang og musik stod på programmet. Det var i sandhed en begivenhedsrig dag for de få beboere ved stationen. Herefter begyndte hverdagen med både undervisning og praktisk arbejde.

Janus Andreassen kom kun til at fungere som forstander i 3 år, men disse 3 år blev til gengæld meget begivenhedsrige. Bl.a. fordi Andreassen ikke var nogen almindelig højskoleforstander. Han havde ganske specielle tanker og ideer med undervisningen på skolen og samværet dér. Nok var der tale om en indre missionsk skole, men derudover ville

Andreassen oprette en landbrugs-, en havebrugs- og en håndværkerafdeling. Den almindelige højskoleundervisning, der også skulle rumme samfundslære og give oplysninger om sociale forhold, skulle ifølge Andreassen være »i direkte forbindelse med det praktiske livs krav.«

Andreassen realiserede sine ideer gennem vinterkurser for karle og sommerkurser for piger, samt flere kortere kurser året igennem. Der var god tilslutning til alle skolens arrangementer, især de sociale kurser, hvor nogle foredrag kunne samle op til 1000 tilhørere. Foredragene på de kortere kurser var åbne for egnens beboere, og generelt må man sige, at den lokale befolkning var i forstanderens tanker, når skolens arrangementer blev planlagt.

For nybyggersamfundet ved Fårevejle station blev højskolen en kulturspreder, der i begyndelsen af århundredet gav beboerne det ene tilbud efter det andet. F.eks. tilrettelagde forstander Andreassen i 1910 flere husholdningskurser for de lokale husmødre. Kurserne løb over en uge, og der var undervisning hver eftermiddag.

Ved siden af den grundtvigske friskole blev højskolen derfor i Andreassens tid en slags forsamlingshus for denne del af Lammefjorden. Den gav nybyggerne kulturelle og religiøse tilbud, som de kunne tage imod efter behag. – På den anden side kom skolen og de mennesker, der var knyttet til den, også til at præge nybyggersamfundet.

Hørve Avis 28.9.1910.

2 Husholdningskursus

afholdes paa **Faarevejle Højskole** i Okt. Maaned, særlig for Omegnens gifte Kvinder. Det første fra **2.—8.**, det andet fra **17.—22. Okt.**

Der undervises kun om Eftermiddagen.

Nærmere Oplysning faas ved Henvendelse til **J. Andreasen.**

Afslutningsmøde.

Søndag den 30. Oktober holder jeg Slutningsmøde paa Faarevejle Højskole. Kl. 3 Foredrag, om Aftenen frit Samvær med Musik, Sang og frit Ordstifte. Alle indbydes.

J. Andreassen.

Hørve Avis 26.10.1910.

Mennesker af samme overbevisning søger ofte sammen, og således også i Fårevejle stationsby. Miljøet omkring højskolen tiltrak foruden mange elever også nybyggere, der tilhørte den indre missionske bevægelse.

Dette kulturelt-religiøse miljø fik betydning for byens udvikling, både fordi det indre missionske idégrundlag rent religiøst, men også med hensyn til afholdenhed over for spiritus og kortspil fik indflydelse på beboernes tilværelse og på byens erhvervsliv. I det følgende vil vi give nogle eksempler herpå.

Allerede en måned efter Fårevejle Højskoles indvielse i november 1907 købte forstander Andreassen afholdshjemmet ved skolens indkørsel, fordi det kun var afholdshjem af navn. Andreassen ønskede ikke spil og drikkeri i skolens nærhed, og den nye bestyrer af hjemmet, Valdemar Olsen, gjorde i de følgende år sit for at leve op til disse synspunkter.

Valdemar Olsens virke i stationsbyen er allerede omtalt, – dog med undtagelse af hans nære tilknytning til og arbejde for Fårevejle Højskole.

Fra 1912–40 var han medlem af skolens bestyrelse og forretningsudvalg, og fra 1944–51 var han formand for bestyrelsen. Han har derfor i adskillige årtier haft indflydelse på undervisningen og på højskolens ansigt udadtil.

Valdemar Olsens stilling som erhvervsmand, som afholds-

mand og som en stærk tilhænger af den indre missionske højskole har sat sig spor i stationsbyen helt op til vore dage. Vald. Olsen opkøbte jo omkring 1910 en del grunde i højskolens nærhed, og ved salg af hver eneste byggegrund betingede han sig, at der i de nyopførte huse ikke måtte sælges eller udskænkes spiritus. Herved opstod i tidens løb nærmest en »tørlagt« zone omkring højskolen. Endnu i dag ligger klausulerne på de grunde, der tidligere tilhørte Valdemar Olsen.

Også på anden måde kom højskolen til at sætte sit præg på den vestlige Lammefjord. Vi har tidligere omtalt, at der

Forstander Andreassen lagde vægt på oplysning om sociale forhold. Derfor holdt han flere ugekurser, hvor f. eks. følgende problemer var på programmet: voldgift, andelsbevægelsen, kvinderne og den sociale nød, forsikringsvæsen, den Madsen-Mygdalske skattemetode, Kristlig dansk Fællesforbund og georgismen. Interesse-rede kunne også komme til blot et eller et par af foredragene. Her er kursusdeltagerne fotograferede i 1910, og som det ses, var I. C. Christensen en af foredragsholderne.

Disse piger er på havebrugskursus på Fårevejle Højskole i 1908. I skolens elevblad »Sølvsnoren« fortælles, at deltagerne var fra 17 til 83 år!, og at kurset dagligt bestod af teori samt 4 timers havearbejde. Prisen for en måneds kursus var 25 kr. – Prøv at se nærmere på billedet. Mon pigerne i det daglige gravede på denne måde? Eller er der tale om en opstilling på grund af fotograferingen?

blandt fjordens beboere var nogle, som kom til Lammefjorden efter ophold på Vallekilde Højskole. Lignende forhold gør sig gældende med hensyn til Fårevejle Højskole. Bl.a. Valdemar Olsen fortæller i sine erindringer om højskoleelever, der blev grebet af det kulturelt-religiøse miljø, så de blev i stationsbyen i flere år. Ofte fik de arbejde på højskolen, hvor der stadig var håndværks- og gartnerarbejde at udføre. I køkkenet var der ligeledes brug for mange hænder.

Endelig var der elever, der regulært bosatte sig på fjorden for resten af deres liv at være nær ved Fårevejle Højskole.

I Janus Andreassens forstandertid blev skolens økonomi stadig mere problematisk, og da nogle af de indre missionske familier, der havde været med til at oprette højskolen, var utilfredse med de sociale kurser, måtte Andreassen trække sig tilbage i 1910.

Under de følgende forstandere blev højskolens linje lagt om, idet der nu fortrinsvis blev arrangeret bibel- og missionskurser udover de almindelige sommer- og vinterhold.

Under anden verdenskrig var skolen beslaglagt, hvorefter der nogle år igen blev drevet almindelig højskole. Men i 1951 blev skolen ændret til sygeplejehøjskole, og i dag er der ungdomsskole på det hvide slot.

DET STOD I HØRVE AVIS

I 1907 boede vores – forfatternes – bedsteforældre på gården Stubberupholm på Fårevejle Lammefjord. Hver dag kom landposten cyklende eller trækkende hen ad kanalvejen, og 3 gange om måneden medbragte han Hørve Avis. Dengang var der ingen radio, og alle var derfor afhængige af aviser, hvis de ville følge lidt med. Også hvis de ville købe noget, sælge varer eller deres arbejdskraft. – Selvfølgelig kunne man holde et af de 5 holbækblade, men for at få lokale oplysninger holdt vores bedsteforældre og andre lammefjordsboere Hørve Avis.

Her annoncerede fjordens folk med spisegulerødder, havre, turnipsfrø, en ko, der skulle kælve osv. Her blev arbejde

tilbudt f.eks. gravning af østersskaller, og byggegrunde ved Fårevejle station blev udbudt til salg.

Avisen var et vigtigt kommunikationsmiddel for datidens folk – og særlig for lammefjordsboeren, der ofte levede ret isoleret. Hørve Avis var simpelthen stedet, hvor fjordens folk annoncerede.

Læser vi i dag disse gamle aviser, åbner der sig en spændende verden for os, for vi kan her ligesom følge tilværelsen på Lammefjorden. Vi får oplysninger om, hvem der boede på fjorden, både landbrugere, erhvervsfolk og håndværkere. Ud fra salgsannoncerne kan vi se, hvad der blev dyrket, samt få indtryk af naturen og nogle af fjordens arbejdspladser. Vi kan også få noget at vide om de kulturelle forhold, der annonceredes nemlig med aftenskoleundervisning samt foredrag og kurser på Fårevejle Højskole. Endelig kan vi følge Lodsejerlagets virksomhed f.eks. gennem annoncer om generalforsamling.

Sammenholdes alle disse oplysninger med andre kilder får vi et glimrende billede af hverdagen på fjorden.

Men Hørve Avis var ikke bare et annonceblad, det var mere end det. Årsagen hertil var dets redaktør og udgiver C. O. Vang, Hørve. Han var en helt speciel personlighed, der engagerede sig meget og interesserede sig stærkt for historie og for sin hjemstavn. Derfor finder vi i Hørve Avis den ene lille artikel efter den anden om bl.a. Lammefjorden, og disse regelmæssige rapporter fra fjorden giver gode muligheder for at følge udviklingen dér.

Tekst til illustrationerne på de næste 4 sider:

Vi har kun kunnet opspore Hørve Avis for årene 1907-08. Men fra 1910-12 dukker navnet op igen, nu er imidlertid A. J. Hansen, Asnæs, udgiver og redaktør. Vang's Hørve Avis kom 3 gange om måneden i omegnen af Hørve. Man kunne abonnere på den, og kigger man efter, havde den »en mening«; flere gange omtales nemlig, at avisen ikke optager meddelelser af »negativ Natur«.

HØRVE AVIS.

Blad for Hørve og Omegn.

Redigeret af C. O. Vang (ansvarshavende).

Nr. 2	Abonnementpris 30 Øre Kvartalet.	11. Januar.	Annoncer 8 Øre pr. Spalteløis eller dennes Plads. For gentagne Gange Rabat.	1908.
-------	-------------------------------------	-------------	--	-------

Hørve Avis

udgaar indtil videre 3 Gange maanedlig. Bladet omdeles foreløbig gratis og portofrit indenfor Svinninge, Snertinge og Asnæs Postdistrikt saalangt, som Oplaget rækker. Enhver kan erholde det mod at tegne Abonnement.

Paalidelige Meddelelser, vedrorende Egnens Forhold, modtages med Tak.

Gode indsendte Artikler optages, saafremt Pladsen tillader det.

Abonnenter, som ikke modtager Bladet regelmæssig, bedes paatale dette.

Næste Numer udgaar 22. Januar. Hvad som ønskes optaget i dette maa være indleveret inden 18. Januar.

Hjemegnen.

Se Neapel og dø —

dette er et meget brugt Udtryk, og hermed vil man sige, at Neapel frembyder en saa stor Skønhed, at man næppe vil kunne vente at se noget smukkere andre Steder, og derfor ikke har mere at rejse efter.

Det er jo dejligt, der er saa smukt ude i det fremmede, og man kan glæde sig over at vide det, men det er kun saa faa, der faar det at se: saa meget desto herligere og vist er det, at den

Naturskønhed, der i Længden glæder en mest og bedst falder sammen med vort eget Behov, netop findes paa den Egn, hvor vi er vokset op — paa vor Barndomsegn, der er Størsteparternes jo henvist til at skulle leve deres Liv, og der forefindes den Natur, der passer os bedst.

For nogle Dage siden stod jeg paa Thinghøj ved Hørve. Ved den dejlige Udsigt derfra randt mig ovennævnte Ord i Hu: „Se Neapel og dø“; jeg fandt, at kunne anvende dem med lidt Forandring, de skal omskrives, og saa hedder de:

Se din Hjemegn og glæd dig!

Er der da noget i Naturen her paa denne Egn, der er værd at glæde sig over — er der noget smukt og ejendommeligt? Ja her er meget: det glimter af Skønhed og storladen Fortid hvorhen Øjet vendes, og man bliver sent træt af at se; vi bor ikke „i Dalen trang“, vi bor for de vide Udsigter. — Jeg skal i det følgende prøve at omtale lidt af det ejendommelige ved den Natur, der er vor — det som vi har at glæde os over.

Det, der karakteriserer denne Egn og straks falder en fremmed i Øjnene, er Lammefjorden med dens Indskæringer, Thinghøj med tilgrænsende Bakkepartier, Havet vest paa og endelig Vejrhøj med Odsherreds Højeryg bag sig.

(Fortsættes.)

Indsendt.

Faarevejle St.

Udviklingen ved den lille Stationsby skrider stadig fremad, der skal atter i den sidste Tid være vandret flere Gaarde over paa nye Hænder, og Højskoleforstander Andreassen har nu købt den Ejendom, hvori der drives Afholdsgæstehjem, hvorefter Købmd. Vald. Olsen har overtaget Forretningen. Det skal, efter Forlydende, være Tanken, saa hurtigt, som de nødvendige Udvidelser lader sig foretage, at lade Forretningen omfatte ikke alene Kolonial og Isenkram, men ogsaa Fodtøjshandel, Bog- og Papirhandel samt tillige Kul- og Foderstofforretning, kort sagt alt, hvad man i det daglige Liv har Brug for. Ganske vist paastaas det, Forretningen ønskes gennemført pr. Kontant, men hvad — man vil vel hurtig opdage, at mange Varer, efter dette Princip, vil kunne leveres i betydelig bedre Kvalitet, end naar der skal paaregnes Kredittab.

Vil det saa tilmed lykkes at faa indrettet et hyggeligt Højskolehjem i Forbindelse med Forretningen, hvortil der allerede hører Rejsestald, er der sikkert ingen Tvivl om, at Faarevejle St. med Højskole, Højskolehjem, Købmandsforretninger, Savskæreri, Gartner, Møller, Skrædder, Tømrer, Smedie m. m. med Tiden vil blive Centrum for denne Del af Lammefjorden.

Annoncer.**Annoncer til næste Numer**

maa være indleveret
inden 18. Januar.

S. Schandorff,

Blikkenslager,
Hørve St.

Udsalg af
Transportspande,
Lamper

samt
Husholdningsartikler.

Udmærket gode
Spisegulerødder
kan faaes hos

Johannes Petersen,
Faarevejle St.

Godt tørt Bøgebrænde,
saavel helt som skaaret, haves altid
paa Lager.

Savskæreriet ved Faarevejle St.
Lars Olsen.

Husk at jeg altid udfører alt til Faget henhørende Arbejde hurtigt og billigt.

Rullegardiner leveres efter Bestilling i alle Størrelser.

Malermester
N. Jacobsen,
Hørve.

Alle Arter af Tryksager

leveres fra

Hørve Papir- og Boghandel.

Kaaber Capes Spadseredragter Barnekaaber Damehatte Skindkraver Huer Muffer	}	udsælges til Indkøbspris.
---	---	---

S. I. Lund,
Hørve.

Bemærk! Udsalget af øvrige **Manufakturvarer** begynder **sidst i Januar.**

Hørve Smede- og Maskinværksted

anbefaler sig med Reparation af alle **Landbrugsmaskiner.**

Eneforhandler af Mac. Cormichs Høstmaskiner.

Leverandør til Landbrugslotteriet.

Elever til Dameskrædersyning
modtages **straks** eller senere.

Anna Eriksen,
Hørve St.

Averter
i
Hørve Avis.

Prøv

Enkefru Bangs heldige
Landbrugs- og Varelotterikollektion
i Hørve.

Abonner
paa
Hørve Avis.

Et og andet.

Nytaarsdag var der Juletræsfest i Hørve Missionshus for „de unge“. Træet var i Aar, som sædvanlig, smukt pyntet, det fine grønne Grantræ stod hvidklædt fra øverst til nederst. Lysene og Pyn-ten — Roser og Lillier — alt var hvid, dette skal være et Symbol paa Renhed og Uskyld, og minde om, at disse to Ting er værd at stræbe efter. Efter Taler og Sang blev alle beværtet med Kaffe, og Kl. 9 $\frac{1}{2}$ sluttede den hyggelige og gode Juletræsfest.

Dilettant. Man paatænker igen i Aar at spille Dilettant i Hørve hen i Februar. I det gode Resultat fra i Fjor ligger jo en Opfordring til paany at tage fat. Denne Egn synes tilmed næsten at frembyde Genier i den Retning, hvorfor skulde de saa ikke have Lov at komme til Udfoldelse.

Foredragsforening. Den 5. Januar gjordes der atter et Forsøg paa i „Bauen“ om det ikke kunde lykkes at faa dannet en Foredragsforening for Hørve —Vallekilde, men det viste sig, at der fremdeles kun er ringe Interesse for Sagen. Der er kun tegnet op mod 30 Medlemmer. Mon det ikke noget har sin Grund i, at Folk føler sig godt tilfreds med de Møder, der allerede afholdes fra forskellige Sider. En anden Sag er det jo, om Udgifterne hermed kan bestrides, som det nu sker, saa de kan fortsættes, hvis ikke, ja da vilde en stor Forening med almindelig Tilslutning jo sikkert være paa sin Plads.

Nexelø. (Sluttet.) Beboerne have deres Stadsvogne staaende i Havnsø Hestene maa svømme bag efter Baaden frem og tilbage. Sydvest for Øen er en naturlig Havn, der jævnlig benyttes af Sejroboerne.

I Svenskekrigen 1658 og 60 skal Nexelø være bleven ilde medtagen af de svenske, og de engelske Kapere gjorde i Krigen 1807—14 ofte Strandhugst der og fratog Bønderne, hvad

der forefandtes, indtil man stationerede et Compagni Jægere paa Øen.

Nyt Bageri. Det nye Bageri ved Hørve St. er nu færdig og taget i Brug. Det er særdeles praktisk indrettet og synes at byde Betingelser for at kunne hævde sin Stilling her paa Pladsen. Konkurrencen er forøvrigt ellers temmelig stor.

Dragsholm. Dragsholm (Draxholm) har faaet Navn efter sin Beliggenhed paa det smalle Ljøjdedrag, der forbinder Odsherred med det øvrige Amt. Den var i det 14. Aarhundrede et af den roskildeke Bispestols betydeligste Lehn, og den var en af hine stærkt befæstede Borge, der forgæves belejredes i Grevens Fejde. Paa Kongens og Adelsens Vegne forsvarede den tappert af Eiler Hårdenberg imod Lybækernes Anfører, Grev Johan af Koya. Efter Reformationen blev den et kongeligt Lehn og benyttedes ofte til Statsfængsel. Af Fanger kan nævnes Biskop Rønnov, samt den skotske Dronning Marie Stuarts Gemal, James Bothwell, som døde her ved Aar 1578 og blev begravet i Faarevejle Kirke, hvor man for nogle Aar siden fandt hans Lig. I Krigen 1658—60 blev Slottet indtaget af de svenske og nedbrændt. Det blev derpaa overdraget Rentemester Henrik Müller og igen opbygget. I 1694 fik Geheimeraad Adeler, en Søn af Cort Adeler, det i Eje, og i hans Familie har det været siden. I forrige Aarhundrede (17.) havde Gaarden et vildt Stutteri af den hesseløiske Art. (Paa Hesselø [før skrevet Fsæl] har der tidligere været et saakaldet vildt Stuttere, hvis Heste var meget bekendt for deres Udholdenhed. Paa visse Tider fortes de vrinske Heste derover fra Frederiksborg og Gribskov og 8 Dage før Mikkelsdag fangedes de vilde Føl, man vilde bruge. Man jog dem ud i Stranden og fangede dem paa den Maade.) I Gaardens ene Længe er et Capel indviet 1732. Iigene fra Dragsholm føres til Faarevejle Kirkegaard.

I 1755 blev Gaard og Gods oprettet til et Stamhus og 1795 blev det ophøjet til et Baronie. Til Baroniet hører 1199 Td. Hartkorn.

Trykt i A. Ovesens Bogtrykkeri, Esbjerg.

Chresten Otto Vang blev født i 1873 i Vindekilde Asyl ved foden af Vejrhøj. Fra 1907 til sin død i 1951 ledede han Hørve Friskole, som hans far »sygehjælper« og lægprædikant Jens Pedersen, havde oprettet i 1867. Det var dog især moderen Marie Pedersen, der indtil 1907 samlede børnene til en levende og inspirerende undervisning.

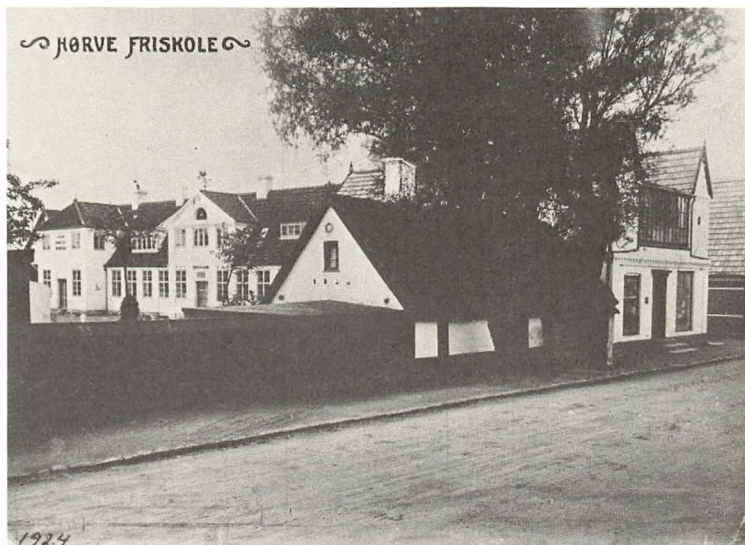
Forhenværende sognerådsformand Johs. Brøns Petersen, Hørve, fortæller, at Vang kom fra beskedne kår, men formåede at tilegne sig kundskaber og blev efterhånden som leder af Hørve Friskole en førende kulturel skikkelse i Hørve. Han interesserede sig meget for »det gamle«, og derfor

samlede han oplysninger og fotograferede både på »det gamle land«, men også i nybyggersamfundet på fjorden. Og da han mente, at noget af Lammefjorden burde ligge urørt hen »til evig tid«, købte Vang omkring 1920 10 tønderland ved Ægholm midt ude på fjorden.

Ægholm var en lille flad ø, der før udtørringen lige netop ragede oven vande; nu ville Vang bevare den fra opdyrking, og yderligere satte han i 1930'erne en mindsten her. I dag ligger stadig 1 tønderland omkring Ægholmstenen hen som urørt natur.

Kigger man i Vang's efterladte papirer, finder man det ene fotografi efter det andet, der viser, at han lod sine elever lære Lammefjorden at kende ved selvsyn. De er fotograferet ved Ægholm, i Hejreøfolden, ved Audebo og på

C. O. Vang var et meget virksomt menneske. Det stråtækte hus i forgrunden på billedet fra 1924 er den gamle Hørve Friskole, den nye ses i baggrunden. Foruden at undervise i og lede skolen, oprettede han Hørve Boghandel, der ses til højre, og derudover havde han et forsikringselskab samt var redaktør af Hørve Avis.

Vang lagde vægt på, at friskoleeleverne kendte deres hjemegn. Derfor cyklede alle hvert år en lang tur. Her ses skolen på udflugt i de vidtstrakte øde folde ved Lammefjordssøen, der anes til venstre. Kilometer efter kilometer kunne man cykle over græsarealerne om sommeren – om vinteren var de oversvømmet.

gården Hagesholm. Det er givet, at børnene fra Hørve Friskole, der overvejende var børn fra »landjorden«, fik en langt mere positiv holdning til fjorden og dens beboere end børn fra de øvrige omliggende sogne.

RUTH OG EDMUND PEDERSEN PÅ GREVINGE LAMMEFJORD

På Lammefjorden er der ca. 300 landbrug, hvoraf de fleste har et jordtilliggende på under 30 tønderland. Her skal fortælles nærmere om en ejendom, der er typisk med hensyn til størrelse, og som viser noget om udviklingen inden for de sidste 20–30 år. Afsnittet kan sammenholdes med det følgende, hvor der gives et rids af de vurderinger af Lamme-

fjorden, der er fremsat til forskellige tider. Valget faldt på ejendommen Trøgstad på Grevinge Lammefjord, der siden 1951 har været ejet af Ruth og Edmund Pedersen.

De 18 tønderland har igennem årene været drevet med almindelig sædskifte, det vil sige græs, roer og korn. Et par år forsøgte familien sig med gulerødder, men alle 18 tønderland er tung dyndjord, der ikke egner sig til denne rodfrugt. Derimod har man gode erfaringer med kartoffelavl.

På ejendommen er der en del dyr, hvilket efterhånden er ret sjældent at finde på Lammefjorden. Der holdes køer, grise og ikke mindst høns, der har været en stabil indtægtskilde.

I princippet adskiller denne ejendom sig således ikke fra dem oppe på landjorden, – måske lige bortset fra, at dyndjorden er af en meget god kvalitet. Men alligevel føler familien noget særligt for Lammefjorden. Ruth Pedersen udtrykker det sådan: – Jeg kunne slet ikke tænke mig at flytte op på landjorden. Hernede på fjorden har vi da luft og udsyn. Ganske vist har forholdene ændret sig meget på de år, vi har boet her. Idyllen er væk. Mellem vores urtehave og kanalen er der ikke mere folde og marker, men sommerhuse. Og i stedet for at høre rævene gø, og fasanerne skræppe, så er det slå- og blandemaskiner og latter og snak, der høres.

Men jeg forstår godt, at byboerne gerne vil ud og have en plet, der er deres egen. Det er jo vores sted her, der har givet os det nære forhold til Lammefjorden.

Både Ruth og Edmund Pedersen stammer fra Fyn, hvor de er født henholdsvis i 1917 og 1919. Sidst i 1930'erne kom Edmund Pedersen's bror til Lammefjorden som forvalter på Hagesholm. Man besøgte hinanden, og der blev snakket en del Lammefjord.

Den 1. maj 1944 blev der pladser ledige på Hagesholm som gift forkarl og kokkepige, og Ruth og Edmund Pedersen fik dem. Dels var lønnen højere end i Nordsjælland, hvor de kom fra, dels fik de kost og logi gratis.

Det første ophold på Lammefjorden varede dog kun et år. Ruth Pedersen blev gravid og fandt da køkkenarbejdet for hårdt. Turen gik tilbage til Fyn til en bestyrerplads, og først i 1951 kom de igen til Lammefjorden.

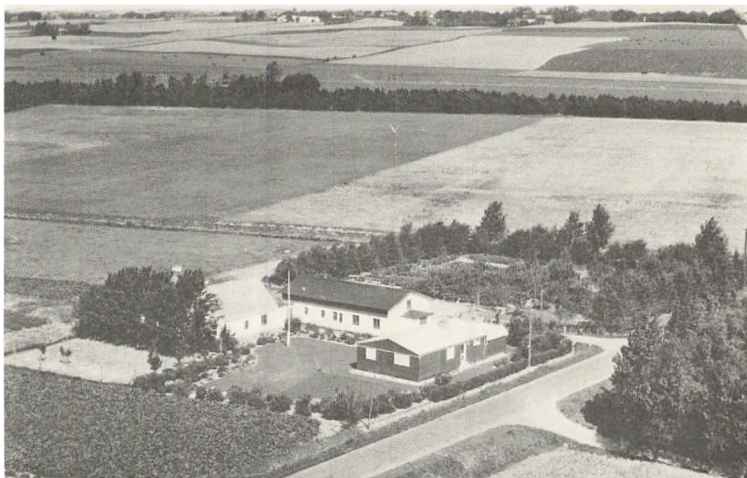
Ejendommen Trøgstad var til salg, og familien Pedersen havde vældig mod på den, men ingen penge. Imidlertid stod gode kautionister bag, så handelen kom i stand.

Om starten fortæller Edmund Pedersen:

– Vi købte ejendommen nøgen. Der var hverken maskiner eller dyr. Vi fik en ko, en kvie og 2 gylte af min svigerfar, og det var da en start. Der var to bygninger til at huse disse dyr og familien, der efterhånden var blevet forøget med 2 børn.

I den ene længe var der 38 kvadratmeter beboelse samt en lille stald med plads til 5 køer, et par kvier, 2 heste og nogle svin. Den anden bygning kaldte vi grisehuset, den var ca. 6×9 meter. Der var plads til en griseso, et par svin og nog-

Sådan så Trøgstad ud i 1959. Det er Grevinge-bakkerne, der ses i baggrunden, og bag bræmmen af grantræer løber ringkanalen. På markerne mellem disse træer og Trøgstad ligger nu fritidshuse side om side.

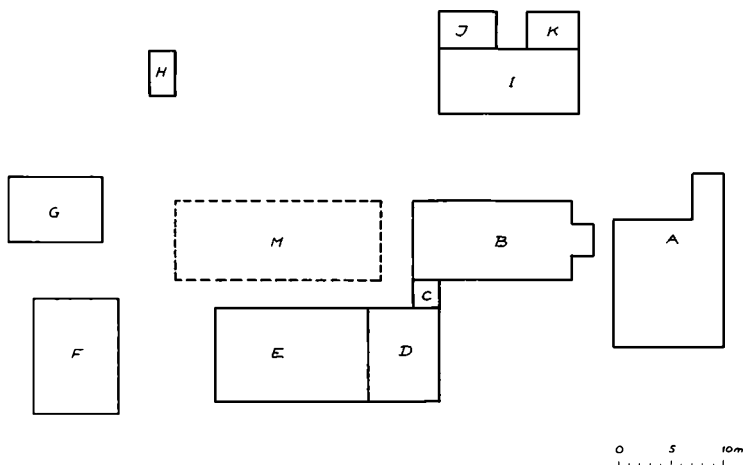
le høns, og i et hjørne var der et lokum. Det siger sig selv, at de bygninger slet ikke kunne rumme, hvad vi havde brug for.

I vinkelen mellem de to bygninger lå møddingen, og bagved den et skur lavet af et træstativ beklædt med halmmåtter. Det var beregnet til ly for de maskiner, der ikke var der.

Den første sommer gik jeg på arbejde på Hagesholm, og markerne blev sået og høstet med maskiner, som vi lånte derfra. Gårdens folk hjalp os om søndagen, og et »omrejssende« tærskværk kom og tærskede vores korn.

– Trøgstad blev bygget omkring 1930, fortsætter Edmund Pedersen. Det var Banken for Holbæk og Omegn, der stod bag bygningen af denne og tre naboejendomme. Men ingen

På denne skitse over ejendommens bygninger anno 1973 er bygning A stuehuset. B er den tidligere beboelse + stald, nu stald for køer og grise. C bruges til opbevaring, mens D er grisehus. B og D er de to oprindelige bygninger. E rummer familiens høns. F er en staklade, mens G bruges som maskinhus. H er gåsehus, og I, J og K bilgarage, værksted og kværnhus med mere. M angiver møddingen.

havde dengang tiltro til fjorden, og bygningerne blev bygget i en utrolig dårlig kvalitet. Det er tydeligt, at der var spekulation med i billedet. Væggene er af sten, grus og cement, og træværket så pinkelt som muligt.

I afsnittet om Jørgen Mikkelsen på Gislinge Lammefjord gives på side 115 en beskrivelse af husbygning, og det er netop en sådan fremgangsmåde, der blev brugt, da Trøgstad opførtes.

Ejendommens to bygninger var altid fugtige indendøre, og hver vinter betød sygdom. En eller flere af familiemedlemmerne fik lungebetændelse, og sønnen, der var født i 1950, gik altid med hue på. Det var et meget usundt klima at bo i.

Så er det et ganske andet billede, der tegner sig, når man besøger familien i 1973 – godt 20 år efter, at den startede på Trøgstad. Man bliver budt ind i et stort veludstyret stue-

Et lille hvil ved høtyvene til ære for fotografen. De tre høstfolk er fra venstre: Edmund Pedersen, hans bror Albert og en bekendt fra Odense, – de to sidste holder ferie! Den lille pige er datteren Kirsten og den store er en feriepige. Billedet er fra første halvdel af 1950'erne.

hus. Fra stuen kan man se de gamle bygninger på den anden side af græsplænen, men man kan ikke se de mange til- og nybygninger, der er kommet i årenes løb. De ligger alle bagved. På tegningen kan læseren se de enkelte bygninger og i teksten dertil læse om brugen af dem.

Også familiens hverdag er ganske forandret. Ikke alene er de to børn fløjet fra reden, men Edmund Pedersen er nu hjemmefra dagens otte timer. Han arbejder på et specialværksted på en plasticfabrik i Asnæs. Pasningen af hus og hjem og de mange dyr er nu fortrinsvis overladt til Ruth Pedersen.

Hun begrundet forandringen således:

– I et helt år gik det galt med grisene. Var der ikke det ene, så var der det andet i vejen. Og i stedet for at stifte gæld, besluttede vi at dele byrderne. Edmund tog arbejde og

Høsten i 1951 blev bragt i hus ved hjælp af maskiner og til dels mandskab fra Hagesholm. Her ses Edmund Pedersen bagest på læsset, mens hans datter Kirsten sidder på traktoren hos sin ældre kusine Jytte. I efteråret 1951 fik Trøgstad en traktor, ligesom der efterhånden kom andre maskiner til, så familien selv kunne klare markarbejdet.

sørgede for, at vi fik en fast sum penge hjem hver måned, og jeg passede dyrene. Markarbejdet klares i fællesskab med vores nabo.

Denne arbejdsfordeling har nu stået på i 10 år og ser ud til at virke fortræffeligt. Ægtefællerne er i hvert fald selv meget tilfredse og synes, at de får noget ud af deres lange arbejdsdag.

Edmund Pedersen bruger nemlig ikke alle sine kræfter uden for hjemmet. De til- og nybygninger, der er foretaget, har han f.eks. stået for. Dog ikke stuehuset, men ellers kan han agere både murer, tømrer og alt-mulig-mand.

Hver morgen bliver der også taget et nap med i stalden, når dyrene skal fodres, og der skal muges.

Dette billede fra omkring 1956 viser det årlige hovedeftersyn på ejendommens traktor. Til venstre i billedet ses montøren, mens Edmund Pedersen bøjer sig over motoren. Sønnen Poul ser beundrende på montøren, – og interessen for mekanik holdt sig. Han blev senere mekaniker.

Der startes klokken 5 om morgenen, for der er mange dyr, der venter på mad og pleje. I december 1973 var der 1 hund, 12 katte, over 500 høns, 9 søer, 11 gylte, 31 pattegrise, 6 køer og 9 kvier. Grisebestanden svinger noget alt efter, hvor mange fedesvin der er leveret. Hønsene og grisene er helt Ruth Pedersen's domæne.

– Siden sommerhusene er skudt op, har vi fået et leben her omkring, fortæller Ruth Pedersen. Jeg kan godt have 15–20 børn rendende, men vi har indført ganske faste regler for, hvad de må og ikke må. Retter de sig ikke efter det, må de ikke komme igen. Vi har nu vænnet os til børnene og har megen glæde af dem.

Ruth og Edmund Pedersen sidder her med datteren Kirsten foran deres nye stuehus, som blev opført i 1957. Det var et af de første elementhuse på egnen og vakte som sådan en del opsigt. Det blev rejst på en måned, hvorved der kunne spares byggelånsrenter. Huset var på 93 kvadratmeter, og udgifterne beløb sig til ca. 36.000 kroner. Heri var medregnet elkomfur, badeværelse og arkitekthonorar. – I 1969 udvides huset til de nuværende 140 kvadratmeter.

Ruth og Edmund Pedersen har fået del i den almindelige velstandsstigning i de sidste 20 år, – en stigning, der måske har været særlig mærkbar på Lammefjorden. Da de kom til Trøgstad, var ejendomsskylden 20.000 kroner. I dag er den op mod de 350.000 kroner.

Men de synes, at de har fået mere end blot velstandsstigning. De har fået særlig gode muligheder for at oparbejde deres egen bedrift, men lægger heller ikke skjul på, at det har kostet slid og slæb at få foden under eget bord.

Ruth Pedersen betegner det nye stuehus som den største og dejligste forbedring. Ikke alene flyttedes fra fugtige forhold til et tørt hus, men også til mere end dobbelt så meget plads.

For Lammefjords-beboerne har det altid været en selvfølge, at man kunne se langt, – i begyndelsen fra den ene ende af fjorden til den anden. Og der er stadig store vidder, hvor man kan føle sig stor eller lille alt efter temperament. Dette billede er fra den østlige del af fjorden og er taget omkring 1960.

VURDERINGER FRA TID TIL ANDEN

I dag er de fleste landmænd enige om, at det samfundsøkonomisk har været en fordel at lade Lammefjorden udtørre. Det har givet Danmark flere tusinde frugtbare tønderland, hvor omkring 3000 mennesker har deres liv og virke. Til gengæld blev landet en smuk fjord fattigere, og et halvt hundrede fiskere mistede en indtjeningsmulighed. Der har selvsagt været både fordele og ulemper ved udtørringen.

Skal man prøve at give et rids af de vurderinger, der er fremkommet gennem tiderne, kan der allerførst refereres til en kommissionsbetænkning af 1875. Heri står der, (Kr. E. Jørgensen, side 87): »Vi kunne i det Hele sige, at af de ca. 8000 Tdr. Land, der agtes tørlagt og tørholdt på Lammefjorden, er der kun 4–600 Tdr. af mindre god Beskaffenhed. Resten er god til udmærket Kvalitet«.

I 1892 har prokurator Kr. E. Jørgensen trukket linjerne op i sin bog, hvor han beskriver, hvad der er sket i de første 20 år på Lammefjorden. Han var juridisk konsulent under udtøringsarbejdet og havde således et nært kendskab til sagens akter.

Han slutter bogen med følgende vurdering (s. 178): »Lammefjordens Tørlægning har ikke været til Held for de oprindelige Stiftere og Aktietegnere, særligt ikke for de tyske Deltagere.

Foretagendet staar som et manende Forbillede for dem, som kunde have til Hensigt at befatte sig med Landvindinger fra Havet, og som ikke har sikret sig rigelig Kapital.

Men Foretagendet har en landøkonomisk Betydning og en særlig kommunal og offentlig Interesse.«

Herefter nævnes som fordele, at vejen for Odsherreds-beboerne er blevet kortere til Holbæk og hermed til hovedstaden på grund af vejen langs Audebo-dæmningen. At mange arbejdere fik beskæftigelse ved tørlægningen og den senere kultivering. At Danmarks areal blev forøget med en kvadratkilometer, og produktionen er tiltaget i forhold dertil. At fiskeriet i søen er rigere end nogensinde før i fjorden, og at stat og kommune vil få stigende indtægter fra området.

Ved Lammefjordens forskellige mærkedage, er der dels set tilbage, dels givet en vurdering af fjorden »i dag«. I Holbæk Amtstidende kan man d. 10.10.1924 næsten tabe pusten over at læse opremsningen af aktiviteterne på fjorden. Det er tydeligt, at journalisten er imponeret. Han skriver:

»Endnu drives der Fiskeri paa Lammefjorden. Der er et

helt lille Fiskerleje med Baadehavn og Fiskeeksport. Saa er der Jagt og Eksport af Østersskaller, Skærver og Kampesten, af Kalk, Dynggødning, Hø, Halm, Rør, Rodfrugter, Kaal, Peberrod, Pastinakker, Kartoffler, Gulerødder, Asparagus osv., og Leverancer til Tørrerier af forskellige Landbrugsprodukter. Der findes Aktionærer og Leverandører til Sukker- og Cikoriefabrikker, Savskærerier, Cementfabrikker, Mejerier, Kaninstutterier, Opdrættergaarde for Hesteavl, Hoteller og Skoler, offentlige Bygninger, Sparekasser osv., Telegraf og Elektricitet, Skove og Plantager, Proprietærgaarde og Statshusmandsbrug, Biler og Motorcykler, Mennesker og Dyr, hvor der før var Vand. Hvilken Udvikling er her ikke foregaaet siden de første Nybygges Tid.«

Artiklen slutter med at pointere, at udtørringen af Lammefjorden er et eksempel til efterfølgelse.

Utallige er de studiebesøg, der i årenes løb har været på Lammefjorden. Det kan have været landmænd, geografer, geodæter eller arkæologer, der har vist særlig interesse for egnen. Her er det et selskab landmænd, der slapper af ved en portion rødgrød i Hagesholms have. Herren midt i billedet er landbrugskonsulent Harald Jensen, Asnæs. Fotografiet er fra omkring 1946.

Ved jubilæerne efter 1924 lyder der lignende smukke ord om »dette værdifulde stykke Danmark«. 100-års jubilæet i 1973 var da også fuld af lovord, men amtsborgmester J. H. Monrad, Høng, føjede et nyt perspektiv til udtørringens problematik. Han sagde, at hvis vi i dag skulle afgøre, om Lammefjorden skulle udtørres eller ej, så ville frednings- og miljøfolk nok sætte sig så meget imod projektet, at det måtte opgives. Vurderingsgrundlaget har ændret sig i løbet af de 100 år.

Spørger man landbrugskonsulent Harald Jensen om hans syn på Lammefjordens udtørring, siger han bl.a.:

– De dårligste arealer burde vel aldrig være tørlagte, men udlagt som reservoir for f.eks. drikkevand, vandingsvand, fiskeri eller bare ligge hen som urørt natur.

Hvad udtørringen betød og betyder rent menneskeligt, berøres mange steder i denne bog. Her skal blot gives et par eksempler på, hvordan Lammefjordsbeboerne har følt sig som én gruppe trods den kendsgerning, at de bor i 8 forskellige sogne.

I 1920'erne og 30'erne var der stærke kræfter i gang for at få dannet en Lammefjords-kommune. Et udvalg arbejdede med sagen, men det endte dog med status quo.

For tanken talte, at Lammefjorden havde særlige beskattings- og vurderingsregler. At egnen så at sige havde sin egen forfatning, og her tænkes på Lodsejerlaget, der bl.a. tog sig af vedligeholdelse af kanalsystemet og »Lammefjordens hjerte« – pumpestationen. Den årlige afgift til laget ansås for så tyngende, at man måtte have kompensation på anden måde.

På Lammefjorden ville man også gerne undgå at skulle betale til projekter oppe på landjorden. Bag dette ønske gemmer sig en dybtliggende utilfredshed med, at sognerådene oppe på landjorden var uvillig til at lægge for mange penge ud på fjorden. Det gjaldt som nævnt veje, kloaker og skoler.

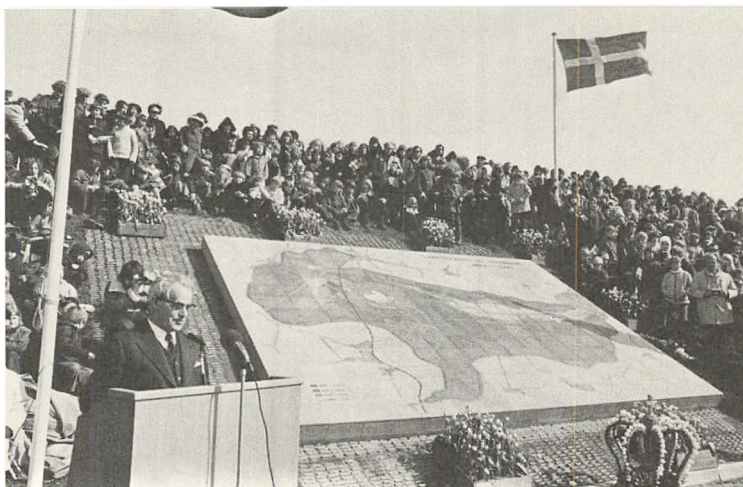
1950'ernes og 60'ernes megen gulerodsavl blev grundlaget for et organisatorisk sammenhold af usædvanlig art. Næsten alle Lammefjordsbrug dyrkede gulerødder og var medlemmer af »Lammefjordens Gulerodsavlerforening«. Denne fastsatte den enkelte avlers arealstørrelse, og vinteren igennem førte den salgsforhandlinger på medlemmernes vegne.

I 1967 så man et konkret udtryk for ovennævnte sammenhold. A/S Lammefjordens Grøntsagscentral kom i likviditetsvanskeligheder, men på et bevæget møde lykkedes det aktionærerne at blive enige om at garantere for den nødvendige sum – et betydeligt beløb. Blandt Lammefjords-beboere er man sikre på, at noget lignende aldrig kunne være praktiseret oppe på landjorden.

Til slut en lille historie, der stammer fra Lammefjordens 60 års jubilæum i 1934. Den viser lidt om, hvordan fjord-

Til højre på billedet ses A/S Lammefjordens Grøntsagscentral, der i teksten omtales som en samlende institution for de landmænd, der dyrkede og dyrker gulerødder. Centralen oprettedes i 1963 og vasker, sorterer og afsætter gulerødder for ca. 100 aktionærer. – Til venstre ses aspargescentralen, der blev bygget i 1950'erne. Alle-rede i 1930'erne organiserede fjordens aspargesavlere sig. Først samlede, sorterede og vaskede man asparges i kælderen i Fårevejle Brugsforening, men siden byggedes centralen.

Den 3. april 1973 fejrede Lammefjordens Dige- og Pumpelag 100-års dagen for påbegyndelsen af gravearbejdet til dæmningen mellem Audebo og Gundestrup. Festdagen startede ved dæmningen, hvor bl. a. Dige- og Pumpelagets formand Frede Kristensen talte. Bag ham ses den keramiske tavle, som laget havde fået kunstmaler Holmer Trier, Vallekilde, til at fremstille. Dronning Margrethe afslørede tavlen, der ved forskellige farver viser de fire udtørningsfaser, som Lammefjorden har »gennemlevet«. Dæmningen har nu holdt vandet tilbage i 100 år, men ingen ved, hvad der egentlig ville ske, hvis den måtte give efter under et stormvejr. Vil vandet langsomt løbe ind, eller vil en stormflod oversvømme de beboede arealer?

boerne heller ikke dengang satte deres lys under en skæppe.

Et af Lodsejerlagets bestyrelsesmedlemmer, H. P. Andersen, Hørve Lammefjord, blev spurgt:

– Er Dæmningen nu absolut sikker?

Og han svarede:

– Der er jo dem, der siger, at det sidste brud [1921] fik vi, fordi Vorherre ville prøve Lammefjordens beboere, og at det var ham, der frelste os i sidste øjeblik.

HISTORISK DATA-LISTE

- 1842, 28. januar: Inddæmningsarbejdet ved Siddinge fjord i Ods herred påbegyndes. Området ligger nord for Lammefjorden.
- 1850–1854: Svinninge Vejle, der er den sydvestlige del af Lammefjorden, udtørres.
- 1872, 10. marts: „Interessentskabet“ bestående af lensbaron G. F. Zytphen Adeler, Dragsholm, kammerherre, greve W. Ahlefeldt-Laurvigen, prokurator Kr. E. Jørgensen og kapitajn M. Rovsing indsendte ansøgning til Indenrigsministeriet om koncession på Lammefjordens udtørring.
- 1872, 3. og 4. september: En landvæsenskommission sammenkaldte til åstedsmøder. Der forhandlede med 161 lodsejere, og de frivillige overenskomster blev lovligt stadfæstede. Desuden aftale med 46 fiskere.
- 1872, oktober: Ingeniørerne (kaptajn i ingeniørkorpset Carl Brummer og civilingeniør W. Benzon) var færdige med „Betænkning og Forslag til Inddæmning og Kultivering af Lammefjorden“. Dette var et bestillingsarbejde fra „Interessentskabet“.
- 1872, 6. november: Enighed om at danne et aktieselskab med blandt andet bankmænd fra Hamborg til gennemførelse af dæmningsarbejdet.
- 1873, 23. januar: I Hamborg stiftes „Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning“. De første love og vedtægter blev udformet på tysk.
- 1873, 28. januar: Styrelsen konstituerer sig med Zytphen Adeler som formand, geheimeetatsråd Trap som viceformand og prokurator Kr. E. Jørgensen som sekretær og juridisk rådgiver. Oberst Brummer blev antaget til ledende ingeniør.
- 1873, 18. marts: Kongelig bevilling foreligger – den hedder „Bevilling for „Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning“ til at inddæmme og udtørre Lammefjorden i Holbæk Amt“.
- 1873, 3. april: Jordarbejdet ved dæmningen påbegyndes.

- 1874, 23. september: Dæmningen er helt lukket.
- 1875, januar: Maskinerne i Audebo Pumpestation afprøves og findes tilfredsstillende. 18. januar begynder udpumpningen. Vandstanden sænkes til \div 2,7 m, om sommeren til \div 3,1 m. En sø på godt 3000 tønderland er endnu tilbage.
- 1875, 26. august: Ved auktion får tømmermester C. Clausen, Holbæk, forpagtningen af fiskeriet i 5 år i den tilbageblevne sø.
- 1875, 9. november: Møde i „Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægnings“'s bestyrelse med drøftelse af jordsalg på grund af store økonomiske vanskeligheder.
- 1876, 16. maj: På generalforsamlingen i »Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning« vedtages at søge nye lån. »Internationale Bank« i Hamborg yder 180.000 kr., Landmandsbanken 60.000 kr., hvorefter arbejdet kan fortsætte.
- 1877, 12. oktober: Den tilkaldte landvæsenskommission erklærer ved en synsforretning, at dæmningsarbejdet nu er udført i den stand, som koncessionen forpligtede selskabet til. Ringkanalen på ca. 40 km og sluser er færdige, men meget afvandingsarbejde mangler.
- 1877, 21. november: Indenrigsministeriet meddeler, at ejendomsretten til den inddæmmede jord + søen i et og alt er overgået til „Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning“.
- 1878, 16. marts: Generalforsamling i „Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning“. Regnskabet viser, at der til dags dato er brugt 2.385.455 kr. Man regnede med at skulle bruge ca. 200.000 kr. mere, inden arbejdet var fuldentt. (Forhånds-overslaget lød på 1,5 mill. kr.).
- 1878–1881: Selskabet har økonomiske kriser.
- 1879, 11. januar: Oprettelse af „Lammefjordens Lodsejerlag“, som omfatter alle lodsejere på Lammefjorden. Lagets første love vedtages 8. december 1879.
- 1882: Vandstanden holdes nede på \div 3,8 meter, hvorefter de første forsøg på Stubberup Enge blev gjort med havre. De faldt lovende ud.
- 1882, 7. juni: „Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning“ indgår i Lodsejerlaget, der overtager rettigheder og pligter. Fra nu af er dæmning, pumper, broer, kanaler etc. fælleseje for alle lodsejere.
- 1884, 15. marts: Fiskeriforpagter C. Clausen, Holbæk, køber sam-

- men med sin bror Lammefjordssøen for 360.000 kr.
Sælger den igen i 1897 for 425.000 kr. til „Aktieselskabet til fremme af dansk Ferskvandskultur“.
- 1880'erne: „Fiskerikrig“ – d.v.s. stridigheder om retten til at fiske i Lammefjordssøen.
- 1891, 25. november: Holbæk amt optager ringkanalen som et af sine vandløb.
- 1899: Odsherredsbanen indvies. Den går over Lammefjorden mellem Hørve og Fårevejle Station og videre til Asnæs.
- 1905, 21. oktober: Lodsejerlaget og „Aktieselskabet til fremme af dansk Ferskvandskultur“ går sammen om udgifterne til en vand-sænkning til $\div 4\frac{3}{4}$ meter om sommeren, – d.v.s. det man ved udtørringens begyndelse havde stilet efter. Søens areal nu ca. 1000 tønderland.
- 1907: Fårevejle Højskole bygges.
- 1914: El bliver drivkraft i Audebo Pumpestation.
- 1918: A/S Hotaco, Holbæk, begynder at grave østersskaller (A/S ØTA-Kompagniet). Private har gravet siden århundredskiftet. Produktionen ophører i 1964.
- 1921, 24. oktober: Storm og højvande river næsten hul på dæmningen.
- 1924: Lodsejerlaget vedtager at holde vandstanden nede på $\div 4\frac{3}{4}$ meter hele året.
- 1929: Digeingeniør Markersen udarbejder på Lodsejerlagets foranledning et projekt med vandstandssænkning til $\div 7$ meter.
- 1937: Landsforeningen for Aspargesavlere i Danmark stiftes. Lokalforeninger oprettes, bl. a. en på Lammefjorden.
- 1938–1943: Den sidste del af udtørringen foretages, hvor bl. a. kanalsystemet og pumpestationen udvides. Vandstanden sænkes til $\div 7$ meter ($\div 7,5$ om sommeren).
- 1939: Fårevejle Aspargescentral oprettes.
- 1941: Lammefjordens Landboforening dannes.
- 1943: Fjorden totalt udtørret. Den sidste indvinding bragte antallet af medlemmer i »Lammefjordens Lodsejerlaget« op på 8-900, fordi mange fra de omkringliggende sogne fik tillægsparceller på fjorden. På selve fjorden ligger ca. 300 landbrug.
- 1945, 29. oktober: Lammefjordens Dige- og Pumpelaget holder stiftende generalforsamling. – Pumpelaget afløser Lodsejerlaget, der har eksisteret i 66 år.

1945, 9. november: Havet slår dybe huller i dæmningen.

1946: Ved gården Hagesholm rejste „Lammefjordens Udstyknings-selskab“ en mindesten for det sidste udtørningsarbejde.

1948–1953: Pumpekanalerne moderniseres og uddybes.

1952: Lammefjordens Gulerodsavlerforening stiftes.

1953: Efter en stormflod i Holland gøres dæmningen større og stærkere. Højde 3,55 m, kronebredde 3 m.

1962: Dannelse af Lammefjordens Blomsterløgavlerkreds, der står under Danmarks Blomsterløgavlerforening.

1963: Lammefjordens Grøntsagscentral A/S startes.

1966, 1. april: Svinninge Kommune dannes ved sammenlægning af:

- 1) Kundby
- 2) Hjæmbæk-Svinninge og
- 3) Gislinge kommuner.

1970, 1. april: Hagedsted sogn bliver en del af Holbæk primærkom-mune.

1970, 1. april: Dragsholm kommune dannes af:

- 1) Hørve-Vallekilde
- 2) Fårevejle
- 3) Asnæs
- 4) Grevinge kommuner.

Ca. 1/3 af kommunernes areal ligger på Lammefjorden.

Ialt har Dragsholm kommune ved sammenlægningen godt 9.000 indbyggere.

1973, 3. april: Lammefjordens Dige- og Pumpelag fejrer 100 års-dagen for påbegyndelsen af dæmningen ved Audebo.

Dronning Margrethe afslører en keramisk mindetavle lavet af kunstneren Holmer Trier, Vallekilde. Tavlen, der viser de forskellige faser i udtørningsarbejdet, ligger midt på selve dæmningen vendt mod det udtørrede område.

1973, 14.–29. juli: Dragsholm Kommune arrangerer Lammefjords-festival bl. a. ved udstillingen „Lammefjorden i 100 år“.

Anvendt kildemateriale

LITTERATUR

- J. H. Larsen: Ods- og Skippings-Herrederne, topographisk beskrevne af Dr. J. H. Larsen, Kbh. 1832.
- W. Benzon: „Lammefjordens Tørlægning“, foredrag trykt i Den tekniske Forenings Tidsskrift, 1879–80.
- Kr. E. Jørgensen: Lammefjordens Tørlægning, 1872–1892. Kbh. 1892.
- „Sølvsnoren“, elevskrift for Fårevejle Højskole, 1908–12.
- Poul Hansen: Lammefjorden. Dens Inddæmning og Tørlægning, Opdyrkning og Bebyggelse. Særtryk af „Fra Holbæk Amt“, Holbæk 1930.
- C. M. Julin (red.): Fårevejle Højskole, 1907–1932. Jubilæumsskrift. Holbæk 1932.
- Aarskrift for Faarevejle Efterskole, 1953 og 1954, Holbæk.
- Valdemar Olsen: Fårevejle Højskole gennem 50 år. En lille billed-reportage og lidt mere. Holbæk 1957.
- Christian Mikkelsen: Fra grøftegraver til landmand på Lammefjorden. „Fra Holbæk Amt“, 1968.
- Uffe Grosen og Harald Jensen: Lammefjordens historie. Slagelse 1973.

Desuden:

Trap, Holbæk Amt.

Charles Haugbøll: Børster. Kbh. 1955.

Kr. Hvidt: Flugten til Amerika, eller drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868–1914. Kbh. 1971.

Yderligere litteratur findes i:

Minna Holm Kragelund og Ingeborg Christmas-Møller: Litteratur om Lammefjorden. Særtryk af „Fra Holbæk Amt“, Holbæk 1973.

AVISER

Holbæk Amts Venstreblad, Holbæk Amtstidende, Sjællands Tidende, Hørve Avis 1907–08 (beror hos Sejer's Bogtryk, Hørve) og 1911–12 (Universitetsbiblioteket).

UTRYKT MATERIALE

Erindringer skrevet af Valdemar Olsen, Tølløse.
 Optegnelser om Søren Andreassens familie.
 Optegnelser skrevet af Mette Holm Clausen, Fårevejle.
 Regnskaber, skøder, pantebreve og købekontrakter m. m. fra Lamme-fjordsejendomme.
 Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, NEU (nr. 8473).

FOTOEJERE

Christmas-Møller, Ingeborg, Kbh., s. 39, 56, 58, 63, 70, 79, 80, 175.
 Clausen, Gertrud Holm, Fårevejle, s. 10–11, 23, 68, 72.
 Clausen, Holger Holm, Holbæk, s. 67, 78, 171, 173.
 Det kongelige Biblioteks Billedsamling, Kbh., s. 140, 143, 145, 148.
 Grodal, Ingrid, Gislinge, s. 43, 60.
 Hansen, Harry, Gundestrup, s. 38, 57.
 A/S Hotaco, Holbæk, s. 84, 85.
 Jensen, Risegaard Karen, Fårevejle, s. 16.
 Jensen, Nancy, Fårevejle, s. 52, 92, 99, 102.
 Larsen, K. Munkholm, Asnæs, s. 18, 44, 45, 50, 82.
 Larsen, Louise, Asnæs, s. 103, 118, 120–121, 124, 125.
 Larsen, Poul Sehested, Holbæk, s. 75.
 Mikkelsen, Chr., Roskilde, s. 111, 112, 117.
 Mogensen, Karen, Strandgården, Hørve, s. 33.
 Nationalmuseets I afd., s. 13, 81.
 Olesen, Johannes Balle, Fårevejle st., s. 126, 127.
 Olsen, Alfred, Vallekilde, s. 54.
 Olsen, Valdemar, Tølløse, s. 131, 134, 136–137.
 Pedersen, Finn, Audebo Pumpestation, s. 37, 48.
 Pedersen, Mary, Fårevejle, s. 43, 55.
 Pedersen, Ruth og Edm., Grevinge, s. 164, 166, 167, 168, 169.

- Rasmussen, Steen, Holbæk, s. 176.
Risegaard, Robert, Fårevejle st., s. 17, 40, 51, 88–89, 101, 129, 133,
146, 151, 152–153.
Slægtsgårdsarkivet, Kbh., s. 22, 26, 28, 90–91, 96–97, 98.
Thoby, Sven, Ballerup, s. 77.
Vang, Sigurd, Kbh., 53, 73, 160, 161, 162.

KORTEJERE

- Københavns Universitets geografiske Institut, Kbh., s. 25, 107.
Geodætisk Institut, Kbh., s. 4–5.
Pedersen, Else, Klinten, Høve, s. 32.

FOTOGRAFER

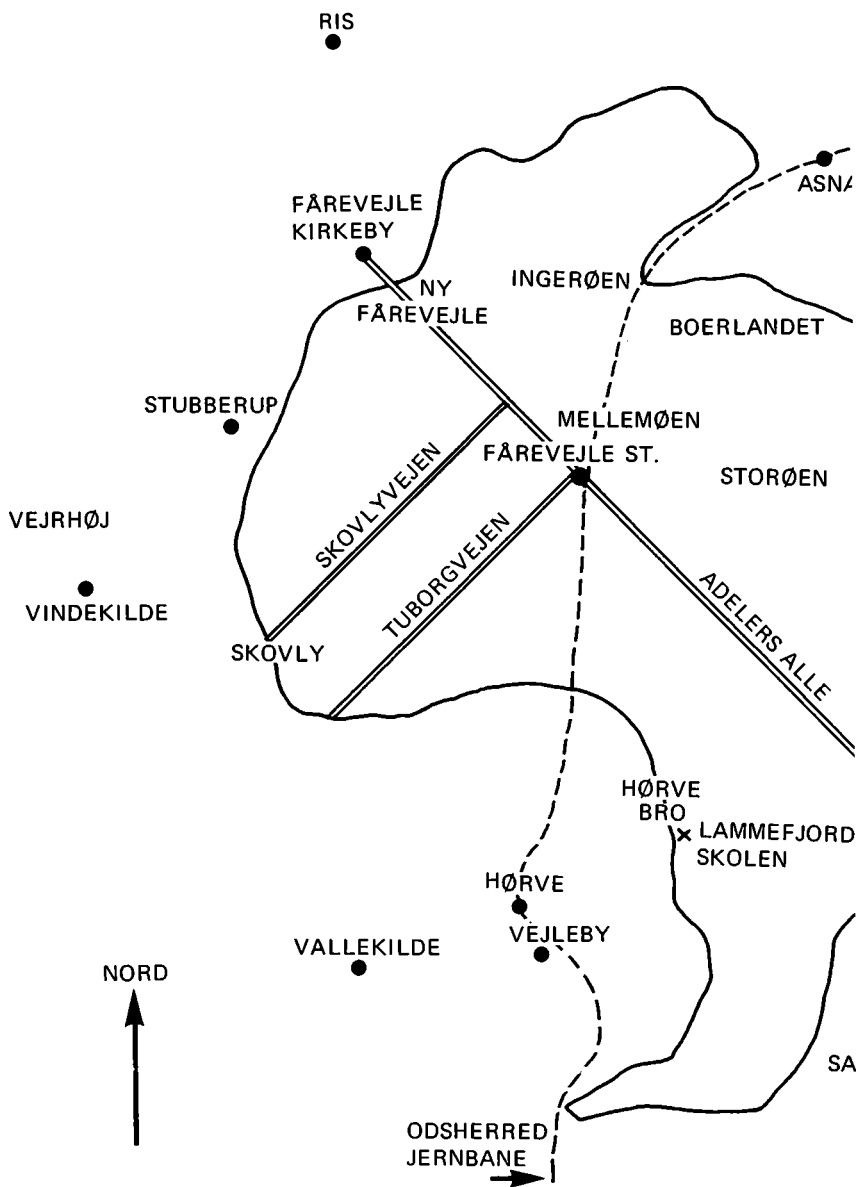
- Andersson, A. R., Sandby, s. 46.
Bay, Søren, Asnæs, s. 10–11, 22, 33, 40, 44, 45, 50, 51, 52, 68, 82,
88–89, 90–91, 92, 99, 101, 102, 120–121, 126, 133, 134, 136–137,
143, 145, 146, 148, 151, 152–153.
Benzon, Henrik, Kbh., s. 75.
Christmas-Møller, Ingeborg, Kbh., s. 39, 63, 70, 79, 80, 175.
Clausen, Erik, Kbh., s. 56.
Clausen, Holger Holm, Holbæk, s. 78, 173.
EB-Foto, Hørve, s. 17, 23.
Ganderup, Chr., Holbæk, s. 111.
Holst, Hans, Hillerød, (USA), s. 112
Jensen, Ellen, Jyderup, s. 64, 65.
Pedersen, Jytte Schnoor, Hagesholm, s. 55.
Pedersen, Finn, Audebo, s. 48.
Rasmussen, Helge, Jyderup, s. 36–37.
Rasmussen, Steen, Holbæk, s. 176.
Ringhuus, Gislinge, s. 140.
Thoby, Sven, Ballerup, s. 77.
Thorsted, Mikael, Slagelse, (affot.), s. 36–37.
Vang, C. O., Hørve, s. 53, 73, 161, 162.

Tegningerne s. 28–29, 69, 117, 165 er udført af Henning Krage-
lund, Gentofte.

NAVNE- OG SAGREGISTER

- Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning, s. 30, 49, 53, 61, 100, 111.
- Andreasen, Søren og Maren, s. 87 ff.
- Andreassen, Janus, Fårevejle Højskole, s. 133 f, 142, 147 ff.
- Aspargesdyrkning, s. 69, 71, 77, 124, 128, 130, 175.
- Audebo-dæmningen, s. 27 f, 49 ff, 52, 94 ff, 110, 176.
- Audebo Pumpestation, s. 35 ff, 52, 95.
- Bay, Søren, Asnæs, s. 15 ff, 34, 96.
- Blomsterløgavl, s. 68, 71, 76 ff.
- Boerlandet, s. 65 f, 102 ff, 104 ff, 122 ff.
- Bonitetsforhold, s. 29, 53, 68 ff, 93, 106 ff, 113 ff, 123 f.
- Brogården, Fårevejle, s. 126 f.
- Clausen, Mette Holm, Fårevejle, s. 41.
- Fårevejle Fri- og Efterskole, s. 128, 142 ff.
- Fårevejle Højskole, s. 17, 91, 93, 131 ff, 147 ff.
- Fårevejle private skole, s. 139, 142 ff.
- Fårevejle stationsby, s. 33 f, 38, 65, 82 f, 85, 90 f, 99, 101 ff, 127 ff, 130 ff, 147 ff.
- Gulerodsavl, s. 69, 74 ff, 128, 163, 175.
- Hagesholm, s. 43, 55, 61, 67, 78, 129, 163 ff.
- Halmhytte, s. 87 ff.
- Hansen, Chr., Åvang, s. 54.
- Hansen, Harry, Gundestrup, s. 36 ff, 57.
- Hørve Avis, s. 31, 154 ff.
- Ingersholm, s. 78, 83, 87.
- Jensen, Harald, Asnæs, s. 74 ff, 173 f.
- Jensen, Herman, Svinninge, s. 94, 98 f.
- Jørgensen, Anni Søborg, Sneglerup, s. 80.
- Jørgensen, Kr. E., s. 52 f, 100, 172.
- Knudsen, Ingeborg og Mathias, Fårevejle st., s. 144 f.
- Kragelund, Minna Holm, Gentofte, s. 61 f.
- Kristensen, Frede, Fårevejle, s. 129, 176.
- Kristensen, Tage, Fårevejle, s. 69.
- Lammefjordens Dige- og Pumpelag, s. 47 ff, 176.
- Lammefjordens Lodsejerlag, s. 49, 54, 174.

- Lammefjordssøen, s. 28 f, 35 ff, 67, 75, 81, 162.
 Landvandskanalen, se: ringkanalen.
 Larsen, Helge, Holbæk, s. 84 ff.
 Larsen, Louise, Asnæs, s. 118 ff.
 Mikkelsen, Chr., Roskilde, s. 30, 42, 58 ff, 92 f, 109 ff.
 Nielsen, Toke, Atterup, s. 41 f, 107 f.
 Ny Fårevejle, s. 34, 38.
 Olesen, Johannes, Fårevejle st., s. 126 ff.
 Olsen, Valdemar, Tølløse, s. 18, 24, 41, 62, 65, 83 f, 101 f, 130 ff,
 148, 150 ff.
 Opdyrkning, s. 30 ff, 36, 40 ff, 60, 110 ff.
 Pedersen, Finn, Audebo, s. 46 ff.
 Pedersen, Jørgen, Svinninge, s. 94.
 Pedersen, Ruth og Edm., Grevinge, s. 64, 162 ff.
 Petersen, Johannes Brøn, Hørve, s. 146, 160 f.
 Petersen, J. P. (Peter Portør), Fårevejle st., s. 21, 96 f.
 Petersen, Jørgen, Gislinge, s. 60.
 Risegaard, Niels Hansen, s. 101 ff, 127 f, 144.
 Risegaard, Robert, Fårevejle st., s. 17, 78, 129.
 Sandstorme, s. 44 ff, 69, 71, 76 ff.
 Skovlygården, s. 31.
 Specialafgrøder, s. 66 ff, 175.
 Stormflod, s. 49 ff.
 Stubberup Enge, s. 29 f, 47.
 Stubberupholm, Fårevejle, s. 41, 48, 68, 72, 76, 79.
 Sæsonarbejde, s. 66 ff, 82 f, 94 ff, 110, 122.
 Sølyst, s. 35, 46.
 Tulipaner, se: blomsterløgavl.
 Vallekilde Højskole, s. 91 ff, 126.
 Vandløb, s. 30, 33 f, 35 ff, 42, 45 ff, 53, 55, 69, 93, 98 f, 104 f, 110.
 Vandstand, s. 27 f, 35, 39, 49 ff, 74, 104 ff, 135.
 Vang, C. O., Hørve, s. 154 ff.
 Zytphen Adeler, G. F. O., Dragsholm, s. 27.
 Ægholm, s. 29, 66, 161.
 Øgård, s. 43, 60, 73.
 Østersskaller, s. 62, 67, 69, 81 ff, 122, 128.

KORTET VISER DE I BOGEN
OMTALTE LOKALITETER

